НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Українська мова

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

1(49) 2014

ЗАСНОВАНИЙ
У ЖОВТНІ 2001 р.

ВИХОДИТЬ
4 РАЗИ НА РІК

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор Василь НІМЧУК

Заступники головного редактора Іван ВИХОВАНЕЦЬ
Павло ГРИЦЕНКО

Відповідальний секретар Олександр ЗАДОРОЖНИЙ

Петро БІЛОУСЕНКО
Катерина ГОРОДЕНСЬКА
Ніна ГУЙВАНЮК
Василь ҐРЕЩУК
Андрій ДАНИЛЕНКО
Анатолій ЗАГНІТКО
Володимир КАЛАШНИК
Євгенія КАРПІЛОВСЬКА
Ніна КЛИМЕНКО
Василь ЛУЧИК
Віктор МОЙСІЄНКО
Світлана СОКОЛОВА
Микола СТЕПАНЕНКО
Орест ТКАЧЕНКО
Павло ЧУЧКА
Микола ШТЕЦЬ

Засновники
Національна академія наук України,
Інститут української мови НАН України

Видавець
Інститут Української мови НАН України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації 05.09.2000 р. Перереєстроване 12.01.2007 р. (серія КВ № 12180 — 1064ПР) Міністерством юстиції України.

Адреса редакції
Україна. 01001, Київ-1, вул. М. Грушевського, 4
Електронна пошта: ukrmov@gmail.com
Тел.: 278-12-09, 279-18-85

У Києві кореспонденцію, адресовану редакції журналу, можна передавати через експедицію Президії НАН України

Редагування
Марії Сулими

Комп'ютерне верстання
Наталії Яременко

Підписано до друку 26.02.13. Формат 70 × 108/16. Папір офс. № 1. Гарн. Newton C. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 16,1. Обл.-вид. арк. 14,7. Тираж 315 прим. Зам. 3834.

Оригінал-макет виготовлено та тираж видруковано Видавничим домом «Академперіодика» НАН України, 01004 Київ, вул. Терещенківська, 4

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.

© Інститут української мови НАН України, 2014

До 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка

УДК 821.161.2'18'09 Т.Шевченко

Флорій Бацевич
м. Львів

СЕМАНТИКА І ПРАГМАТИКА ПАУЗ ХЕЗИТАЦІЇ В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ Т. ШЕВЧЕНКА

У статті розглядаються найважливіші вияви семантико-прагматичних комунікативних смислів естетичного характеру в поетичних творах Т. Шевченка, породжених впливом пауз хезитації в авторському ліричному наративі, діалогах героїв, а також у внутрішньому діалозі автора та героїв творів.

Ключові слова: *художня комунікація, пауза, пауза хезитації, семантико-прагматичний комунікативний смисл.*

Поетичний світ Тараса Шевченка — це не спокійний світ ліричного наративу; це кипляча магма пристрастей, болю, сподівань, відчаю, радості, любові, ненависті, яка переповнює автора, його ліричних героїв, інших учасників естетичної інтеракції і захоплює в свою стихію адресата-читача. Природно, що шевченкова поезія наскрізь просякнута різноманітними комунікативними актіями: від ліричної оповіді до пристрасних монологів, діалогів, полілогів автора і його героїв. Усе це творить неповторну картину внутрішньотекстової поетичної інтеракції. За нашими підрахунками, із 214 поетичних творів Т. Шевченка, поданих у п'ятитомному зібранні його творів [12], лише біля 20 можна вважати власне ліричними наративами, позбавленими елементів діалогізму.

Навіть побіжний погляд на поетичну творчість Т. Шевченка засвідчує особливу роль пауз у формально-змістовому втіленні авторської інтенції. Назвемо ці засоби поетичними паузами. Значна їх кількість, графічно позначена трьома крапками, — одна з комунікативних особливостей поетичного мовлення Т. Шевченка, важливий засіб драматургізації

© Ф.С. БАЦЕВИЧ, 2014

зображуваного. Примітно, що останній вірш українського поета «Чи не покинуть нам, небого...» закінчується трьома крапками, за якими стоїть особлива пауза, що в контексті життя поета прочитується як пауза вічності. Як слушно зазначає Андрій Скоць, «мабуть у нікого з українських поетів художній текст так густо не засіяний паузами, як у Тараса Шевченка. Серед українських прозаїків таке явище спостерігаємо хіба що в архітектоніці творів Архипа Тесленка» [7: 38; 8: 58]. Принагідно зазначимо, що сам дослідник до явища умовчання (апосіопези) в ліриці Т. Шевченка зараховує численні типи паузування, які мають принципово різні семантико-прагматичні аспекти організації. У цілому ж можна сказати, що не зважаючи на значну, а у низці випадків і визначальну, роль драматургічного компонента в поетиці Т.Шевченка, комунікативним аспектам організації його текстів присвячені лише одна монографія О.П. Чугуя [див. 11: 186-187], декілька статей [див., напр.: 3-5] та окремі зауваження у працях, присвячених іншим проблемам [див., напр.: 1; 9; 10]. До цього часу відсутні комплексні дослідження Шевченкової лірики з використанням категорійного апарату функціонально-комунікативної лінгвістики та лінгвістичної прагматики, застосування якого дозволило б низку аспектів творчості Т. Шевченка розглядати як інтерактивну, пов'язану із взаємодією особистостей, що спілкуються (або їх комунікативних масок) [1]. Монографічне дослідження цих проблем — справа майбутнього.

Мета пропонованої статті — спроба з позицій функціонально-комунікативної лінгвістики, лінгвістичної прагматики і сучасної теорії поетичного наративу виявлення найважливіших поетичних комунікативних смислів у ліриці Т. Шевченка, які підкреслюються лише одним типом авторських пунктуаційних засобів — уживанням трьох крапок, за якими стоять паузи хезитації. Під паузами хезитації будемо розуміти зупинки у поетичному мовленні, викликані обдумуванням адресантом можливих варіантів продовження мовлення, пошуком потрібного елемента мовного коду, перебудовою структури повідомлення в процесах вербалізації. З метою виявлення типології комунікативних смислів у межах хезитативного стану мовця спиратимемося на поняття комунікативної (дискурсивної) дії як однієї з найважливіших одиниць опису мовленнєвої поведінки людини, пов'язаної з вирішенням її комунікативної мети, що втілюється в сукупність вербальних і невербальних засобів спілкування [див. детальніше 2: 125–136].

Спостереження свідчать, що в поезіях Т. Шевченка варто розрізняти два типи дискурсивних дій: експліцитно дискурсивні, які виявляються у зовнішніх комунікативних діях автора, наратора, ліричних героїв, і імпліцитно дискурсивні, які виявляються як внутрішнє мовлення згаданих учасників інтеракції. Найважливішими підтипами експліцитно дискурсивних комунікативних дій у поезіях Т. Шевченка слід уважати: 1) наративні дії автора; 2) наративні дії ліричного героя

[1] Це засвідчує, наприклад, достатньо представницький огляд спеціальної літератури [4].

(героїв), 3) власне комунікативні (інтерактивні) дії автора, наратора та ліричних героїв творів; 4) перехідні комунікативні дії між нарацією та інтеракцією героїв.

З урахуванням згаданих вище понять паузи досліджуваного типу в ліриці Т. Шевченка можна типологізувати таким чином:

1. Паузи хезитації в авторській оповіді

У ліриці Т. Шевченка паузи, за якими стоїть авторська хезитація або хезитація наратора, багатофункціональні, наповнені важливими комунікативними смислами семантичного і прагматичного характеру. У межах цього типу паузування варто виділити два підтипи, які умовно можна кваліфікувати як текстові й метатекстові. Розгляньмо їх детальніше:

1) Текстова авторсько-наративна хезитація пов'язана з власне змістовними характеристиками тексту; вона виявляється як переважно семантична і має декілька варіантів утілення, серед яких найбільш комунікативно навантаженими слід уважати:

а) паузи хезитації, за якими стоять авторські очікування, надії на інший (найчастіше кращий) стан речей, порівняно з тим, про який раніше йшлося в оповіді:

Ми заспівали, розійшлись,
Без сльоз і без розмови,
Чи зійдемося ж знову?
Чи заспіваємо коли?
А може й те... Та де? Якими?
І заспіваємо яку? [12 II: 174];

б) паузи хезитації, викликані невпевненістю автора у сказаному вище або в тому, що він хотів би сказати:

А може, й те ще... ні, не знаю,
А так здається... сам єси...
(Бо без твоєї, Боже, волі
Ми не нудились в раї голі)
[12 II: 185];

В холодній хаті кривобокій
Або під тином простягтись.
Або... Ні. Треба одружитись
[12 II: 261];

в) паузи хезитації, самообривання, викликані вимушеним уточненням того, що хотів висловити автор (наратор):

Вона благала пресвятую,
Щоб та її... щоб та спасла,
Щоб одурить її не дала –
Пренепорочная! І всує [12 II: 179];

г) паузи хезитації — уточнення мовцем того, що він збирається висловити в своїй оповіді як правдиве повідомлення:

Бодай ніколи не дивиться
На вас, проклятії!! Ні, ні...
Не ви прокляті... а гетьмани,
Усобники, ляхи погані!! [12 II: 34];

А сиріч... як би вам сказать,
Щоб не збрехавши... Нумо знову
Людей і долю проклинать
[(12 II: 63].

2) Метатекстова авторська хезитація стосується паузування, викликаного роздумами автора (наратора) щодо власне комунікативних аспектів розгортання оповіді. Ці роздуми, своєю чергою, можуть стосуватися такого:

а) тактик подальшого розгортання сюжету оповіді. Тут особливе місце займає початок поеми «Сотник», де автор замислюється над тональністю майбутньої оповіді. Перед читачем розгортаються, ми б сказали, метатекстові роздуми стилістично-дискурсивного характеру:

У Оглаві... Чи по знаку
Кому цей Оглав білохатий?
Трохи лиш! Треба розказати,
Щоб з жалю не зробить сміху
[12 II: 138].

Зовсім інший тип метатекстових роздумів спостерігаємо в поемі «Петрусь», де автор замислюється над неоднозначністю висловленого міркування стосовно матері:

Чи оддала б за генерала
Дитя єдинеє своє?
Не оддала б... А втім не знаю...
Бо всякі матері бувають
[12 II: 179].

Розгортання оповіді може вимагати надзвичайних душевних зусиль, насилля над власним внутрішнім світом наратора і супроводжуватися його непідробним хвилюванням:

В Сибір в кайданах поведуть.
І ти, мій цвіте неукритий..,
Не вимовлю...
Веселий рай
Пошли їй, Господи, подай!
[12 II: 218];

б) пошуку потрібного слова і його повної відповідності структурі вірша, стильовим і регістровим характеристикам висловлення. Надзвичайно показово ця, на перший погляд, належна до виключно поетичної «кухні», проблема представлена у вірші «У Вільні, городі преславнім...»:

У Вільні, городі преславнім,
Оце случилося недавно,
Ще був тоді... От, як на те
Не вбгаю в віршу цього слова...
[12 II: 131].

2. Паузи хезитації у комунікативній діяльності героїв творів

Цей тип пауз широко представлений у ліриці Т. Шевченка як носій значної кількості комунікативних смислів семантико-прагматичного характеру. Найбільш комунікативно активні серед них:

а) пов'язані з психологічними станами мовця:

Сліпі небораки, —
Бо дотепні!.. А я... а я...
Тілько вмію плакать,
Тілько сльози за Украину...
А слова — немає...
[12 I: 49];

«Отут з муштри виглядала,
Отут розмовляла,
А там... а там... сину, сину!» —
Та й не доказала
[12 I: 28];

б) пов'язані з ментальною діяльність мовця, зокрема процесом згадування фактів, подій тощо минулого:

[Ярема ходить по гаю і згадує:] *Поки близенько,*
«Виглянь же, пташко, *Та поворкуєм...*
Моє серденько, *Ох, тяжко, важко!»* [12 I: 79];

в) пов'язані з пошуком потрібного слова, виразу, тональності, тобто власне паузи хезитації:

[Мати:]
«Треба буде людей шукать *Як ти скажеш?« — «Я не знаю,*
Та що-небудь діять. *Бо я думав теє...* [12 I: 237];

г) пов'язані з фізичним станом (відчуття нестерпного болю, насолоди тощо), яке впливає на процес породження мовлення, продукування звуків спонтанного мовлення:

«Ще трішечки, *Вийми душу!., ще раз... ще раз...*
Ще... ще... сизокрилий! *Ох, як я втомилась!»* [12 I: 80];

3. Паузи хезитації у внутрішньому мовленні героїв

Цей тип пауз у ліриці нечисленний; він більшою мірою притаманний внутрішньому мовленню героїв драматичних і прозових творів Т. Шевченка. Наведемо лише один показовий приклад із поеми «Марія»:

І думає: «Аніродини! *Сама-однісінька!.. Хіба...*
Ані хатиночки нема, *Ще ж смерть моя не за плечима*
[12 II: 223].

Таким чином, досліджуваний тип інтонаційної організації поетичних творів Т. Шевченка — носій значної кількості комунікативних смислів семантико-прагматичного характеру, глибоко імплікованих у внутрішній світ автора, наратора, ліричних героїв. Вияв і, відповідно, сприйняття адресатом-читачем цих семантико-прагматичних смислових нюансів значною мірою обумовлений типом дискурсивної діяльності автора, насамперед належністю до зовнішнього (екстеріоризованого) чи внутрішнього (інтеріоризованого) мовлення, а також виявами у різних типах дискурсу: передовсім авторського наративу або інтерактивної діяльності героїв поетичних творів. Паузування, як і деякі інші засоби формально-змістовної організації ліричних творів Т. Шевченка, — важливий чинник драматургізації його поетичного універсуму, одна з найяскравіших рис ідіостилю великого Кобзаря. Дослідження цього аспекту творчості Т. Шевченка з використанням категорійного апарату сучасних комунікативної лінгвістики та лінгвістичної прагматики має значний науковий потенціал, обіцяє цікаві знахідки у царині дослідження вічного чуда й таїни шевченкового поетичного слова.

1. *Барабаш Ю.* Просторінь шевченкового слова: текст — контекст, семантика — структура. — К.: Темпора, 2011. — 508 с.
2. *Бацевич Ф.С.* Основи комунікативної лінгвістики. — К.: Академія, 2004. — 344 с.
3. *Клименко О.К.* Мовні засоби драматизації монологу в поезії Т.Г.Шевченка // Збірник праць XVI наукової шевченківської конференції. — К.: Наук. думка, 1961. — С. 91–103.

4. *Конторчук Г.В.* Творчість Тараса Шевченка як об'єкт мовознавчих студій // http://archivembuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/vg/2010_21/32_21фа
5. *Космеда Т.А.* Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в його поетичному мовленні // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНУ ім. Г.С.Сковороди. — 2012. — Вип. 34. — С. 91–96.
6. *Кочерга К.А.* Драматический элемент в творчестве Т.Г. Шевченко // Шевченко Т.Г. Собр. соч.: в 5 т. — М: ГИХЛ, 1948–1949. — Т.4. — С. 397–404.
7. *Скоць А.* Поетика умовчань у «Кобзарі» Тараса Шевченка // Записки НТШ. Праці філол. секції. — 1997. — Т. 229. — С. 38–47.
8. *Скоць А.* Шевченкознавчі студії: декалог. — Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. — 204 с.
9. *Смілянська В.Л.* Стиль поезії Шевченка (суб'єктна організація). — К.: Наук. думка, 1981. — 256 с.
10. *Смілянська В.Л.* «Святим огненним словом...». Тарас Шевченко: поетика. — К.: Наук. думка, 1990. — 243 с.
11. *Чугуй О.П.* Драматургічні елементи в ліриці Т.Г. Шевченка. — Х.: Вища школа. Вид-во при ХДУ, 1989. — 236 с.
12. Шевченко Т. Твори в п'яти томах. — К.: Дніпро, 1984. — Т.1–2.

Статтю отримано 29.12.2013

Florij Batsevich
Lviv

SEMANTICS AND PRAGMATICS OF HESITATION PAUSES IN T. SHEVCHENKO'S POETIC WORKS

The article presents the analysis of T.Shevchenko's poetic works and the most important ways of expressing semantic-pragmatic communicative senses of aesthetic character, which are caused by the influence of hesitation pauses in the author 's lyric narration, heroes' dialogues, as well as in the author's inner dialogue with the heroes of the works.

Key words: artistic communication, pause, hesitation pause, semantic-pragmatic communicative sense.

Мовна мозаїка

ЯКІ ГРУЗИНСЬКІ ПРІЗВИЩА ВІДМІНЮВАНІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ?

У повсякденному українському вжитку серед прізвищ різного походження трапляються й грузинські на **-швілі**, **-дзе** та **-ія**. Пор. найвідоміші: **Гурамішвілі, Саакашвілі, Шеварднадзе, Кавалерідзе, Гонгадзе, Берія, Гамсахурдія, Телія.** Їх прийнято вважати невідмінюваними в українській мові. Справді, прізвища на **-швілі**, **-дзе** через їхній виразний неслов'янський характер невідмінювані. Проте прізвища на **-ія** стали відмінюваними, тому що вони формально подібні до українських відмінюваних іменників І відміни м'якої групи на **-ія** (*надія, мрія, Марія* та ін.), тобто в українській мові є зразки для відмінювання таких грузинських прізвищ, пор.: ***Гамсахурдія, Телія*** (називний відмінок), ***Гамсахурдії, Телії*** (родовий, давальний та місцевий відмінки), ***Гамсахурдію, Телію*** (знахідний відмінок), ***Гамсахурдією, Телією*** (орудний відмінок). Свого часу відмінювали і прізвище *Берія*.

Отже, грузинські прізвища на **-ія** в українській мові потрібно відмінювати як іменники І відміни м'якої групи.

Катерина Городенська

УДК 81'42

Галина Сюта
м. Київ

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ МЕХАНІЗМИ ЦИТАЦІЇ В СУЧАСНОМУ ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ

Визначено статус ***цитати*** *як ключового поняття сучасної інтерпретативної стилістики тексту та когнітивної універсалії, одиниці мовомислення суб'єкта, який пізнає, освоює світ і відтворює отримані знання, спираючись на попередній культурний досвід. Наголошено, що інтеграція у текст цитати, так само, як і її сприйняття, відбувається у певних когнітивних умовах, передусім — за умови співвідносності індивідуальних когнітивних систем автора і читача.*

Ключові слова: *поетичний текст, інтертекстуальність, діалогічність, цитата, лінгвокогнітивний механізм цитації, комунікативна ситуація.*

Наша мова — система цитат

(Х.Л. Борхес, «Утопія втомленої людини»)

..всі слова уже були чиїмись

(Л. Костенко, «Страшні слова, коли вони мовчать*...»).*

Поетична мова ХХ ст. розвивається в напрямку ускладнення тексту, механізмів його творення як образно-естетичної, а з плином часу — і щораз більш інтелектуалізованої системи. Із цією тенденцією скоординоване оновлення наукових методик та інструментарію для аналізу явищ художнього стилю, який з-поміж усіх функціональних різновидів сучасної української літературної мови найтісніше пов'язаний з її історією, із пізнанням її природи і в діахронії, і в синхронії.

Актуальна для останньої третини ХХ ст. переорієнтація на з'ясування внутрішніх законів побудови й функціонування тексту як вербалізованої форми естетичної реальності зумовили зміщення наукових інтересів у площину вивчення багатовимірних і здебільшого нелінійних

© Г. М. СЮТА, 2014

відносин між текстами як феноменами культури. На основі теорії діалогічності М.М. Бахтіна були виформувані новітні інтерпретативні парадигми, методики аналізу, зорієнтовані на вивчення тексту і його компонентів як одиниць культурного діалогу. Визначальною стала теорія інтертекстуальності, що дала змогу «по-новому висвітлити поняття поетичної традиції і феномен видатних творів, до яких звертаються автори залежно від часу, ідеологічних та естетичних смаків, літературних шкіл, до яких вони належать» [9: 78].

Розвиток теорії інтертекстуальності зумовив активізацію інтересу до феномену *цитати* як способу актуалізації попередніх знань, механізму «просування тексту в часі», діалогування авторського тексту з універсумом вербальної і невербальної культури, як маркера звернення до традиції та збереження її тяглості на всіх етапах становлення й розвитку національної поетичної мови у її часопросторових і жанрових різновидах: «інтертекстуальність стара як світ, а світ — суцільний текст, в якому, куди не ступни — скрізь цитата, скрізь «чуже», вже відоме або пригадане» [17].

Зі зміною лінгвістичного погляду на цитату, лінгвокогнітивну та мовно-естетичну сутність механізмів цитування логічно пов'язане оновлення змісту самого терміна. Розширюючи традиційне тлумачення цитати («дослівно наведений у мовленні уривок якогось тексту чи точно відтворений вислів якоїсь особи» [1: 816]), дослідники щораз послідовніше наголошують на її здатності зумовлювати «рекурсивні відношення діалогічності тексту із семіотичним універсумом культури» [16: 784]. У такій інтерпретації — як компонент глобальної інтертекстуальної стратегії — цитатою є не так запозичення безпосередньо текстового фрагмента, як актуалізація (опертя на нього чи відштовхування від нього) функціонально-стилістичного коду, що репрезентує певний спосіб мовомислення або стилістичну, мовно-естетичну традицію (М.О. Можейко, А. Шнітке, Н.А. Кузьміна, К.А. Козицька, Н.В. Семенова, О.О. Селіванова): «звичне, всім зрозуміле слово цитата [..] тепер застосовується для номінації *будь-якого перегуку, що пов'язує пам'ятки культури* [виділено нами — *Г. С.*], не тільки літературні. [..] Цитатою є будь-яка форма текстового (мовного) перегуку (потоки кодів, жанрові зв'язки, парафрази, асоціативні відсилання, ледь вловні алюзії)» [17].

Описова формула «будь-яка форма текстового (мовного) перегуку» відкриває принципово нові аспекти вивчення цитати і потребує конкретизації для створення методологічно обгрунтованої науково-дослідницької парадигми й вироблення практичних методик аналізу цитат. Адже у мові української поезії XX ст. вони «різноманітні і за способом та ступенем актуалізації, і за функціонально-текстотвірним навантаженням. Не однакові вони й із погляду збереження / трансформованості в метатексті первинної лексико-семантичної структури. Отже, різною може бути і їх класифікація – залежно від того, який із згаданих критеріїв покладено в основу систематизації» [18: 83]. Пор.:

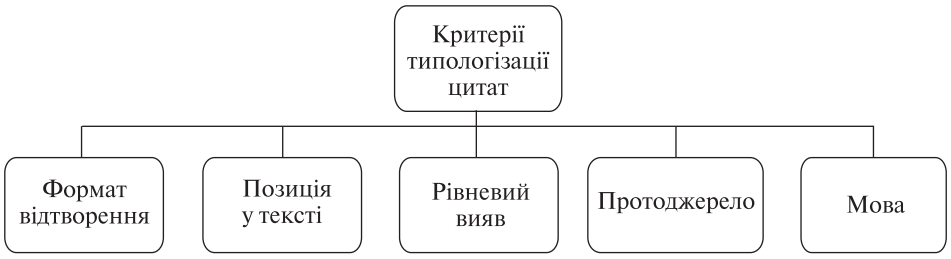

Для висвітлення лінгвокогнітивних механізмів цитації важливо акцентувати на різновидах цитат, які визначаємо з урахуванням формату їх відтворення, реактуалізації у метатексті.

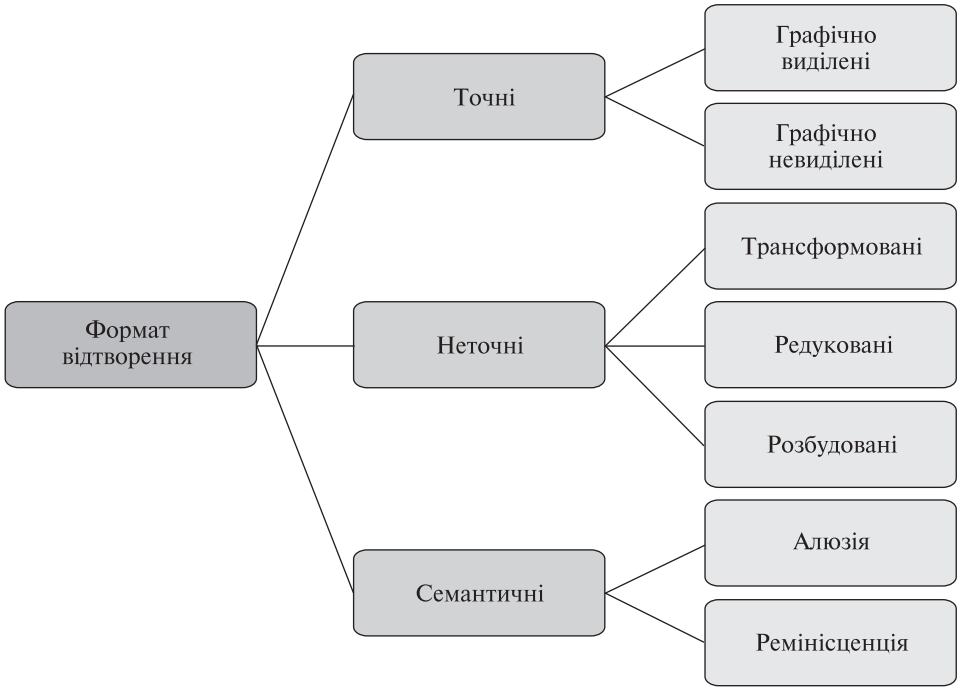

Власне, наведена схема унаочнює розширення терміна *цитата* і частково — його кореляцію з іншими термінами, які в сукупності формують «парадигму діалогічного буття тексту» (С.Б. Кураш) і щодо яких *цитата* виступає як родова кваліфікація різних виявів інтертекстуальності.

Розширена інтерпретація цитати пов'язана не тільки з розвитком теоретичної думки, а й із еволюцією самої поетичної мови та свідомості автора й читача, з ускладненням національної та індивідуальних мовних картин світу, з урізноманітненням способів їх вербалізації. Отже, у сучасному трактуванні *цитата* — це *лінгвокогнітивна, текстотвірна універсалія поетичної мови як естетизованої форми узагальнення певного життєвого досвіду* (*колективного або індивідуально-авторського*).

Вживання цитати завжди мотивоване конкретною прагматичною метою: укласти *власне* судження у максимально виразну, експресивно сприйнятну й енергетично резонансну форму «чужого» слова, яке уже закріплене традицією мовно-поетичного вжитку і має культурну пам'ять.

Загалом, як стверджує Н. А. Кузьміна, з *когнітивного* погляду цитація — це «креативна аналітико-синтетична діяльність суб'єкта з опрацювання текстової інформації» [9: 110]. Таке трактування корелює з одним із базових постулатів феноменологічної деконструкції — «як філософської позиції, [..], загальнометодологічної критики гуманітарних наук» [13: 28]. Згідно з ним при прочитанні тексту відбувається його «розбирання», членування з виділенням найбільш репрезентантних фрагментів, і це «рухливе структурування [..] змінюється від читача до читача упродовж Історії» [3: 425], закріплюючись і відтворюючись у культурному просторі як *цитата*, що згодом «оживає» у новому тексті.

Отже, існування і вживання у мові (не тільки поетичній) цитат — це насамперед наслідок когнітивної діяльності людини, роботи її думки у двох напрямках — *деконструювання* (спочатку читач «начебто аналізує прототекст, виділяючи ті його елементи, які вважає найбільш репрезентативними» [9: 110] і *синтезування* (коли уживання цитати в інших контекстних умовах зумовлює народження нового тексту як естетичної реальності).

Деконструктивно-конструктивна діяльність людської думки щодо пізнання одних текстів і створення з їхньою участю нових корелює з *деривaційними механізмами тексту*, із нарощенням семантичної пам'яті цитати, коли кожне наступне вживання є поступальним кроком у її інтертекстуальному розвитку і має зберігати пам'ять про попередній [12: 34]. Такі механізми в текстології, стилістиці тексту, культурології, теорії естетики мали різні визначення: *ментальне відлуння* (В. Леві), *семантичне згортання* (Л.М. Мурзін, А.С. Штерн), *енграмування* (М.О. Рубакін)[1]. Однак у теорії інтертекстуальності акцентовані інші аспекти: цитація є своєрідним процесом *лінгвоментальної компресії*, унаслідок якого вичленуваний із прототексту, прецедентного тексту фрагмент постає як його когнітивний згусток. Використання, семантичне розгортання цього згустка у новому тексті (метатексті) зумовлює якісне перетворення прототекстової інформації, сконденсованої в цитаті.

Ілюстративним щодо цього є використання біблійних цитат у мовотворчості Т. Шевченка, які були реінтерпретовані у мовостилях поетів XX ст. Наприклад, відомо, що початкові рядки поезії «Ісаія. Глава 35» *Радуйся, ниво неполитая!/ Радуйся, земле неповитая/ Квітчастим злаком!/ Розпустись,/ Рожевим крином процвіти!/ І процвітеш, позелені-*

[1] *Енграмування* — складний психо-фізіологічний акт «записування» будь-якого досвіду — і того, який набувається свідомо (у тому числі й у процесі читання, сприймання тексту), і фіксованого на рівні підсвідомості.

єш... і смислово, і в ключових лексемах апелюють до фрагменту Книги пророка Ісаії «Звеселиться пустиня та пуща, і радітиме степ, і зацвіте, мов троянда» (Ісайя, 35:1) (власне, цю спорідненість підкреслює і назва твору). Шевченків вислів, що постав як поетичний переспів біблійного, з мінімальними лексико-граматичними змінами відтворений і семантично оновлений (пор., появу відтінку інтимізованості) у вірші А. Малишка «Нива»: ***Радуйся, ниво моя, не полита/*** *Стронцієм білим і жар-сльозою./* ***Радуйся, ниво моя,*** *не покрита/ Чорною атомною грозою*. Навіть графічно не виділена, ця цитата не втрачає зв'язку з прототекстом і є значущою для пізнання внутрішньої структури метатексту.

Так само через «посередництво» Шевченкового мовостилю в українській поетичній мові закріпилися сакрально марковані висловлення *адамові діти* та *все упованіє моє на тебе, о пресвітлий раю*.

Парафраз *адамові діти* генетично пов'язаний з іменем *Адам*, «ядерний» статус якого у системі біблійних антропонімів сприяв його закріпленню як інтертекстеми із значним обсягом культурної пам'яті. Уперше з'явившись у поемі «Сон» (*Усі на сім світі — / І царята, і старчата —/* ***Адамові діти***), ця вторинна номінація повторюється як трансформована цитата в ідіостилі Б.-І. Антонича: ***Адамові сини*** *по світі розійшлися,/ Здвигаючи міста і тереми для Єви*.

Ще виразніше природу цитати як когнітивного згустка прототексту та її відкритість до структурних трансформацій і семантичного прирощення ілюструють різнотипні апеляції до творів самого Т. Шевченка у сучасній поезії. Пор. відомі кожному зі шкільної лави рядки *Возвеличу/ Малих отих рабів німих!/ Я на сторожі коло їх/ Поставлю слово* («Подражаніє 11 Псалму»). Знаково, що це висловлення у сучасній поетичній мові у форматі точної розгорнутої цитати не зафіксовано (на відміну від інших частотних цитувань), зазвичай воно фрагментується на кілька цитатних блоків. Тобто для авторів це лінгвокогнітивна модель, реалізація якої у тексті передбачає найрізноманітніші формати цитат:

- точкові, редуковані до обсягу словосполучення *рабів німих* (зі збереженням первинної граматичної форми): *Адже умів лиш він один/* ***Рабів німих*** *так захищати* (Д. Білоус); *Бодай принаймні відсвітом косим/ Упало б щастячко на сліпоту і неміч/ Отих* ***рабів німих*** (М. Вінграновський);
- різноступеневі лексико-граматичні трансформації: *сади зростив би людям не в закові/ І серце, повне ласки і любові,/* ***Поставив на сторожі біля них*** (А. Малишко); *А де ж те* ***слово****, що його Тарас/ коло людей поставив* ***на сторожі****?!* (Л. Костенко), *Те* ***слово*** *стало* ***на сторожі/ Рабів*** *— не кривдників своїх* (І. Гнатюк);
- актуалізовані у ролі конструктів антитексту (як стильова норма постмодерної мовотворчості): ***Я на сторожі коло них нічо' не ставлю*** (Н. Федорак); *І* ***на сторожі*** *порожнеч червоні ріки/* ***Возвеличу хіба що меч****, та й то навіки* (Н. Федорак).

Причини такої різноманітності дослідники вбачають у тому, що «ментальне опрацювання інформації прототексту при цитації має характер інтерпретації: висловлення, яке стало об'єктом інтерпретації, обов'язково зазнає реконструкції відповідно до індивідуальної когнітивної системи суб'єкта і часу» [9: 112].

Повертаючись до Шевченка, відзначимо, що кількість, системність і механізми цитувань його творів у сучасній поезії — і передбачувані, й непередбачувані водночас. Передбачувані — бо найбільш реінтерпретованими є тексти, які формують основу етнокультурних знань сучасного українського мовця, змалку відомі кожному українцеві. Зокрема, це вірші «Заповіт» (*реве ревучий, лани широкополі, в сім'ї вольній, новій, поховайте та вставайте, незлим тихим словом*); «І мертвим, і живим..» (*і мертві, і живі, і ненароджені.., великих слов велика сила, учітеся, брати мої.., і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь*); «О думи мої, славо злая» (*караюсь, мучуся, але не каюсь*); «Доля» (*ми не лукавили з тобою..., нема зерна неправди за собою*), «І Архімед, і Галілей...» (*на оновленій землі врага не буде.., буде син і буде мати...*). Пор.:

- *в сім'ї вольній новій*: *Ну що ж. Тарасе! Рад єси, не рад — / дивись, який в господі нашій лад,/* ***в сім'ї великій, у громаді вольній*** (П. Тичина); ***В сім'ю велику, вільну, нову/*** *До нас ввійшов ти на віки./ І споминають теплим словом/ Тебе дорослі й малюки* (В. Дворецька);
- *лани широкополі*: *Скільки того лиха/ Лягло у землю чорними костями./ Реве Дніпро, й* ***лани широкополі/*** *Медами пахнуть, колосом шумлять* (А. Малишко); *Дужа хвиля набігає,/ Корінь явору ламає./ Але він на те байдужий,/ Не схитнеться навіть, дужий.../ Бо закоханий на волі/ У* ***лани широкополі****,/ В канівські веселі кручі,/ В хвилі горді та ревучі* (А. Малишко); *На Дніпро і* ***лани*** *ці* ***широкополі****,/ на Вітчизну вранішньої пори/ глянути б мені хоч би тополею/ із Тарасової гори* (С. Жолоб);
- *незлим тихим словом*: *Стояла черга, київська, двомовна./ Ніхто не ліз до неї з плебісцитом./ Стояли за останнім дефіцитом,/ за тим однісіньким/* ***«незлим і тихим словом»****,/ якого світ пройдеш і не знайдеш* (І. Жиленко); *Лиш чом забулися* ***слова, незлі і тихі****?/ Пани за владу — в мужиків чуби тріщать./ Дев'яте березня: ні спокою, ні втіхи./ Чи розгубили ми вже Божу благодать?* (О. Дзюба); *я стою при цьому світлі,/ Не можу істини збагнуть:/ Та ж він просив у «Заповіті»/* ***Незлим і тихим пом'януть*** (Г. Чубач);
- *і мертвим, і живим, і ненародженим...*: *В яких лісах іще ви забарложені? Що яничари ще занапастять?* ***І мертві, і живі, і ненароджені*** *нікого з вас довіку не простять* (Л. Костенко); *Ти й сам хотів би бути в жертві,/ Дволику приховавши суть,/ Та вже* ***встають живі і мертві,/ І ненароджені встають*** (Д. Павличко);
- *караюсь, мучуся, але не каюсь*: *Та над століття, над повінь лиха,/ Могутній голос говорить стиха:/ — Нічого, брате, я не звикаюсь./* ***Караюсь,/ Мучуся.../ Але не каюсь!*** (А. Малишко); *Я сам від себе від-*

рікаюсь,/ Бо серце сточує страма,/ Сльозами злими обпікаюсь, ***Караюсь, мучуся і каюсь/*** *В провинах тих, яких нема!* (Д. Павличко); *Я задихаюсь мамо,* ***караюсь, мучуся, не каюсь****, мамо, хоч вберегла мене від лиха ти, в моїм краю нема чим дихати* (Т. Петриненко);

- *садок вишневий коло хати*: *То ж скільки треба в пітьмі днедавній/ Терпіти кару, як злу негоду./ В убогій книжечці захалявній/ Носить надії свого народу./ І сині гори, й Дніпрові шати,/ І* ***садок вишневий, що біля хати*** (А. Малишко); *У досвітніх загравах — степа/ З дужим хрустом випростали крижі./ А ось поруч — усміх, ласка, мати/* ***І садок вишневий коло хати*** (Є. Маланюк); *А хто так оспівав, як він,/* ***Садок вишневий коло хати*** (Д. Білоус).

Непередбачуваність цитувань Шевченка у сучасній поезії пов'язана з тим, що в індивідуальних когнітивних системах авторів навіть найбільш традиційні фрагменти Шевченкових віршів часто набувають кардинально нового семантико-аксіологічного звучання. Наприклад, у поемі Ю. Тарнавського «У РА НА», що присвячена проблемі чорнобильської трагедії, вони стають знаками етномаркованої оцінки, пов'язуючи хронологічно дистанційовані й ментально різні фрагменти національної історії й сучасного національного буття. Пор.: *Стоїть/ в місті Чорнобилі/ саркофаг/* (*домовина*)*/ України,/ подарунок/ її старшої сестри/ Росії*; *в залізобетоннім* ***садку/ гудуть/ важкі хрущі/ атомів***; ***качата/ (не хлюпочуться між осокою)/*** *з двома головами/ подвійними очима дивляться на світ/ (на північ)*. Культурна пам'ять лексем *сад (садок), хрущі*, висловлень *стоїть/ в місті Чорнобилі, качата (не хлюпочуться між осокою)* прозоро референціює до поезій «Стоїть в селі Суботові», «Садок вишневий коло хати», «Тече вода з-під явора», навіть незважаючи на специфічну негативну аксіологію метатекстів. Їх, до речі, варто сприймати не як пародію на твори Т. Шевченка чи естетичну дискусію з ними (що загалом показово для постмодерної поезії), а як спроектований через творчість Кобзаря і вписаний в естетику постмодернізму погляд на новітню українську дійсність.

Наведені цитатні апеляції до мовостилю Т. Шевченка у творах авторів ХХ ст. засвідчують іще одну лінгвокогнітивну особливість цитати: вона *вербально маркує співвідносні ситуації в різні моменти історичного часу* (Н.А. Фатеєєва, Н.А. Кузьміна). Поетичний твір вибудовує певну модель ситуації, тому актуалізований щодо цієї моделі тип опису, мововираження, оцінювання тощо у принципі застосовний до будь-якої іншої співвідносної ситуації. О.Г. Ревзіна називає це явище «численним референційним тиражуванням» [15: 31]. В іншій термінології таке явище кваліфікується як *цитатні стереотипи* (В.В. Красних, Ю.О. Сорокін).

Теза про те, що інтерпретація і реінтерпретація певного прототексту чи цитати як його репрезентантного фрагмента відбувається відповідно до особливостей індивідуальної когнітивної системи суб'єкта і часу, має бути розглянута і в такому ракурсі: *автор у різні періоди своєї*

творчості може по-різному вживати ту саму словесну формулу: повертатися до неї, погоджуючись або ж полемізуючи сам із собою (явище самоцитації / автоцитації). Наприклад, рядки поезії Б.-І. Антонича «Автопортрет» (*Червоні клени й клени срібні,/ над кленами весна і вітер./ Дочасності красо незглибна,/ невже ж тобою не п'яніти?/ Я, сонцеві життя продавши/ за сто червінців божевілля,/* ***закоханий поганин завжди****,/ поет весняного похмілля*) містять автоцитатне включення з першої книжки поета «*Привітання життя*» — *Я закоханий в житті поганин*. Його сам же автор виніс в епіграф, підкресливши автоцитатний характер.

Повертаючись до думки, постульованої в одному з ранніх своїх віршів і згодом реактуалізованої у форматі автоцитати-епіграфа до поезії «Демон мистецтва» (*Бідне серце віддав на поталу нещасним спрагам, Обернув лютий розум у трактор на ниві слів До Тичин і Сосюр я навмисне тверезим варягом Увійшов в цю добу історичних вітрів і злив*), сам із собою про сутність сучасної йому української поезії полемізує Є. Маланюк. Такі явища автоцитації мотивовані тим, що автор вважає вдалою віднайдену формулу вербалізації певного фрагмента знань або певного типу показу дійсності. До таких формул (чи то на рівні висловлення, чи то на рівні слова-образу [2]) він може повертатися неодноразово, і щоразу «цитата зберігає свій первинний зміст, хоч він і переконструюється, [..] не тотожна самій собі у первинному вживанні» [9: 113].

Отже, феномен автоцитації переконливо засвідчує, що зміст цитати залежить не тільки від суб'єкта, але й від часу сприймання поезії: навіть якщо суб'єкт той самий, зміна часу може цілковито змінити семантику цитати в тексті.

Простежуючи лінгвокогнітивну специфіку цитації, маємо акцентувати увагу ще на двох важливих аспектах, які, втім, між собою тісно корелюють:

1) зв'язок цитатності з *діалогічністю* як універсальною властивістю творчого пізнавального мислення;

2) цитація в контексті проблем запозичення і впливу.

Зв'язок *цитатності* з *діалогічністю*. *Діалогічність* притаманна різним типам мовомисленнєвої діяльності людини, але найбільш яскраво вона виявляється у мові науки (М.М. Кожина, В.О. Салімовський, М.П. Котюрова, Н.В. Данилевська, Л.В. Славгородська, Л.В. Красильникова, Н.О. Красавцева) та в поетичній творчості (Н.А. Фатєєва, Н.А. Кузьміна, К.А. Козицька, Т.О. Смирнова, С.В. Амвросова, Т.В. Бердникова). Незважаючи на очевидну різницю у характері мововираження, за своєю когнітивною сутністю ці функціональні системи споріднені між собою, і на цю спорідненість наукового та художнього типів пізнання й відображення дійсності неодноразово звертали увагу дослідники психології

[2] Ключові, наскрізні образи індивідуальної картини світу, за окремими трактуваннями, теж є виявами автоцитації — як когнітивні домінанти мовомислення автора (наприклад, *стилет* і *стилос* для Є. Маланюка).

художньої творчості («Поезія [..] – це особливий спосіб мислення, який врешті-решт приводить до того самого, до чого приводить і наукове пізнання, але іншим шляхом [6: 31]).

Цитатність як форма вияву *діалогічності* — одна з найвиразніших спільних рис мови науки та мови поезії, однак сутність і механізми цитації у науковій та художній мові — принципово різні. У писемний науковий текст цитату вводять передусім для підтвердження (рідше – заперечення) думки автора покликанням на авторитетне джерело, а також «для побудови системи наукових доказів із залученням загальновизнаних аксіоматичних тверджень» [1: 816]. Адже наукове мислення, пізнання «не може виступати без опертя на попереднє й суміжне знання, а воно зафіксоване в текстах. [..] Кожен окремий текст виступає елементом (сходинкою) в цьому процесі розвитку науки, він так чи інакше бере участь у співмисленні в людей, які його пишуть і читають, у колективній творчості, що властиво науці» [8: 9]. Найбільш компактно попередні й суміжні знання реалізуються власне у форматі цитації, отже, у науці цитування є фактом «онтології наукової форми представлення знань» [9: 116]. Крім того, точність відтворення форми й змісту при цитуванні – базова етична норма наукової мови, а чітке диференціювання «свого» і «чужого» – та межа, що відділяє оригінальний авторський виклад із коректним покликанням на думки попередників чи колег, від плагіату. Для дотримання цієї коректності у науковому дискурсі маємо цілий арсенал графічних, грофосемантичних, лексичних, синтаксичних засобів (як-от лапки, графічні виділення, конструкції *на думку.., як вважає.., як стверджує.., за висловом.., розвиваючи думку.., дотримуючись поглядів.., пристаючи на позицію.., за вдалим визначенням*... тощо. Аналіз цих засобів сьогодні поза межами нашого розгляду, зауважимо тільки, що їх прагматику визначає настанова на чітке розмежування «свого» і «чужого» у тих випадках, де позиція дослідника і його колег збігаються.

У поетичному тексті цитування теж є стильовою нормою, однак механізми пізнання дійсності та її відображення тут інші: «Поезія дає нам змогу добувати узагальнення, а не доводити їх, як наука» [14: 174]. Власне, ця різниця визначає відмінність цитування в поезії: «ті властивості, які роблять цитату привабливою для вченого (змістова визначеність, чітке розрізнення «свого» і «чужого», вказівка на спадковість знання, демонстрація належності до наукової школи, парадигми наукового знання тощо), відвертають від прямого й точного цитування художника. [..] Цитація в літературі продиктована насамперед особливостями творчого суб'єкта, типом його мислення, ставленням до традиції, поетичною культурою» [9: 117]. Так само й тип маркування цитати в поетичному тексті (графічно виділена // не виділена), формат уживання (точна, неточна, або трансформована, семантична) і ступінь інтеграції у структуру метатексту підпорядковані естетичній концепції твору.

Основне завдання цитати і в науковому, і в художньому тексті — *діалогування*, однак це діалогування має принципово різну когнітивну природу. Якщо йдеться про наукове знання, то цитація підтверджує його включеність в інтертекст як *інформаційну* реальність. Натомість художній текст є сферою *образно-естетичного* пізнання й відображення дійсності, і це визначає характер цитати як функціонально-стилістичного коду, що репрезентує певний спосіб мовомислення, зорієнтованого на активний діалог із мовно-естетичною традицією, механізм актуалізації певних фрагментів культурного досвіду і культурних знань.

Таке штрихове порівняння принципів використання цитат у художній та науковій мові дає підстави для ще одного узагальнення: *цитата — це когнітивна універсалія, що забезпечує спадковість знання*. Типи й механізми її представлення корелюють із функціонально-стильовою чи жанровою природою тексту, у структуру якого вона інтегрується як конструктивний елемент.

Лінгвокогнітивна природа цитації в контексті проблеми запозичення і впливу. Важливим аспектом у з'ясуванні феномена цитати й лінгвокогнітивної природи цитації є її зв'язок із питаннями *запозичення і впливу*. Це самостійний напрямок у межах теорії цитатності, що висвітлює два стрижневі питання:

а) диференціація запозичення і впливу як різних форм відображення в метатексті прецедентних текстів, вербальним кодом, когнітивним згустком яких є цитата;

б) умотивованість / коректність використання «чужого» слова як «свого» теоретичними настановами течії, школи, напряму тощо, до якого належить автор.

Загалом проблема запозичення і впливу — одна із засадничих у теорії цитатності. Своєрідні її витоки віднаходимо у працях початку XX ст., зокрема у дослідженні А. Бєлого «Арабески» (1911): «Зростання будь-якого поета визначає ряд перехресних впливів [..]. Ці впливи, поєднуючись у нову цілісність, визначають вихідну точку розвитку будь-якої творчості, навіть найбільш самостійної».

Сьогодні означена проблема залишається у центрі наукових інтересів, дотичних до питань інтертекстуальності, діалогічності, цитатності: «жодна з робіт із цього питання не обходиться без того, щоб не визнати, що в багатьох випадках визначити, що це — запозичення або вплив — важко або неможливо» [9: 124]. Часто дослідники встановлюють різнорівневі (фоностилістичні, словотвірні, лексичні тощо) текстові перегуки, персоніфікувати які або ж чітко констатувати «першість» щодо яких практично неможливо. Зокрема, це спостерігаємо щодо авторських лексичних новотворів *легкокрилля* (пор.: *синій присмерк* ***легкокрилля —*** М. Семенко; *Хай несе нас* ***легкокрилля*** */ вгору..* — П. Тичина), *сонцекрилий* (*Як же день отой забути,/ Переяслав* ***сонцекрилий****,/ Що осяяв булавою/ Непокірливий Богдан!* (М. Рильський); *Батьківщино* ***сонцекрила****, я в тобі, і ти в мені.* (В. Сосюра); *Пахне щедрим літом в кожному суцвітті. Яблу-*

ком дозрілим, кропом, баклажаном, вітром ***сонцекрилим****, вранішнім туманом.* (М. Сингаївський); *чорнокрилля* (*Чого ж тобі треба тепер, о, бездушний пташе? / Говори!/* ***Чорнокрилля*** *на голуби й сонце –/* ***Чорнокрилля****.* (П. Тичина); *Як прохопитись* ***чорнокриллям****/ під сонцем божевільно-білим?* (В. Стус); *Потім хустину руками/ На два кінці світу розводить — /Терновим отим* ***чорнокриллям*** */ Із розуму в безум заводить!* (І. Драч).

Вибір цитати і формату її входження в авторську свідомість і — як наслідок — у систему метатексту — це другий із зазначених вище аспектів. Він з'ясовує **умотивованість / коректність використання «чужого» слова як «свого»** теоретичними настановами течії, школи, напряму тощо, до якого належить автор. Г. Грабович щодо цього слушно відзначає: «дослідники знають, що Шекспір довільно використовував сюжети з англійських хронік Голіншеда і з «Життя» Плутарха, із Чосера й Бокаччіо, іноді переробляв специфічні пасажі, наприклад, із Монтеня, але хіба що ексцентрики вбачають у цьому підставу для звинувачень у плагіяті» [7]. Відомо також, що естетичною нормою світового й українського романтизму було переймання сюжетів, образних структур, типів побудови тексту (а за сучасною класифікацією це різновиди цитат).

Так само показова з цього погляду мовно-поетична практика постмодернізму: «в постмодерністському ключі межа між автентичним або оригінальним та копією або повтором також постійно затирається. У силовому полі ігрового бачення світу, і того мега-гіпер-тексту, яким є мова та культура, все немовби змішується і поняття автентичности й оригінальности, як і того «авторитету», який за ними буцімто стоїть, бачаться як «есенціялістська» ілюзія» [7]. Саме тому одним визначальних креативних принципів постмодерного текстотворення є *колаж*, часто поєднуваний із засобами іронії, мовної гри, пор.: ***В людині все має бути прекрасним****:/ Думки й почуття,/ Пальто і сорочка,/ Шкарпетки, підтяжки,/ Зачіска, брови, вії,/ Губи і зуби,/ Ротова порожнина, слизова оболонка,/ Волосся на голові,/ В паху і під пахвами,/ Нігті, шкіра, мозолі на п'ятах,/ Кров, лімфа,/ Шлунковий сік* [..]/ ***Усмішка її єдина,/ Очі її одні*** (О. Ірванець).

Отже, формат входження цитати в метатекст може слугувати носієм інформації про «образ автора», його літературні смаки, належність до певної школи, ставлення до традиції тощо.

Феномен цитати у ракурсі запозичення/впливу, свідомого/підсвідомого використання актуалізує питання про *співвідносність індивідуальних когнітивних систем автора і читача як суб'єктів інтертексту.* Адже від цього значною мірою залежатиме, наскільки адекватно читач зможе декодувати той глибинний зміст, оцінність тощо, які заклав у твір автор.

Типологія комунікативних ситуацій, які сьогодні розроблені в межах теорії цитатності для найбільш загального представлення цієї співвідносності, акцентує такі основні позиції:

- **цитата для автора — цитата для читача;**
- **цитата для автора — не цитата для читача**.
- **не цитата для автора — цитата для читача** [9: 125–127].

Комунікативна ситуація **«цитата для автора — цитата для читача»**— оптимальна з погляду впізнавання та прочитуваності цитати (її семантичне входження у структуру метатексту здебільшого відбувається при збереженні ідентифікаційних ознак «чужого» слова). Уживання цитати — свідоме, це підтверджують графічні маркери (лапки, шрифтові виділення) чи інші текстові або епітекстові ксенопоказники (наприклад, увідні формули *як сказано.., як співається.., сказав поет.., заповідав Відомий..* тощо). Пор.: *А далі ж як той піший-пішаниця?/../ Та як, ішов.* ***Як сказано у думі****:/ «****І побило його в полі три недолі,/ Одно — безвіддя,/ Друге — безхліб'я,/ Трете — бездоріжжя****»* (Л. Костенко); *Курилися церкви свічками в гирло ночі,/ (****Нерон сказав би: «Золотом старим»****);/ Ти усмішку невинну, чорна ноче,/ Взяла собі на спопелілий Рим* (В. Вовк); *Це вже було колись. Горіли/ фіранки, палахтіла синь./ І* ***голос****: «****Радуйся, Маріє!****/ Гряде в віках твій гарний син!»* (І. Жиленко); *Безсонна засміється підсвідомість/ І нагадає той Закон Огня,/ Що про нього* ***заповідав Відомий****: «—****А коли ні, то проклинать/ і світ запалити****»* (Є. Маланюк).

Комунікативна ситуація **«цитата для автора — не цитата для читача»** виявляє неспівмірність культурного досвіду автора й читача і «загрожує» тим, що текст може не бути адекватно декодований. Частотний різновид таких цитат — біблійні. Причина їх непрочитуваності — соціокультурна: відсутність у значної частини читачів біблійних знань. Зрештою, іноді такі цитати *сприймаються* як сакрально марковані, але *не співвідносяться* з конкретними фрагментами Святого Письма (***Відсій кукіль і відбери зерно,****/ Посій його й не жди, як зійде рясното́ю,/ А прагненням своїм і працею крутою/ доглянь і перевір, яке на зріст воно* — А. Малишко); *Бо* ***що із пороху повстало****,/* ***те в порох перейде****./ Хто знає, чи душа людини/ злітає до небес* — Д. Загул), а надто ж якщо ці цитати істотно трансформовані і функціонують у форматі алюзії чи ремінісценції (*Скидаймо овечі хутра, впізнати бо час вовків* — М. Розумний).

Культурний або життєвий досвід письменника може бути ословлений у формулах, які для його часу, для його покоління чи мікросоціуму були актуальними, звичними формами вербалізації певних фрагментів знання. Натомість через якийсь час той, хто належить до іншого соціокультурного страту, вже не відчитує тих смислів. Це спостерігаємо, наприклад, щодо творів соціального або суспільно-політичного звучання. Пор. обігрування перших слів гімну УРСР, які не входять в інтертекстуальний тезаурус сучасної молоді: ***Живи, Україно,*** *в віках/ Соборно і гойно* (Н. Федорак).

Інший частотний випадок цитат, не прочитуваних сприймачами тексту, – іншожанрові (мова театру, кіно, музики, архітектури тощо).

У багатьох випадках, усвідомлюючи апріорну непрочитуваність певного фрагмента тексту, а також те, що «не позиція автора, а позиція сприймача є для розуміння художнього твору основною, немаркованою» [11: 169], автори подають «полегшувальні» коментарі чи примітки. Це, безумовно, сприяє належному сприйняттю тексту, поза яким він залишається у стані ментального анабіозу [5: 163].

Комунікативна ситуація **«не цитата для автора — цитата для читача»** — показовий із погляду психології та когнітології випадок, коли читач зауважує перегуки, які для самого автора не відчутні. Вони повністю інтегровані у його креативну свідомість і сприймаються як «свої» одиниці мовомислення, їх уживання — спонтанне, підсвідоме і пов'язане з «дією творчої пам'яті» (В.М. Жирмунський). Зазвичай у цьому разі йдеться про так звані семантичні цитати, які у традиційних лінгвостилістичних термінах означуються як *ремінісценції* та *алюзії*, також про впливи на рівні ритмомелодики, фоностилістики тощо. Багато таких перегуків із Т. Шевченком Л.А. Лисиченко відзначає у мовотворчості А. Малишка, пор.: «В окремих творах [..] асоціації з творами Шевченка викликаються [..] засобами поетики (розмір, будова строфи, характер римування)» [10: 43].

Наведена класифікація акцентує увагу на тому, що у сприйманні та ідентифікації цитати як «чужого» слова важливими є когнітивно-особистісні чинники, зокрема, ступінь співвідносності індивідуальних когнітивних систем автора й читача з особливим акцентом на рівневі інтертекстуальної компетенції останнього, оскільки життя цитати як одиниці поетичної мови у більшій мірі залежить саме від читача, від його здатності ідентифікувати й адекватно декодувати цитатний знак незалежно від формату його реактуалізації. Адже саме «читач зводить воєдино усі штрихи, які утворюють текст» [3: 19].

На сьогодні цитата — одне з ключових понять інтерпретативної стилістики тексту. Сам факт цитації засвідчує включеність «чужого» слова в креативну свідомість автора і, як наслідок, у систему тексту, де вона має бути ідентифікована і декодована читачем. Тому інтеграція у текст цитати, так само, як і її сприйняття, відбувається у певних когнітивних умовах, передусім — за умови співвідносності індивідуальних когнітивних систем автора і читача.

Загалом природа цитування — складна. У сучасній поетичній мові цитата є когнітивною універсалією, одиницею мовомислення суб'єкта, який пізнає, освоює світ і відтворює отримані знання, спираючись на попередній мовно-поетичний і — ширше — культурний досвід.

1. *Баранник Д.Х.* Цитата // Українська мова : Енциклопедія [вид. 3-є, зі змінами і доповненнями] / Д.Х. Баранник. — К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2007.
2. *Баранов А. Г.* Функционально-прагматическая концепция текста. — Ростов-на-Дону, 1993.
3. *Барт Р.* Избранные работы. Семиотика. Поэтика. — М., 1989.
4. *Барт Р.* Barthes R. S / Z // Paris, 1970.
5. *Брудный А.А.* Психологическая герменевтика. — М., 1998.
6. *Выготский Л.С.* Психология искусства. — М., 1987.
7. *Грабович Г.* Плагіят і його контексти // Критика. — 2004. — № 4. Режим доступу: http://www.krytyka.kiev.ua/articles/s8_4_2004.html
8. *Кожина М.М.* О диалогичности письменной научной речи. — Пермь, 1986.
9. *Кузьмина Н.А.* Интертекст и его роль в процесах эволюции поэтического языка : [монография] / Н.А. Кузьмина. — Екатеринбург, Омск, 1999.

10. *Лисиченко Л.А.* Із спостережень над мовними традиціями Т. Шевченка в поезії А. Малишка // Вісник Харківського університету. №7. Серія філологічна. Вип. 1. — Х. : Вид-во. Харк. ун-ту, 1965 — С. 42 — 46.
11. *Мукаржовский Я.* Преднамеренное и непреднамеренное в искусстве // Структурализм: «за» и «против». — М., 1975.
12. *Мурзин Л.Н., Штерн А.С.* Текст и его восприятие. — Свердловск, 1991.
13. *Нич Р.* Світ тексту: постструктуралізм і літературознавство / пер. з польської О. Галета. — Львів: Літопис, 2007.
14. *Потебня А.А.* Эстетика и поэтика 1976.
15. *Ревзина О.Г.* От стихотворной речи к поэтическому идиолекту // Очерки истории языка русской поэзии XX века. Поэтический язык и идиостиль. Общие вопросы. Звуковая организация текста. — М., 1990.
16. *Селіванова О.О.* Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. — Полтава: Довкілля, 2010. — 844 с.
17. *Смирнова Т.А.* Типология и функции цитаты в художественном тексте (на материале романов А. Битова «Пушкинский дом», В. Маканина «Андеграунд, или Герой нашего времени») : Автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.08 — «Теория литературы. Текстология» / Т.А. Смирнова. — М., 2005. — 20 с.
18. *Сюта Г.М.* Типологія і функції біблійних цитат в українській поетичній мові XX ст. // Українська мова. — 2013. — № 4. — С. 82 — 92.

Galyna Syuta
Kyiv

COGNITIVE MECHANISM OF QUOTATION IN MODERN POETRY,

The status of quotes as main concept of modern interpretative stylistics and universal cognitive unite is defined. Noted that in-text integration of quote as well as its perception occurs according to some cognitive conditions, first of all in correlation of author's and the reader's individual cognitive systems.

Keywords: poetry, intertextuality, quote, cognitive mechanism of quotation, communicative situation.

УДК 811.161. 2. 276.1"18"

Тетяна Сукаленко
м. Київ

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ТИПАЖ «КОЗАК»: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

У статті розроблено модель опису лінгвокультурного типажу «козак», зафіксованого в українському художньому дискурсі XIX століття з урахуванням його образних і ціннісних характеристик.

Ключові слова: *лінгвокультурологія, культурный концепт, лінгвокультурний типаж «козак».*

Особливістю розвитку мовознавства XX століття стала актуалізація ідей наукової спадщини В. фон Гумбольдта, О.О. Потебні, пов'язаних з осмисленням взаємодії мови і культури, мови і мислення. Свідченням цього є поява кількох наук, що розглядають людину крізь призму духовних надбань соціуму. До них, зокрема, належать етнолінгвістика, соціолінгвістика, етнопсихолінгвістика, лінгвокультурологія тощо. В.А. Маслова, характеризуючи лінгвокультурологію, зазначає, що вона «орієнтована на культурний чинник у мові та мовний чинник у людині; в ній досліджується той культурний зміст, який утвердився у значенні мовного знака і становить культурну пам'ять нації»[13: 42].

Виокремлення нових аспектів опису мови не тільки супроводжує зміна акцентів в інтерпретації її явищ, але й позначається відчутними коливаннями у визначенні об'єктів опису в рамках нових наукових парадигм, методів і прийомів, релевантних для них. Зокрема, пошуками об'єктів дослідження відзначається становлення і такої нової дисципліни, як лінгвокультурологія.

Лінгвокультурологію зазвичай визначають як комплексну наукову дисципліну синтезувального типу, що

© Т. М. СУКАЛЕНКО, 2014

вивчає взаємозв'язок і взаємодію культури і мови в її функціонуванні і відбиває цей процес як цілісну структуру одиниць в єдності їх мовного та позамовного (культурного) змісту за допомогою системних методів і з орієнтацією на сучасні пріоритети та культурні настанови (система норм і загальнолюдських цінностей) [17: 35].

В.В. Красних під лінгвокультурологією розуміє дисципліну, що «вивчає прояв, відображення і фіксацію культури в мові та дискурсі. Вона безпосередньо пов'язана з вивченням національної картини світу, мовної свідомості, особливостей ментально-лінгвального комплексу» [12: 12]. Дослідниця слушно зауважує: «Лінгвокультурологія покликана виявити за допомогою і на основі мовних даних базові опозиції культури, які закріплені в мові і проявляються в дискурсі; відображені в дзеркалі мови і в ній зафіксовані уявлення про окультурені людиною сфери: просторову, часову, діяльнісну тощо; найдавніші уявлення, які проступають крізь призму мови і співвідносяться з культурними архетипами» [Там само: 13]. Взаємозв'язок культури та мови відіграє особливу роль у лінгвокультурології, що відображає здатність мови концентрувати й відбивати все, що пов'язане з культурно-традиційною компетентністю її носіїв.

Найважливішим поняттям лінгвокультурології стало поняття культурного (лінгвокультурного) концепту. Поруч з ним у дослідженнях сфери лінгвокультурології з'явилися й інші об'єкти опису. Одним з них є лінгвокультурний типаж.

На думку В.І. Карасика та О.О. Дмитрієвої, лінгвокультурний типаж є особливим типом лінгвокультурного концепту, найважливіші характеристики якого належать певній типізованій особистості, що є значущою для певної лінгвокультури. Поняття «лінгвокультурний типаж» є найвдалішим для вивчення та опису концептів такого виду, оскільки в ньому дослідники акцентують увагу, «по-перше, на культурно-діагностичній значущості типізованої особистості для розуміння відповідної культури і, по-друге, на вивченні цієї особистості з позицій лінгвістики (з урахуванням позначення, вираження та опису відповідного концепту, втіленого в мові)» [9: 22].

Про плідність виділення поняття «лінгвокультурний типаж» свідчить неабиякий досвід опису і моделювання конкретних лінгвокультурних типажів у російському мовознавстві. Широкий реєстр лінгвокультурних типажів представлений дослідниками, які працюють у руслі двох наукових шкіл — волгоградської (В.І. Карасик) і воронезької (Й.А. Стернін). Зокрема, з 2005 по 2013 роки в Росії досліджено лінгвокультурні типажі на матеріалі російської мовної свідомості: В.І. Карасик змоделював типажі «російський інтелігент», «нехлюй» і виділив типаж «фанат», який належить до сучасної масової культури; М.М. Іванова дослідила типаж «російський підприємець»; Є.А. Єліна проаналізувала стару російську армію і виокремила її типажі; Ю.О. Квартовкіна реконструювала лінгвокультурний типаж

«російський дворянин»; А.В. Олянич виділив лінгвосеміотичні та дискурсивні презентаційні характеристики комунікативного типажу «піжон»; М.В. Мироненко вивчила комунікативну поведінку «блазня»; Є.О. Клименко розглянула комунікативний типаж «менеджер»; І.І. Дубініна описала типаж «начальник»; М.Р. Желтухіна — типаж «політик»; О.В. Лутовинова — лінгвокультурний типаж «ламер»; В.І. Шестерніна — лінгвокультурний типаж «веб-дизайнер»; А.А. Опара — лінгвокультурний типаж «комсомолець»; Я.А. Волкова — лінгвокультурний типаж «зла свекруха». Проаналізовані типажі відбивають російські мовні стереотипи.

У російському мовознавстві з'явилися дослідження етнолінгвокультурних типажів на матеріалі англійської мовної свідомості, зокрема: Г.Ю. Коровіна змоделювала типаж «англійський сноб»; Т.В. Бондаренко описала лінгвокультурний типаж «англійський дворецький»; Л.Н. Бровікова дослідила типаж «англійський вікарій»; Л.П. Селіверстова — «зірка Голлівуда»; Є.Ю. Скачко — «англійський лицар»; А.Г. Михайлова — «англійський бізнесмен»; О.А. Ярмахова — «англійський дивак», а також в англійській лінгвокультурі виділила типаж «eccentric»; В.В. Дерев'янська представила типаж «англійський колоніальний службовець»; Т.А. Івушкіна розглянула лінгвокультурний типаж «англійський аристократ». І.А. Мурзінова на матеріалі британської мовної свідомості дослідила лінгвокультурний типаж «британська королева». Зазначені типажі відбивають англійські та британські мовні стереотипи.

Відомі також дослідження лінгвокультурних типажів, виконаних на матеріалі американської мовної свідомості. Серед них можна назвати такі: «американський адвокат» (Є.В. Гуляєва), «американський гангстер» (Ю.В. Какічева); Є.В. Бакумова розглянула образ американського політика в мові; В.М. Радван змоделювала типаж «американський супермен»; М.В. Міщенко — «американский ковбой». Описані типажі відбивають американські мовні стереотипи.

О.О. Рощина розглянула емблематичні характеристики лінгвокультурного типажу «китайський цілитель» на матеріалі китайських тлумачних словників, пареміологічних збірників і енциклопедичних джерел, текстів класичної та сучасної китайської літератури, китайської та російської публіцистики, художніх фільмів, Інтернет-джерел.

В основу моделювання зазначених лінгвокультурних типажів покладено теоретичні напрацювання і загальновизнані схеми, запропоновані В.І. Карасиком і О.О. Дмитрієвою. У названих дослідженнях акцентовано увагу на понятттєвих, образних і ціннісних ознаках.

Поступово проблематика, пов'язана з описом лінгвокультурних типажів, з'являється в українському, білоруському, казахському, осетинському мовознавстві тощо. Зокрема, О.І. Десюкевич (Білорусь) дослідила типаж «білоруський шляхтич», в казахській лінгвокультурі М.В. Тьо проаналізувала комунікативний типаж «жителі півдня», в

осетинській лінгвокультурі Т.Ю. Тамерьян представила етнокультурний типаж «кударца», Ж.Н. Церенова змоделювала лінгвокультурний типаж «калмицький кочівник» на матеріалі калмицької комунікативної поведінки, М.А. Суслова (Україна) дослідила лінгвокультурний типаж «мусульманка» на матеріалі іспанської та французької мов.

Опис аналогічних лінгвокультурних типажів у різних культурах створює передумови для формування і розвитку порівняльних досліджень. Порівняння унаочнює значення дослідження таких чинників, як поняттєвість, оцінність, дозволяє глибше усвідомити історичні й етно-культурні зміни в сприйнятті типажів.

У Росії 2007 року О.О. Дмитрієва захистила дисертацію «Лінгвокультурні типажі Росії і Франції XIX ст.» на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. Дослідниця в роботі описала лінгвокультурні типажі Росії та Франції XIX ст. «гусар», «козак», «декабрист», «світський москвич», «світський парижанин», «буржуа», «гризетка», «французький модник», як предмет дослідження вона розглянула поняттєві, образні та ціннісні характеристики типажів, зафіксованих у мові [3; 4].

2011 року у Владикавказі вийшла у світ монографія Т.Ю. Тамерьян і Т.С. Валієвої «Лінгвокультурні типажі «літня людина» і «ацæргæ адæймаг» у російській та осетинській мовній свідомостях», у якій дослідники здійснили комплексне лінгвокультурологічне, психолінгвістичне та соціолінгвістичне моделювання лінгвокультурних типажів «літня людина» і «ацæргæ адæймаг». У монографії описано макрокомпонентні структури (інформаційно-поняттєвий, образно-перцептивний, інтерпретаційний компоненти) цих лінгвокультурних типажів, виявлено особливості змісту і структури аналізованих лінгвокультурних типажів у різновікових і гендерних групах, описано літніх чоловіків і жінок у мовній свідомості росіян і осетинів [16].

Це дає підстави для висновку, що проблема взаємозв'язку мови й особистості в українському мовознавстві залишається однією з найменш розроблених. Серед великого різноманіття типажів найбільший інтерес викликають такі типажі, які мають виразну лінгвокультурну специфіку. До них, зокрема, належить типаж «козак», зафіксований в українському художньому дискурсі XIX століття, *kozak* у польському художньому дискурсі цього ж періоду, а також російський типаж *казак*, висвітлений крізь призму російських і французьких лінгвокультурних стереотипів. Цей типаж знайшов часткове висвітлення в лінгвістичній літературі. Зокрема, в українському мовознавстві представлено дослідження В.В. Красавіної, присвячене формуванню мовних стереотипів із національно-культурним компонентом у змалюванні зовнішнього і внутрішнього портрета козаків, гетьманів [11: 17]. О.О. Дмитрієва у згаданій монографії проаналізувала типаж «козак» на матеріалі художніх і публіцистичних текстів, даних тлумачних словників і довідників французької та російської мов [3; 4].

У польському і французькому соціумах типажі *kozak / cosaque* не належать до числа центральних. У французькій лінгвокультурі XIX ст. типаж *cosaque*, як справедливо зазначає О.О. Дмитрієва, був відбиттям уявлень про російських військовиків початку XIX ст., які опинилися у Франції після розгрому наполеонівських військ. У польській лінгвокультурі типаж *kozak*, хоча теж відбивав уявлення поляків про озброєні формування українців, займав центральнішу позицію в системі типажів XIX ст., оскільки цей типаж належить до дійсності польської держави або ж відбивав актуальні для Польщі контакти з Росією. Про це, зокрема, свідчить літературознавча праця М.В. Брацкої, яка дослідила дискурс козацтва в поезії маловідомих представників «української школи» польського романтизму, що становить інтегральну складову культурної парадигми українсько-польського пограниччя, у взаємозв'язках з літературою, історією, фольклором українського народу. Поетичні твори польських романтиків «української школи» автор розглянула у порівняльно-типологічному аспекті з погляду численних втілень образу козака [1: 15].

В українській етнокультурі типаж «козак» належить до найважливіших позитивних персонажів і має виразні поняттєві, образні та ціннісні ознаки. Виділення цих груп ознак типажу «козак» спирається на теоретичні напрацювання і схеми, запропоновані О.О. Дмитрієвою [3; 4; 9], В.І. Карасиком [9; 10], які вважають, що опис типажу має відбивати такі інформаційні блоки: 1) характеристика соціально-історичних умов, у межах яких виділено певний типаж; 2) перцептивно-образне уявлення про типаж, складовим якого є його зовнішність, вік, стать, соціальне походження, місце існування, мовні особливості, манери поведінки, вид діяльності та дозвілля; 3) поняттєві характеристики, побудовані на дефініціях, описах, тлумаченнях; 4) ціннісні ознаки — оцінні висловлювання, які характеризують як пріоритети певного типажу, так і його оцінку з боку сучасників і носіїв сучасної лінгвокультури.

Важливі уточнення щодо образу *козака* можуть давати і різноманітні наукові дослідження, які містять соціокультурні довідки (термін О.О. Дмитрієвої) про населення описуваного періоду. Зокрема, в історичній праці читаємо: «Перші згадки про козацтво датуються XIII ст., проте як нова соціальна верства суспільної ієрархії воно формується водночас зі шляхтою протягом XV–XVI ст. Фактично майже до кінця XVI ст. термін «козацтво» фіксував не соціальний статус, а спосіб життя, рід занять» [7].

На думку деяких дослідників, «виникнення запорозького козацтва було зумовлене колонізацією Середнього Придніпров'я феодалами Великого князівства Литовського, посиленням феодально-кріпосницького та національного гніту і пробудженням самосвідомості українського народу» [6]. У першій половині XVI ст. почали з'являтися перші ватажки та організатори українського козацтва, які боронили південне прикордоння від татар [6].

Д.І. Яворницький в «Історії запорозьких козаків» пише про те, що на Січі пропагувалася рівність усіх членів громади: «кожен користувався однаковим правом голосу, кожен міг заперечити пропозицію іншого, висунувши свої плани й міркування, але що вже було ухвалено радою, було необхідним і обов'язковим для всіх. Запорозька громада доходила до повного ідеалу, невідомого ні в давні, ні в середні, ні в нові віки; принцип рівності тут панував у всьому: під час загальних зборів, при виборі військової старшини, січовому й паланковому управлінні, у всіх запорозьких школах, у спільній трапезі, при поділі майна й у приватному житті в куренях. Ні знатність роду, ні станове походження, ні перевага віку не мали на Січі жодного значення: лише особисті якості, тобто відвага, досвід, розум, кмітливість бралися до уваги» [22 І: 120]. З історичних документів відомо, що козаки «добре загартовані, легко переносять спеку й холод, спрагу й голод, невтомні в битвах, відважні, сміливі», відчайдушні, не дорожать власним життям [8: 121-122].

Цікавим є той факт, що у козаків шанувалося побратимство, на доказ цього вони мінялися натільними хрестами. Кожен козак віддавав своє життя за волю родичів і побратимів. Козаки дарували один одному коней, зброю. У боях билися поруч й рятували своїх побратимів або захищали своїм тілом. «Побратимство надавало їм великої сили. Воно було однією з таємних причин їх непереможності» [6]. Козака могли прийняти на Січ за таких умов: знання української мови, православна віра, володіння зброєю, дотримання традицій товариства та клятви вірності йому [7].

Козаки належали до грецької віри, шанобливо дотримувалися релігійних свят і постів [8: 121-122]. Отже, навіть з наведених цитат видно, що провідними ознаками типажу «козак» були вільний, сміливий, відчайдушний, свідомий, оборонець від татар, шанує побратимство, знає українську мову, має православну віру, добре володіє зброєю, до уваги бралися такі особисті якості: відвага, досвід, розум, кмітливість.

Крім зазначених характеристик типажу «козак», відбитих у науковій літературі, не менш важливе місце посідають перцептивно-образні уявлення про цей типаж, які закріпилися, зокрема, в художній літературі XIX ст. Цей блок інформації містить типізовані уявлення про зовнішність, вік, стать, соціальне походження, місце проживання, мовні особливості, манери поведінки, види діяльності, дозвілля козаків тощо.

Зіставлення наукових і художніх джерел засвідчує подібність багатьох перцептивно-образних характеристик. До них, наприклад, належить зовнішність козаків: «запорозькі козаки носили на маківці голови як відмінний знак великий чуб, наче жмуток пір'я. Решту голови вони голили. Вони надавали такого значення цьому чубові, що коли один козак вирве його в іншого, то мусить заплатити йому п'ять карбованців» [7]. Запорозькі козаки «голили голови та бороди для того, щоб відрізнятися від Донських, залишали тільки чуб, якщо чуб був дуже великий, що закривав лице, його заплітали в косу і закладали за

вухо (такий чуб називався «оселедець»)»; вони носили довгі вуса, які підфарбовували та підкручували вгору [2].

Наведемо текстові фрагменти, які розкривають ці характерні риси (довгий чуб, гарне та сміливе обличчя) зовнішнього вигляду козака:

І по степу неначе перед його очима перелетіли на баских конях, мов ті птиці, орди давніх народів, пересунулись важкі орди татар з чередою, з верблюдами, гарбами й кіньми. І все те посунулось, полізло на Київ, на Україну, застлавши українським трупом степи, поливши їх українською кров'ю. Він згодом неначе побачив, ***як розлетілись по степу соколами й орлами козаки***[1]***.*** *Він так очевидячки роздивлявся на їх коні, баскі та прудкі,* ***на їх довгі чуби****, що одставали од голов і маяли од вітру, на* ***їх лиця, гарні й сміливі, на кунтуші ясноцвітні,*** *що неначе все те й справді діялось тепер перед його очима на широкому степу. От ніби перед його очима басували гетьманські коні, а на конях сиділи гетьмани-лицарі, а* ***за ними вигравали козаки на конях, мов хвилі на морі, манячили червоноверхими шапками,*** *— і перед ними оступались дикі орди, падали необережні польсько-шляхетські голови. Все поле вкрилось трупом* (Іван Нечуй-Левицький, Хмари).

Зазначене свідчить про стабільність таких характеристик зовнішності, як: великий чуб, поголена голова та борода, довгі вуса, гарне та сміливе обличчя тощо.

Зовнішність українського *козака* була характерною розрізнювальною рисою. Пор.: у французькій мовній свідомості *cosaque* (*козак)* — це «бородатий чоловік, у військовій формі застарілого зразка, в штанях з яскравими лампасами, який гарцює на коні та завжди поспішає» [3: 99-100]; російський *казак* «представлений у вигляді чоловіка на коні, одягнутого у військову форму застарілого зразка (штани обов'язково з лампасами), на голові шапка, з шашкою або шаблею» [Там само: 148].

За соціальним складом «козацтво мало класове розшарування на «голоту», яка становила більшість, і експлуататорську верхівку — старшину, що формувалася переважно з української шляхти і заможного міщанства. Відповідно й одяг відрізнявся» [19]. Похідним одягом козаків були дві пари шароварів, сорочка, кафтан з грубого сукна, шапка та свита з кобеняком (капюшоном):

Так, коло полудня, в неділю,	***Сидів, з бандурою в руках,***
Та на Зелених ще й святках,	***Старий козак***
Під хатою ***в сорочці білій***	(Т.Г. Шевченко, Невольник).

У мирний час запорожці одягалися дуже багато: «Сорочка з шовковими застібками, шаровари, червоні чоботи. Поверх сорочки одягали кафтан, який міг бути шовковим, парчовим або суконним. Кафтан підперезували шовковим пасом — широким шовковим поясом, перетканим на кожну четвертину золотими або срібними нитками. Поверх кафтана накидали свиту, завжди суконну з розрізаними рукавами, які,

[1] Тут і далі виділення наші.

як правило, защіпались один на другий і закладались позаду під кобеняк, який використовували під час дощу або негоди. На голові запорожці носили брилі або гострокінечну хутряну шапку... На каптан через праве плече вішався на перев'язі самопал, а за поясом на ланцюжках висіли два пістолети і ніж замість кинджала» [2].

В «Історії запорозьких козаків» Д.І. Яворницького читаємо: «Наприкінці того ж століття сучасник запорозьких козаків, запорожець Микита Корж, головним одягом запорожців називає жупан, черкеску, саєтові яскравих барв шаровари, завширшки чотири аршини, сап'янові кольорові чоботи, шалевий пояс, шапку-кабардинку, кудлату вовняну бурку для негоди. Такий одяг, за словами Коржа, запорожці носили вдома в Січі і в походах під час війни. Академік Василь Зуєв, котрий жив у XVIII ст., каже, що обов'язковим одягом запорозьких козаків були сорочка і шаровари: цей одяг був у них звичним і вони носили його, не міняючи, доки він не розпадався на клаптики, а щоб позбутися від мить й комах, вони просочували його риб'ячим жиром і в'ялили на сонці. Зрештою, крім цього найнеобхіднішого одягу, запорожці, за словами того ж Зуєва, носили добрий сукняний одяг, оксамитові шапки, шовкові пояси й сап'янові чоботи» [22]. Отже, буденний одяг козака складався із жупана, черкески, шароварів, шалевого пояса, шапки-кабардинки, вовняної бурки [18].

Вік також є елементом зовнішності. Для деяких типажів, як зауважує О.О. Дмитрієва, «це центральна ознака, як, наприклад, сувора регламентованість віку, в ряді інших типажів вік не має значення чи вказується факультативно, залежно від стереотипного уявлення про певний типаж» [3: 87].

У художній літературі XIX ст. представлено різновікову категорію типажу *козак*: як молоді, середнього віку, так і старі: *То вже не подруги — дівчата, що люблять удвох щиро одного* ***козака молодого!..*** (І.С. Нечуй-Левицький, Дві московки);

І вийшов до дівчини
З зеленого гаю

Козак молоденький;
Цілує, вітає,...
(Т.Г. Шевченко, Зацвіла в долині червона калина).

Ще на Україні веселі
І вольнії пишались села
Тоді, як праведно жили

Старий козак *і діток двоє...*
Ще за гетьманщини старої
Давно се діялось колись.
(Т.Г. Шевченко, Невольник).

А долі ***сивий наш козак***
Дніпро з лугами виграває.
А онде, онде за Дніпром

На при́горі, ніби капличка,
Козацька церква невеличка
Стоїть з похиленим хрестом
(Т.Г. Шевченко, Сон, Гори мої високії).

А може, й так
Узяв собі ***старий козак***
Чию сирітку за дитину

Та й доглядає в затишку,
Як квіточку, чужу дочку
(Т.Г. Шевченко, Сотник).

Пишу собі, щоб не міняти
Часа святого так на так,
Та іноді ***старий козак***
Верзеться грішному, ***усатий****,*
З своєю волею мені
На чорнім вороні-коні!
А більш нічого я не знаю,
Хоч я за це і пропадаю
Тепер в далекій стороні...
(Т.Г. Шевченко, Хіба самому написать, таки посланіє до себе).

З історичних джерел відомо, що козаки у XVI–XVII століттях мало доживали до старості — «гинули в боях або походах. Здебільшого похилі козаки ховалися десь у печери, викопували криниці і жили там до смерті» [6].

Соціальний статус «характеризує певною мірою ціннісні пріоритети типажу» [3: 87].

З початку формування запорозького козацтва історики виділяють у ньому дві течії: «радикальну, до якої належали незаможні козаки з безземельних селян та міських ремісників, які намагалися через перемогу над польською шляхтою покращити своє правове становище; поміркована, яка складалася із заможного козацтва, шляхетства, міщанства і прагнула через домовленості з польським урядом досягти привілеїв та вольностей» [14]. П.П. Музиченко зауважив: «З кожним десятиріччям серед козаків міцнішав прошарок заможних хуторян і промисловців, частина з яких належала до «шляхетних» козаків — вихідців з шляхти. В той же час зростають багатства козацької старшини, яка поступово перетворюється в заможну верству населення» [14].

З цих двох різновидів в художній літературі XIX ст. представлені заможний і бідний козак, але переважає заможний (той, що представляє поміркована течію): *Пішла Мотря питати місця. Незабаром і знайшла.* ***Багатий козак Бородай*** *шукав хлопця до скоту. З ним вона й умовилась* (П. Мирний, Хіба ревуть воли, як ясла повні); *Оже Грицько, хвастаючи своєю буваліcтю, пишаючись своїми достатками, сам тепер думав не про убожество. Йому бажалося до свого добра приточити ще й жінчине, щоб вийшло одно та велике! Отак поміркувавши сам з собою, — засилав він старостів до* ***найбагатшого козака Лози****, котрий щороку посилав в дорогу паровиць по десять за сіллю та за рибою* (П. Мирний, Хіба ревуть воли, як ясла повні); *А мати — давно вже й дівчину нагляділа. У* ***заможного козака Кабаниця*** *була одним одна дочка Мотря. Уродлива, моторна дівчина; працьовита і невсипуща хазяйка. Мати синові: так і так — оте й те казав батько. У Івася аж усміх пробіг по лицю. Рає мати синові Мотрю. А в сина давно вже серце он як тіпається, як де зустрінеться з Мотрею* (П. Мирний, Хіба ревуть воли, як ясла повні); *Від Супруненка повернули до* ***багатого козака*** *Очкура* (Панас Мирний, Повія).

Не менш важливою ознакою типажу є місце проживання. Наведені відомості виступають як артефакти для моделювання типажу.

З історичних документів відомо, що козаки «селилися понад Дніпром, у верхів'ях Південного Бугу та їх численних притоках. Важливим регіоном формування українського козацтва стали міста Канів і Черкаси» [6].

Козаки жили в куренях (слово курінь означало або довгий будинок, який використовувався як казарма, або ж військовий підрозділ) [5].

В історичному документі читаємо: «В запорожців курені стоять завжди відчинені. Будь-який мандрівник чи перехожий може туди зайти і з'їсти все, що він знайде їстівного, якщо навіть нікого немає вдома. Йому навіть ніхто не дорікне, як він усе з'їсть, але він не може нічого забрати з собою, якщо не хоче наразитися на суворе покарання, бо існує священний принцип недоторканності до будь-якої речі, що знаходиться в курені» [7].

Козаки жили у добробуті [20]. Пор. історичні дані «Про життя і побут козаків»: «Козаки, які не належали до жодного куреня і заробляли собі на життя яким-небудь ремеслом чи торгівлею, мешкали у своїх хатах на околицях, живучи за власний рахунок... Були й такі козаки, які постійно жили поза куренями, полюючи або ловлячи рибу, і такі, що лишалися у своїх зимових домівках, щоб бути ближче до своєї худоби та коней. Вони так само жили власним коштом і вживали багато запобіжних засобів проти пожежі, щоб зберегти свої домівки» [7].

Мовні особливості також «є засобом для лінгвістичного портретування лінгвокультурного типажу; певні типажі мають яскраво виражену мовну специфіку. Манера мовлення, мовна компетентність, стиль спілкування — всі ці параметри допомагають встановити релевантні ознаки лінгвокультурного типажу» [3: 87-89].

Українська мова урізноманітнена засобами вираження ніжності, ласкавості, пестливості. Один із французьких істориків Ж.-Б. Шерер саме так сказав про мову українських козаків: «Мова козаків — дуже вишукана, переповнена зменшувальними формами, а способи висловлювання дуже витончені!» [21: 25]. Саме така особливість українського мовлення відображена і в українській художній літературі.

У художньому дискурсі XIX ст. знайшли широке висвітлення і такі сторони життя козаків, як їхні типові заняття, їхнє дозвілля. Сфера діяльності фіксує особливості комунікативної поведінки типажу в процесі забезпечення життєвих цінностей [3: 88].

Військова служба була основою козацького стану. «За цю службу мали козаки землю, з якої не платили податків, мали різні привілеї в торгівлі, мали право виробляти горілку. Але що далі, то тяжче було козакам виконувати службові обов'язки, бо війни тривали довгий час, відриваючи їх від господарства» [15].

У 1837 — 1838 р. в Парижі вийшла книга маршала Мармона під назвою «Voyage du marechal duc de Raguse en Hongrie la Russe Mieridionale», яку згодом переклали німецькою та англійською мовами. Про козацьке військо Огюст Мармон писав: що «козаки складають військо, котре не має подібного собі ніде в Європі... їх вартість залежить від спеціальних обставин, як наслідок побуту і способу життя людей, що вступають до цього війська» [20].

В історичних документах читаємо: «Війни й суворі умови життя виховували в українських козаків зневагу до комфорту та розкошів,

почуття товариства, братерства, мужність і стійкість — всі якості, які повинні бути в нинішнього воїна, готового в будь-яку хвилину на самопожертву» [7].

П.П. Музиченко пише: «козацтво стає консолідуючим центром боротьби українського народу проти соціального, релігійного та національного поневолення з боку польсько-шляхетської держави» [14].

Ці риси козака знайшли широке відбиття в поезії Т.Г. Шевченка, де козак постає воїном, лицарем: *О милий Боже України, не дай пропасти на чужині в неволі* ***вольним козакам****!* (Т.Г. Шевченко).

Зібрав Тарас козаченьків
Поради прохати:
«Отамани, товариші,
Брати мої, діти!
Дайте мені порадоньку,
Що будем робити?
Бенкетують вражі ляхи
Наше безголов'я...».
«Нехай собі бенкетують,
Нехай на здоров'я!
Нехай, кляті, бенкетують,
Поки сонце зайде,
А ніч-мати дасть пораду, —
Козак ляха знайде»
(Т.Г. Шевченко, Тарасова ніч).

Дозвілля також вказує на ціннісну шкалу пріоритетів і спосіб життя типажу.

Козаки мали власне господарство, а щодо діяльності, то це було землеробство, скотарство, різні промисли, ремесла, торгівля або тільки військова справа [6].

По суті, козаки продавали і купували різні вироби, цікавилися всіляким ремеслом. «Платили вони тільки певний невеликий податок гетьманові» [20]. Відомо, що «кожен козак був торговцем, бо продавав чи міняв не лише здобуте в походах, але й зроблене власними руками» [6]. Серед козаків були стельмахи, теслі, ковалі, зброярі, кожум'яки, шевці, бондарі тощо [Там само]. Козаки сіяли хліб, копали городи, закладали сади, організовували різні ремесла; вирощували коней, велику рогату та дрібну худобу [Там само].

В історичних документах читаємо про образ життя і заняття козаків: «козаки збиралися в невеликі купки й по-своєму веселилися: грали на кобзах, скрипках, ваганах, лірах, басах, цимбалах, кобзах, свистіли на сопілках, свистунах і танцювали. З усіх музичних інструментів найбільш улюбленим була кобза» [Там само]:

[Назар]: *Нащо ж ти об йому думаєш? Не думай, і весело буде. Знаєш, як приїдемо ми у Кодак... Се запорозький город... От як приїдемо, мерщій у церкву, повінчаємось; тоді і сам гетьман нас не розлучить, і будемо довго, довго там весело жити. Ти будеш пісні співати і танцювать, а я* ***буду грать на бандурі і розказувать тобі про славні діла козацькі, про Саву Чалого, про Свірговського, про всіх, про-всіх жвавих козаків наших****. Далі мені вигодуєш сина, молодця чорнобривого, пошлемо його в Січ; там поставлю його перед козацькою громадою і скажу: «Любуйтеся, дивітеся: се мій син. Мені його вигодувала, викохала моя Галя, такого молодця!» Що, весело?* (Т.Г. Шевченко, Назар Стодоля).

Варто зауважити, що козаки любили співати, жартувати, танцювати, а якщо їм ставало нудно, то вони починали готуватися до нового походу [6]. У звичайні свята запорозькі козаки часто розважалися кулачними боями: «для цього вони увечері збиралися на січовій площі, розбивалися на дві лави або групи, одну з яких становили верхні, а другу нижні курені, й розпочинали бій. У цих боях вони нерідко розлючувалися до такої міри, що завдавали одне одному жахливих каліцтв...» [7].

Відомо, що, повернувшись з походу, козаки починали гуляти. У пияцтві та гулянні вони намагалися перевершити один одного:

У Києві на Подолі
Козаки гуляють.
Як ту воду, цебром-відром
Вино розливають.
Льохи, шинки з шинкарками,
З винами, медами
Закупили запорожці
Та й тнуть коряками!
(Т.Г. Шевченко, Чернець).

Під час військових походів козаки не вживали спиртних напоїв. За пияцтво, як і за зраду, передбачалася смертна кара [7].

Серед інших видів занять можна згадати й такі: козаки латали, прали свій одяг, лагодили зброю, поралися біля човнів та коней, опікувалися господарством [6]. Важливим компонентом розкриття лінгвокультурного змісту поняття *козак* і виявлення сучасних асоціацій, пов'язаних з цим типажем, стало проведення в 2012–2013 роках асоціативного експерименту.

Щоб виявити образно-оцінні характеристики лінгвокультурного типажу «козак» і ставлення сучасних носіїв української лінгвокультури до зазначеного типажу в 2012–2013 рр. проведено анкетування інформантів. Інформацію збирали методом письмового анкетування рідною мовою випробовуваних. Опитано понад 500 представників української лінгвокультури віком від 18 до 21 років — студентів гуманітарного та економічного профілю. Респондентам потрібно було *за матеріалами української літератури XIX ст. описати типаж «козак»* (заповнити таблицю) *відповідно до їхніх уявлень (асоціацій), а також* дати відповідь на питання: *Чи існує типаж «козак» у сучасному суспільстві? Яким ви його уявляєте? (коротко описати). Чи збігається цей типаж (за матеріалами української літератури XIX ст.) з сучасними уявленнями? (так чи ні, чому?).*

На питання «Чи існує типаж «козак» в сучасному суспільстві»? ми отримали такі відповіді респондентів: не існує — 42,8%, існує — 28,6%, не знаю — 0,4%.

Наведемо деякі приклади з анкетних даних: «Козаки були відважними, добрими та щедрими людьми, на жаль, таких типажів уже не залишилося в нашому суспільстві» (Київ); «Образ козака — втілення образу героїчної постаті легендарної людини, відповідника якій, на превеликий жаль, немає в сучасному українському суспільстві» (Київ); «Ні. На сьогодні я не знаю та не можу уявити типаж «козак» у сучасному суспільстві. Для мене козак — це вільна, щаслива людина, яка

ціною власного життя захищала свій народ і землю» (Київ); «Цього прошарку суспільства немає, але є люди, які продовжують цю славетну справу. Вони дуже сильні, гарно володіють зброєю і надзвичайно сміливі» (Луганськ); «Справжніх козаків нині дуже мало, проте вони є. Це сильні, мужні, запальні, веселі, чесні, правдолюбиві та вірні особи» (Ірпінь), «Образ козака існує і сьогодні, але не зовсім відповідає уявленням про козака того часу» (Ірпінь) та ін.

Типаж «козак» у мовній свідомості українців представлений позитивно: «Козак для мене — це втілення мужності, хоробрості, відваги та чесності. Він завжди буде відстоювати честь і гідність держави» (Київ); «сміливий, відважний, мужній, самовідданий, надійний, волелюбний, справедливий, готовий до останнього боротися за Батьківщину, патріот, борець за свободу» (Бердянськ); «відвертий, мужній, сильний, здоровий чоловік-захисник у вишитій сорочці, шароварах, чоботях та з оселедцем на голові» (Ірпінь); «гідний, чесний, відданий, вірний» (Київ); «войовничий, веселий, незалежний, мужній» (Кіровоград); «козаки були вірними своїй Батьківщині» (Дубно).

За даними анкетування козак має такі ознаки зовнішності: високий — 77,8%, тонкий — 76%, вродливий — 72,3%, приємний — 70,2%, швидкий — 75,8%, гарно, зі смаком убраний — 61,2%, здоровий, повносилий — 70,2%.

У мовній свідомості сучасних українців представлена різна вікова категорія *козаків*: молодий — 63,2%, середнього віку — 39%, старий — 24,2%. Ці уявлення сформовані на матеріалі художньої літератури, яка відбиває різновікові постаті козаків.

За асоціативним експериментом, козак частіше виступає незаможним — 53%, ніж заможним — 32,8%.

За уявленням сучасних респондентів, козаки мешкали в селах — 52,8%, селищах — 37%, містах — 20%.

Цікаво відзначити, інформанти писали, що уявляють собі найчастіше козака, який говорить українською мовою — 70,4%, рідше російською — 15,8% та макаронічною — 15,4%.

За даними анкетування, серед позитивних характеристик за ступенем спадання частотності домінують такі риси характеру: відважний — 72,8%, розумний — 67,6%, які повністю дублюють історичні документи. Привертають увагу інші ознаки, які за кількісними показниками найповніше репрезентовані на позначення образно-оцінних характеристик типажу «козак», що засвідчені тільки в асоціативному тезаурусі різностатевих респондентів: добрий — 69,2%, веселий — 66,2%, чесний — 65,2%, відвертий — 65%, людяний — 61,8%, працьовитий — 61,6%, щирий — 59,4%, щедрий — 56,6%, ввічливий — 54,6%, суворий — 53,4%, ситий — 51,6%, ощадливий — 50,2%, мирний — 49,8%, спокійний — 48,6%, поважний — 45,6%, ласкавий — 41,8%.

Пор: типаж «козак» у свідомості носіїв української лінгвокультури має такі негативні риси характеру, які домінують за ступенем спадання

частотності: неспокійний — 42,4%, агресивний — 41,4%, голодний — 35,2%, нещирий — 33,4%, марнотратний — 31,6%, сумний — 30,2%, нечемний — 29%, підлий — 26,6%, скупий — 25,2%, скритний — 24,8%, дурний — 23,4%, бездушний — 23%, лінивий — 23%, злий — 19,4%, боязкий — 18,6%.

Дозвілля, за даними асоціативного експерименту, козаки проводили так: співали пісень, танцювали — 52,4%, грали в карти — 40,6%, займалися хліборобством — 33,4%, скотарством — 27,6%, народними промислами — 27,4%.

Отже, козак, за історичними матеріалами, виступає воїном, готовим будь-якої хвилини на самопожертву, добре володіє зброєю, загартований, невтомний у битвах, не дорожить власним життям, оборонець від татар, цінує почуття товариства, братерства, вільний, свідомий, відважний, мужній, стійкий, сміливий, відчайдушний, кмітливий, розумний, досвідчений, знає українську мову, має православну віру, грає на різних музичний інструментах, танцює, співає пісень; має власне господарство, займається землеробством, скотарством, різними промислами, ремеслами, торгівлею, зневажає комфорт і розкоші.

За текстами художньої літератури XIX ст., козак має різновікові особливості; стабільними залишаються характеристики зовнішності: великий чуб, поголена голова та борода, довгі вуса, гарне та сміливе обличчя; за соціальним статусом представлені заможний і бідний козак, але переважає заможний; козак постає справжнім воїном, лицарем; володіє вишуканою, витонченою мовою, переповненою зменшувальними формами.

Аналіз художньої літератури XIX ст. засвідчує, що в ній відбито основні риси типажу «козак», однак зіставлення матеріалів у художній літературі та історичних розвідках неідентичні, оскільки образ має акцентуйований вигляд. Відрізняються від історичних джерел і уявлення сучасних носіїв української культури. В уявленні сучасників переважають лише позитивні риси (66% проти 24,8%). Зіставлення типажу «козак» в українській і польській лінгвокультурах показує, що типаж «козак» має виразні відмінності, які стосуються не лише зовнішності, а й умов життя, поведінки тощо.

1. *Брацка М.В.* Дискурс козацтва в поезії «української школи» польського романтизму: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство» / М.В. Брацка. — К., 2005. — 20 с.
2. *Вікіпедія* // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://uk.wikipedia.org.
3. *Дмитриева О.А.* Лингвокультурные типажи России и Франции XIX века: монография / О.А. Дмитриева. — Волгоград: Перемена, 2007. — 307 с.
4. *Дмитриева О.А.* Лингвокультурные типажи России и Франции XIX века: автореф. дис. на соискание учен. степени док. филол. наук: 10.02.20 — «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / О.А. Дмитриева. — Волгоград, 2007. — 48 с.
5. *Запорізькі козаки* // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: (http://kulish.in.ua/ua/storinki/storija/zaporizki-kozaki).

6. *Запорозьке козацтво*. Образ життя і заняття козаків // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://kalnysh.at.ua/publ/11).
7. *Історія України* / Життя і побут козаків // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://tvirnatemu.blogspot.com/2013/03/blog-post_11.html).
8. *Історія України*: Хрестоматія: У 2-х ч. — Вид. 2-е, перероб. і доп. / Упор. С.М. Клапчук (керівник), Б.І. Білик, Ю.А. Горбань та ін. — К.: ІЗМН, 1996. — Ч. 372 с.
9. *Карасик В.И.* Лингвокультурный типаж: к определению понятия / В.И. Карасик, О.А. Дмитриева // Аксиологическая лингвистика: лингвокультурные типажи: сб. науч. тр / Под ред. В.И. Карасика. — Волгоград: Парадигма, 2005. — С. 5-25.
10. *Карасик В.И.* Языковая кристаллизация смысла / В.И. Карасик. — Волгоград: Парадигма, 2010. — 422 с.
11. *Красавіна В.В.* Структурно-семантичні, стилістичні та текстові функції епітета в історичному романі (на матеріалі творів другої половини XIX — першої половини XX ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / В.В. Красавіна. — К., 2005. — 20 с.
12. *Красных В.В.* Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: курс лекций / В.В. Красных. — М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. — 284 с.
13. *Маслова В.А.* Homo lingualis в культуре: монография / В.А. Маслова. — М.: Гнозис, 2007. — 320 с.
14. *Музиченко П.П.* Історія держави і права України: навч. посіб. / *П.П. Музиченко.* — 6-те вид., випр. і доп. — К.: В-во «Знання», 2007. — 471 с. — (Вища освіта XXI століття).
15. *Полонська-Василенко Н.Д.* Історія України [Текст]: у 2-х т. / Н.Д. Полонська-Василенко. — К.: Либідь, 1992 — Т. 1: До середини XVII століття. — 1992. — 588 с. — Бібліогр.: С. 525-531.
16. *Тамерьян Т.Ю.* Лингвокультурные типажи «пожилой человек» и «ацæргæ адæймаг» в русском и осетинском языковых сознаниях: монография / Т.Ю. Тамерьян, Т.С. Валиева // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://tamertu.narod.ru/TamerianValTipaji.htm
17. *Тхорик В.И.* Лингвокультурология и межкультурная коммуникация. Учебное пособие. Второе издание / В.И. Тхорик, Н.Ю. Фанян. — М.: ГИС, 2006. — 260 с.
18. *Українська* культура 18-19 ст. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://referaty.com.ua/ukr/details/5672/3/).
19. *Український* одяг козацької доби XIV–XVIII ст. http://kampot.org.ua/ukraine/history_ukraine/kozactvo/105-ukrayinskij-odyag-kozackoyi-dobi-xivxviii-st.html).
20. *Чорний Євген*. Україна та Росія 18-19 ст. очима іноземців / Євген Чорний // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://narodna.pravda.com.ua/history/4a43eb0444fb0/
21. *Шерер Жан-Бенуа*. Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорожців та козаків України, або Малоросії: [пер. з фр. В.В. Коптілов] / Жан-Бенуа Шерер. — К.: Укр. письменник, 1994. — 311 с.
22. *Яворницький Д.І.* Історія запорізьких козаків. / Д.І. Яворницький // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bizslovo.org/content/index.php/ru/koz-tvo/51-odyag/94-odyag-zapor-kozakiv.html.

Статтю отримано 13.11.2013

Tetjana Sukalenko
Kyiv

THE LINGUISTIC-CULTURAL TYPE «KOZAK»:
THE HISTORY AND THE PRESENT TIME

The article suggests the model of description of the linguistic-cultural type «kozak» introduced in Ukrainian artistic discourse of XIX century with due regard for its image-bearing and value characteristics.

Key words: linguistic culturology, cultural concept, the linguistic-cultural type «kozak».

ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 81'373.74

Віталій Кононенко
м. Івано-Франківськ

КЛЮЧОВІ ВИСЛОВЛЕННЯ ЯК ТЕКСТОТВІРНІ ЗНАКИ ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

У статті визначено функції ключових висловлень як текстотвірних знаків. Ключові висловлення вводяться в художній дискурс за допомогою мовностилістичних прийомів шляхом їхнього повного або часткового повторення.

Ключові слова: *ключове висловлення, текст, дискурс, лінгвокультурема, слово-символ, паремія, текстотвірна функція, прецедентний текст, мовно-естетичний ефект.*

Теорія ключових слів відкрила перспективи дослідження лінгвокультурологічної проблематики, що ґрунтується на визначенні функцій вербалізованих понять — лінгвокультурем, лінгвоконцептів, слів-символів, дескрипцій у творенні національно орієнтованого культурного простору. Як зазначила А. Вежбицька, «ключові слова» — це слова, особливо важливі й показові для окремо взятої культури [1: 35], отож ідеться передовсім про осмислення через мовно-естетичні знаки [2: 8] явищ історико-культурного рівня з одночасним аналізом національних пріоритетів, ментальних ознак тощо. До аналізу ключових слів залучено різні тексти, причому не лише художні, проте визначення їхньої ролі і місця як організаторів дискурсних фрагментів ще не забезпечує основної лінії дослідження. Водночас увагу сучасної мовознавчої думки зосереджено на вивченні різнотипних лінгвокультурем як знаків текстотворення у їхніх зв'язках і взаємодії з іншими компонентами дискурсного ряду.

© В.І. КОНОНЕНКО, 2014

У цьому сенсі привертають увагу не лише окремо взяті слова як ключові одиниці текстового рівня, а й цілісні висловлення, що виконують різнобічні функції зв'язування фрагментів тексту, а часом і організації закінченого дискурсу як лінгвокультурологічного явища. Такі компоненти тексту мають широкий діапазон формування й функціонально-прагматичного призначення. В основу їхньої типології можуть бути покладені засади виділення індивідуально-авторських утворень, тобто таких, що становлять важливий елемент ідіолектного стилю, і прецедентних текстів, тобто потенційно відомих включень із різних текстових джерел. Ці неоднотипні за джерельною базою текстові знаки вирізняються своєю лінгвокогнітивною спрямованістю, прагматичною значущістю, історико-культурологічною зумовленістю, пресупозитивним й фоновим спрямуванням, символічним змістом. За умов уживання лінгвокультурем на рівні висловлень постає проблема взаємодії на рівні «текст ? смисл» [див.: 5: 14], розв'язання якої ускладнене накладанням елементів алюзійного, ремінісцентного, асоціативно-оцінного впливу, що визначається на рівні дискурс-аналізу й полягає, зокрема, у його розумінні як сукупності текстів, що виявляють себе на основі вивчення породжених ними смислів.

Якщо, посилаючись на М. Бахтіна, можна твердити, що в своєму мовленні ми зазвичай відтворюємо фрагменти давніших текстів і водночас щось до них додаємо [3: 15], то дійдемо висновку, що в разі акцентування тих чи тих висловлень письменник передбачає — свідомо чи несвідомо — їхнє «відлуння» в подальшому тексті. Ступінь такої актуалізації текстового компонента може суттєво різнитися, але сутність досягнення мовно-естетичного ефекту залишається однаковою: ключові висловлення стають «вихідною точкою», зарядом, що має «встрелити», «пружиною» розгортання подальшої оповіді.

Навіть використане як ключове на порівняно невеликому текстовому просторі таке висловлення стає художнім засобом, завдяки якому групується образна структура, який викликає нові асоціативні уявлення, створює цілість текстової організації. Наведемо приклад. У «Зачарованій Десні» О. Довженко наводить текст про братів героя повісті Сашка, які *рано, казали, співать почали*; далі оповідається, як хрестилися й плакали жінки, слухаючи *їхні концерти*. Коли брати померли від пошесті в один день, їхній батько заплакав: — ***Дітки мої соловейки!***. *Та чого ж так відспівали.* Згадуючи синів, мати й потім називала їх *соловейками*. Закінчуючи спогади про батька, О. Довженко повертається до пам'ятних для нього батькових слів: */ я ледве чую оте далеке його:* ***Діточки мої, соловейки…*** Гірке батькове визначення зв'язало текстовий фрагмент у закінчену картину. В основу ключових емоційно-експресивних слів лягли трагічні події, що закарбувалися в свідомості героя як свого роду високооцінна характеристика непересічної батькової вдачі.

Ключове висловлення як авторський крилатий вираз може бути народжений у різних ситуаціях, які відтворює художній текст; нерідко це

породження діалогічного мовлення, отож продовження вже сказаного з додаванням нових реплік, а на цьому ґрунті й осмислення всього текстового фрагмента. Скажімо, О. Гончар у романі «Собор» оповідає історію виникнення задуму створити в степу Божий храм. Йдеться, зокрема, про козацького підлітка, якому *в плавнях з'явився образ цього собору*, згадуються побачені ним під час сновидінь міражі: *В такий спекотний літній день, багатий* ***міражами****, в короткому сновидінні відкрився він юному генієві*. А далі наведено розмову з цього приводу двох студентів. Один з них, Геннадій, каже: — *Ти ж сучасний хлопець, Миколо, лев на курсі з теоретичної фізики, і я просто дивуюсь, як ти можеш захоплюватися анахронізмом, піддаватися ...* ***міражам***. І чує у відповідь: — ***Без міражів не було б віражів***. *Так, я гадаю, на це міг би відповісти той, хто знається на законах аеродинаміки. А собор — це не тільки* ***міраж***. *Найвища поезія, думка людська неминуче прагне зматеріалізуватись, і тут це сталося колись*. Далі згадується, що *в отому гроні соборних бань живе горда, нев'януча душа цього степу... Живе його задума-мрія, дух народу, його естетичний ідеал*. У тексті наведено роздуми про призначення людини й знову лінія оповіді тягнеться до міражів: — *Навряд чи взагалі є щось гідніше, як вдосконалювати свій дух, увічнювати себе в праці, в твореннях своїх. Чи це, по-твоєму, теж* ***міражі?*** Отож *від сновидінь, міражів* через закони теоретичної фізики й аеродинаміки до *віражів, душі цього степу, задуму-мрії, духу народу* і в узагальненому вислові *без міражів не було б віражів* — таким прийомом поєднується текст; римізованість фрази (міражів — віражів) підтримує її смислову вагу. Ключове *без міражів не було б віражів* набуло текстової реалізації (між іншим, чи не переспівом Гончарових ключових слів є вірш І. Драча «Міражі»: *Сон виткими віражами / В міражі мої летить?*).

Місце розміщення ключових висловлень доволі відмінне. Певною мірою функцію ключового компонента художнього твору може виконувати вдало дібраний епіграф, але його зв'язок з текстом здебільшого лише опосередкований, побудований на принципах асоціативного осмислення в текстовій структурі твору. Ключове висловлення може бути першим реченням тексту, тим самим автор наперед визначає його можливий мовно-естетичний ефект, окреслює напрямок оповіді і передбачає розвиток сюжетної лінії твору; проте такий початок має свої мінуси, оскільки зазвичай не тільки не інтригує читача, але й заздалегідь визначає, про що йдеться, отож і інтрига втрачається.

Скажімо, одним із зачинів роману Р. Федорова «Палиця для прокажених» є висловлення ***Це повторювалося кожної ночі.*** Природно, що після цих слів — ключових для фрагменту тексту — має йти пояснення, що ж саме відбувалося *кожної ночі*. На продовження письменник і розгортає подальшу оповідь: *Сьогоднішньої ночі* (отож в одну із задекларованих у ключовому висловленні *ночей*) *теж* (знову-таки автор відсилає читача до попередньо мовленого) *крізь сон* (адже *ніч*, тому *крізь сон*) *почув під подушкою писк і шарудіння, а через хвилину його вуха були повні*

скреготу, потріскування й чамкання: щось начебто прогризало в дерев'яній стіні діру. Далі за текстом у свідомості героя виникає підозра, що таке *щось*, йдеться про те, що це зовсім і не ***щось***, а *хтось*, можливо, це подає сигнал його загиблий приятель або поселений уявно якийсь мовець. Закінчується уривок словами, що пов'язані з початковим зачином: *Кузьмак без пам'яті падав на ліжко і засинав, мов у глибоку яму западався, ледве чи не сполудня*. ***І так повторювалося майже кожної ночі.*** Початкове ключове висловлення виконало свою текстотвірну функцію.

Частіше ключове висловлення виникає в складі тексту твору не на його початку, однак оскільки для розгортання його прихованого смислу в нових текстових фрагментах потрібний простір, позиція ключових слововживань щодо подальшого викладу здебільшого небезперспективна. Скажімо, у повісті для дітей шкільного віку Д. Ткача «Я — шестикласник» ключовому висловленню передує порівняно нешироka «експозиція»: *Ну, слухняним бути неважко*. Далі йде центральне для фрагмента висловлення: ***А от добре вчитись — куди важче!*** Далі теза розкривається: *Це треба довго сидіти над книжками, писати й переписувати, повторювати і запам'ятовувати*... Потім оповідається, як хлопець не готується до уроків, а йде купатися тощо; як наслідок одержує незадовільну оцінку. Закладену в ключовому висловленні тезу *А от добре вчитись — куди важче* доведено; його текстотвірну функцію реалізовано.

Поширене в останній період звернення до різноманітних інтертекстових компонентів у складі художніх текстів дало змогу розглянути можливості різного роду інтерпретацій чужого словесного матеріалу як дискурсного складника (частіше щодо залучень реміністенцій із текстів відомих письменників-класиків [див.: 8], проте участь таких вкраплень у творення художніх текстів кінця XX — початку XXI ст. обмежена). Включення в тканину художнього дискурсу цитат, відомих сентенцій, крилатих висловів, афоризмів, лінгвокультурологічних логоепістем тощо створює передумови для організації алюзійних і асоціативних паралелей, посилення мовно-естетичного ефекту, зрештою, для зв'язування текстових фрагментів і под., проте лише зрідка ґрунтується на використанні цих текстових утворень як ключових текстотвірних одиниць.

Функціональна обмеженість сюжето- й текстовірних можливостей т. зв. прецедентних слів [див.: 4] пояснюється їхнім звичайно вторинним характером; часом клішованістю таких вставок як чужорідного матеріалу. Ситуація змінюється тоді, коли такий інтертекстовий компонент є незвичним, має ознаки авторської знахідки й органічно вписується в текст як його складник і організатор. Вочевидь, одне й те саме приховане або відкрите покликання на чужий текст може стати ключовим висловленням за умови, якщо автор надає йому підвищеної ваги, «пропускає» через інші текстові фрагменти або через увесь художній дискурс як стрижневий, конструктивно обов'язковий, невід'ємний від його семантико-структурної організації в цілому.

Прикметні в цьому сенсі сповнені цитування монологи «інтелектуалки» — героїні роману О. Забужко, де прецеденти складають невід'ємний компонент тексту, але не є його ключовими одиницями в повному розумінні, бо не виходять за межі власне наведеного дискурсу. Порівняймо, скажімо: ... *не треба було вчити української мови, тябричити йому на побачення, виключно аби розширити спільний внутрішній простір порозуміння, книжку за книжкою з власної бібліотеки (Липинський, Грушевський, і про Горську він також не чув, ані про Світличного, за ним були зовсім інші шістдесяті, добре, я тобі завтра принесу!), а в часі любосного воркування мимобіжно згадавши «**На захист мрій — блаженний дім...**», тут-таки запускатися в півгодинний коментар про життя і творчість автора — це, знаєш, був у тридцяті такий поет на Західній Україні, — / отак, хай йому грець, все життя! — професійна україністорка, наче ще по одному органу їм усім нарощуєш...*, де процитовані слова Б.-І. Антонича сприймаються лише як один із доказів відсутності в коханого чоловіка знань з української культури (невипадково паралельно згадуються українська мова, прізвища відомих філософа, історика, художниці, літератора); цитата в тексті — важливий його компонент, але це не ключове текстотвірне висловлення: його роль обмежена функцією аргументу на підтвердження авторської позиції.

Функція прецедентного тексту наближується до ключової текстотвірної за різних мовленнєвих ситуацій, зокрема для створення конотативних нашарувань від'ємного призначення — як смисло-прагматичних, так і стилістично-оцінних. Контекстуальне оточення на підтвердження ключового сенсу висловлення може бути більш або менш широким, але здебільшого виявляє себе лише у фрагменті тексту. Наведемо приклади. Для створення ефекту відрази щодо негативних дійових осіб О. Гончар використовує відомі крилаті слова М. Горького людина — *це звучить гордо*, надаючи їм трансформованого смислу: *щодо деяких людей таке визначення неправомірне*, отож текстова конкретика різко змінює асоціативно-оцінні параметри, причому вихідна формула була названа, отож стала ключовою:

— *Можна подумати, що ти голодний...*

— *Ні, ситий. Але хочу ще ситнішим бути... А хіба я один такий? **Людина — звучить гордо?** Це наш чинодер Лобода звучить гордо? Ха-ха! Скажи йому: — Ти звучиш гордо — він перший розрегочеться, вважатиме, що його розігрують...* (контекст забезпечує значення відмови від «позитиву» крилатих слів» заради розвінчування *ситих, чинодерів* і т. д.; тим самим переосмислене висловлення набуває ознак ключового, текстотвірного).

Прикметне використання пісенного висловлення для створення іронічно-саркастичних конотацій у повісті М. Вінграновського «Сіроманець». Наляканий вовком мисливець, Василь Чепіжний, розповідає, як ховався від звіра в холодній воді, а вовк йому начебто співав: *А він сідає на березі, обмотується хвостом і починає, не вірите, співати «За-*

кувала та сива зозуля…» Реакція мисливців, що витягли героя, на його зізнання про співака-вовка не забарилася:

— Може б, вам, Василю Дмитровичу, лягти, ну, не в лікарню, а там десь удома, та відпочити? Півночі простояти по шию у воді, так і до гарячки недовго. Виявляється, після пригоди Чапіжний випив, отож і згадує він вовчу пісню. Ключові слова — слова пісні — забезпечують озвучену в тексті реакцію персонажів твору, хоч ці слова безпосередньо не обіграно в тексті.

Включення в художній текст прецедентних висловів є виявом загальнолітературної тенденції «від тексту до тексту і до нового тексту», але інтелектуальність далеко не завжди має наслідком використання текстотвірних потенцій включеного компонента. Навіть більше. У сучасному прочитанні прецедентні висловлення частково втрачають свою текстотвірну функцію, їх читач усвідомлює лише як прийом асоціативного мовомислення, своєрідне вербалізоване підтвердження висловленої думки.

Ключові функції текстотвірних висловлень можна відслідкувати, скажімо, на матеріалі введення в текст окремих біблійних елементів як прецедентних (доречно нагадати, що цей прийом використовуваний українськими письменниками ще з часів Т. Шевченка й П. Куліша [див.: 7]), однак знову-таки за умов, коли біблійна цитата є в основі творення розлогого тексту. Один із яскравих прикладів такого використання євангельського тексту знаходимо в художньому дискурсі роману І. Багряного «Сад Гетсиманський», де читання Біблії стає центральним образно-метафоричним підґрунтям твору. Автор оповідає, як під час поминання коваля Чумака отець Яков читає в Біблії про сад Гетсиманський, про страждання й мученицьку смерть, про зраду Юди, про відступництво Петра. Перед материні очі з'являються діти старого, а священик продовжує читати ті самі слова: ***І прийшов тоді Юда із стражею…*** *— бубонів отець Яков, забувши, що він уже це читав*.

Двічі повторений текст насторожує: мають відбутися якісь трагічні події, хтось зрадить, назве безневинного. Як продовження обраного мотиву в сцені засудження одного з братів, Андрія, згадується Голгофа: *Андрій підіймався крутими сходами, тяжко й помалу ступаючи, немов ішов на Голгофу, часто зупинявся збезсилений і заходився раптово кашлем;* наведено й інші паралелі до євангельського тексту, зрештою, оповідається про зраду одного з братів, що підписав смертний вирок рідним; закінчення тексту: *Ось так скінчилася зустріч чотирьох братів рідних ще й сестри їхньої* (перегук з євангельським сюжетом про тайну вечерю). Отож висловлена двічі священиком фраза стає центральним ключовим компонентом, входячи в одне семантичне поле з назвою твору й іншими ключовими фрагментами.

Можливим використанням біблійних висловлень як ключових у художньому дискурсі стає їх залучення до алюзійних ситуацій, які розширюють свій вплив на доволі широкий контекст; такі функції зазвичай

вимагають лінгвокогнітивних умов, пов'язані з пресупозитивними знаннями, прагматичним смислом. Водночас межа між ключовою і вторинною текстотвірними функціями такого цитування не завжди чітко визначена, зрештою, сприймання цитати як центральної або вторинної в організації тексту має суб'єктивний характер і вимагає глибинного семантичного аналізу. Прикметне в цьому сенсі звернення до біблійного вислову в розмові отамана Сірка (роман Ю. Мушкетика «Яса»); герой обмірковує можливості звільнення або страти зрадників, його звернення до одного з полонених, Марка, виходить за межі вирішення долі лише цієї людини; євангельський текст стає вирішальним аргументом на користь саме знищення відступників:

Через те й запитає ще раз, важко впершись Маркові поглядом у груди:

— Так підеш назад, коли відпустимо? — Й казав далі, не чекаючи відповіді: — Підеш, підеш. ***«Підеш до отця свого й понесеш йому кривду свою».***

— Нема в мене ні отця, ні неньки, — тихо сказав ногаєць.

Зиркнув скрадливо отаманові в очі, але в них стояла чорна лжа, й він знову опустив голову.

Не того отця маю на мислі. А що неньки немає — брешеш. У всіх нас є ненька. Вона одна — вовіки віків. Буває тільки серце без неньки... Буває...

У наведеному біблійному тексті закладена ідея зради рідного батька (*понесеш йому кривду свою*). Відповідь Марка, що немає в нього ні батька, ні матері, викликає обурення отамана, адже йдеться про нехтування споконвічними заповітами, а не про батьків, які народили Марка (*не того отця я маю на мислі*); образно-метафоричний смисл цитати розкривається в конкретному текстовому продовженні; її ключова текстотвірна функція виконана.

Залучення до організації тексту ще одного виду інтертекстового включення — паремій має свої особливості, викликані семантико-стилістичною природою таких висловів: вони, як відомо, мають доволі широкий смисловий спектр і можуть використовуватися для відтворення ситуацій з неоднорідною референтною віднесеністю; до того ж, паремії характерні для розмовно-побутового стилю викладу, їхні загальностилістичні параметри позначаються на використанні в текстах художніх творів. З одного боку, вони виконують функцію внесення елементів розмовного мовлення; їхня функція в творенні тексту за таких умов обмежена; пор., наприклад: *— Як подумаю, що виїжджати треба, так по серцю й різоне. — Воно так.* ***Де ворона не була, а летить туди, де гніздо звива*** (Г. Тютюнник), де прислів'я виконує роль заміщення власної реакції мовця — погодження з висловленим у попередній репліці. Паремія може виконувати функцію оцінної характеристики дій, частіше через вираження негації: *Ми з ним, звичайно, не рибалки, а так собі, як кажуть моя мати:* ***«І наш Хомка хліб комка»*** (Гр. Тютюнник), де прислів'я лише підтверджує зневажливе ставлення до людини — «дармоїда».

З іншого боку, функція паремії бути ключовим висловленням виявляє себе з достатньою повнотою, коли вона бере участь у творенні дискурсу через текстові зв'язки з іншими мовленнєвими фрагментами. За цих умов прислів'я розкриває свій прихований смисл, включившись у «вертикальний контекст», що передбачає не пряме, а опосередковане, через зв'язок з іншими висловленнями, сюжетотвірне функціонування паремії як облігаторного компонента тексту. Такого типу прислів'я за своїм словесним складом може мати або не мати безпосередньої скоординованості з іншими висловленнями, проте їхнє використання й за тих, і за тих умов може залишатися доволі впливовим.

Приміром, в оповіданні Гр. Тютюнника «В сутінках» ідеться про зрадливу поведінку під час війни одинокої жінки і на закінчення — як своєрідний підсумок — наведено прислів'я, що його пізніше згадав герой новели — хлопчик: ... *Потім я часто чув від дорослих живуче в ті роки прислів'я:* ***кому війна, а кому мать родна,*** *— чи сказане воно пошепки, обачливо, чи вголос, з огидою, це прислів'я будило в мені жорстоку ненависть до чужака і горду, по-дитячому ревниву любов до тата.* Наведене прислів'я, народжене війною й, мабуть, забуте по війні, вимовляють з обережністю, щоб «не образити» тих, хто скористався лихою годиною; вислів має підкреслено негативне забарвлення (його вимовляють з огидою). У героя оповідання воно викликає різноманітні почуття — ненависті до «чужака» й гордості за батька-солдата. Навколо прислів'я автор створює текст-мініатюру, його ключова функція безумовна. У «Кометі» цей самий автор оповідає про дядька Тихона, котрий згадує, як хитрощами виманив у свого товариша Юхима коня, якого віддав у колгосп. Тихін сам засуджує свій колишній вчинок, пославшись на прислів'я *позаздрив циган старцеві, що в нього торба нова,* отож виходить, не в тому причина, що Тихона *тоді в правління обрали*, а в тому, що позаздрив він Юхимові, що в того гарний коник, а тому й спідличав; звідси реакція героя оповідання: він не хоче з дядьком іти ловити рибу. Ключове висловлення — прислів'я — відкриває прихований смисл.

Широкого смислового звучання набувають паремії, що є найменуваннями великих за обсягом і складних за сюжетними лініями художніх творів. Скажімо, назва роману М. Стельмаха *«Кров людська — не водиця»* своїм умістом виходить на текст через розкриття «внутрішньої форми» вислову: у творі йдеться про безневинно пролиту кров у часи громадянської війни. У тексті роману наведено рядки, в яких «відлунено» первинний смисл прислів'я — ідею недопущення кровопролиття:

На вулиці за Карпцевою хатою віковою тугою обізвалися струни кобзи, і самотній голос, стискаючи серце, розтікався над селом:

Кров людська — не водиця —

Проливати не годиться...

То сліпий Андрійко благав зрячих бути людьми, не проливати ***людську кров****, бо вона ж не безмірна* ***водиця****, що тримається на хмарці й на травичці, в озері й криниці, а* ***кров*** *тільки тримається землі.*

Відгук назви твору в окремо виділеному фрагменті хоч і не робить її всеохопною, але згадане і в цьому уривкові, і в інших слово-символ *кров* піднімає вислів *кров людська — не водиця* до рівня ключового, визначального не лише в сюжетному, а й у власне текстовому вимірі.

Використання паремій як організаторів текстового матеріалу має місце в порівняно нешироκій сфері називання драматичних творів; створюється специфічна мовленнєва ситуація: паремія на кшталт «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» своїм прихованим смислом ще до ознайомлення з п'єсою пов'язана з її дискурсним рядом (скажімо, за таким «зачином» може йтися про довготривалі чекання певних подій, які не призводять до позитивного вирішення), але в ході текстової реалізації закладеного в прислів'ї смислу безпосередній мовно-естетичний ефект досягається опосередковано, за участю глибинних психолінгвістичних чинників. У свідомості глядача паремія як багатофункціональна одиниця діє передовсім на підготовчій стадії сприймання; ще не відвідавши вистави, глядач готовий одержати підтвердження (або заперечення) своїх попередніх сподівань щодо її змісту.

Зазвичай перегляд вистави з такою назвою дає глядачеві змогу переконатися, що його тлумачення загального смислу паремії було загалом правильним (попри те, що зміст цієї п'єси міг би далеко не відповідати змісту, що його вклав у свій твір М. Кропивницький). Постає питання, якою мірою такі назви драматичних творів можна розглядати як ключові висловлення? Така назва звичайно не координує з конкретними текстовими фрагментами п'єси, тому, не заперечуючи проти її зарахування до «доцентрових» у розкриття загального смислу твору, вочевидь, суттєвих підстав уважати її безпосередньою текстотвірною одиницею немає.

Використання ключових висловлень у поетичних текстах має відмінності, зумовлені специфікою їхньої структурної організації, обмеженою протягненістю ліричного твору, особливостями образного ряду тощо. Віршовий твір може включати в себе рефрен, що починає кожну строфу або вживається в ініціальній чи кінцевій позиції всього тексту, однак його участь у творенні інших фрагментів частіше обмежена лише смисловими переходами й не впливає суттєво на власне міжслівні зв'язки. Скажімо, хрестоматійний вірш П. Тичини наприкінці майже кожної строфи закінчується одними й тими самими словами: ***Наш народ — це ж океан!*** *Океан повен*...; це розгорнуте порівняння завершує поетичні екзерсиси, присвячені уславленню народу. Ці повтори, безумовно, центральні в мовно-естетичному сенсі, але вони не є в повному розумінні текстотвірними; у плані творення вони залежні (є римованим «відгуком» на попередні слова *чорнобровен, ясномовен, чудовен, сміховен, красномовен*, причому коротка форма *повен* є єдиною нормативною, такою, що «виправдовує» вживання оказіональних форм від інших прикметників, лише цим перегуком її уживання виправдане.

З іншого боку, можливості введення в поетичні тексти ключових текстотвірних висловлень доволі різноманітні. Типологічним, скажімо, стає вживання на початку твору речення-звернення, яке дає поштовх подальшому викладу, за змістом — звичайно монологу до названого адресата, нерідко з посиланням на нього, отож текстотвірна функція такого зачину виявляє себе опукліше. Приміром, назва «Коректна ода ворогам» Л. Костенко передбачає, що буде пряме або опосередковане звернення до «ворогів», тому природним є початок поезії, її ключове висловлення: ***Мої кохані, милі вороги!*** (звертання включає «кваліфікацію» ворогів з ознаками прихованого предиката — *мої кохані, милі,* отож це за глибинною структурою двокомпонентне висловлення), далі за текстом: *Я мушу вам освідчитись в симпатії. / Якби було вас менше навкруги, — / людина може вдаритись в апатію* (*я мушу* координує зі словами *мої, вам, вас,* з субстантивом *вороги* отож визначилися внутрішньотекстові відношення). Звернення «до ворогів» у їхніх взаєминах з героїнею продовжуються: *Мені смакує ваш ажіотаж. / Я вас ділю на види і на ранги. / Ви — мій щоденний, звичний мій тренаж, / мої гантелі, турники і штанги.* Вірш завершують слова: *Отож хвала вам! Бережіть снагу,* тобто початкове звертання, посилене словами *хвала вам* знайшло своє словесне підтвердження (начебто вороги справді *мої кохані, милі* з алюзійною конотацією зневаги).

«Класичну» ключову функцію виконує початковий рядок вірша Л. Костенко без назви (вона й не потрібна, бо його смислове наповнення визначається першим ключовим висловленням): ***Фанерні журавлі не полетять у вирій.*** Далі таке: *Хіба що оживуть... але коли, коли? / Над ними ключ летить, і щось у небі квилить: / а ми ж вас, ми ж вас, ми — а ми вас кли-кли-кли!* Кінцеві рядки вірша: *Де небо? Де земля? І як підняти крила? / Фанерні журавлі... Фанерні журавлі...* Отож, відштовхнувшись від думки, що штучні журавлі не можуть літати, поетеса звертається до образу живих птахів, що квилять у небі, створює метафору навколо слова-символу *крила* й повертається до образу початкового висловлення *фанерних журавлів*. Розгортання у поетично завершений твір відбулося на ґрунті смислових антитез: *фанерні журавлі — ключ, не полетять — летить, небо — земля, гніздо — крила*.

Функція ключових поетичних висловлень посилюється, якщо вони — сентенції, афоризми, зміст яких розкривається в ліричному просторі вірша. Розраховане на філософське узагальнення, підсумкове судження на ґрунті життєвого досвіду, такий зачин уже самим своїм узагальненим спрямуванням передбачає продовження. Значущість таких висловлень особливо помітна, коли вони в ініціальній позиції, а весь наступний текст ліричного твору — розкриття їхнього смислового потенціалу. Скажімо, один із поетичних шедеврів Л. Костенко починається глибокомудрими словами: ***Життя, як річку, не перейдеш вбрід,*** а далі йде відгук на обидва ключових слова — *життя* і *річка*: *Та, певно, в ньому і немає броду*. Із поняттям *життя* в наступному викладі координують

слова *десятки літ, душа, серце,* з *річкою* — слова *студена вода, пливти, круговорот, плавати, стрімка течія, теплі течії, попливти, занурити.* Ключовий сенс заголовних слів доведений завершальними словами вірша — теж сентенцією: *Як жити, зачепившись на мілкому, то краще потонуть на глибині.*

Прикладом типологізування ключового висловлення можуть слугувати крилаті слова В. Симоненка ***Ти знаєш, що ти людина?*** Далі повторюються слова *людина, люди (інші ходитимуть люди, інші кохатимуть люди; бо ти на землі людина); знаєш*; крім перших двох *ти*, інтимізоване звернення до співрозмовника згадується ще двічі; *тебе, твоя* координує з *ти*; отож за словесним рядом вірш — розгорнуте продовження зачину, ключового висловлення: ***Бо ти на землі людина***, */ І хочеш того чи ні — / Усмішка твоя — єдина, / Мука твоя — єдина, / Очі твої — одні.*

На смислових трансформаціях ключового висловлення ***Я заздрю всім, у кого є слова*** побудований вірш І. Драча; продовження думки: *Немає в мене слів. Розстріляні до слова. / Мовчання тяжко душу залива. / Ословленість — дурна і випадкова.* Отож, перші слова створюють парадоксальну ситуацію: майстер слова — і раптом не має слів; але початковий мотив підтверджений: слів немає, вони *розстріляні, мовчання* гнітить, *ословленість* така, яка не має бути. Наприкінці вірша, повертаючись до початкового тексту, поет пише: */ жестами, німий, возговорив... / Хай жестами. Але сказати мушу.* Отож слів немає, але думка живе, й її треба в будь-який спосіб висловити. Насичений метафорикою «від зворотного», конотативними переходами, віршований текст повертається до вихідного ключового вислову.

Завершальні рядки поетичного тексту містять слова, що є ключовими у визначенні смислового сенсу твору; водночас їхня текстотвірна функція себе не виявляє, оскільки текст уже виголошений і потреби надалі створювати його немає. Водночас нерідкі текстові ситуації, коли останнє висловлення вбирає в себе попередні словесні знаки, отож виконує текстооб'єднувальну функцію. Відмовляти цьому висловленню як ключовому не можна, зв'язок його з попереднім текстовим матеріалом безсумнівний; своєрідність такого слововживання стає однією з ознак поетичного дискурсу. Звернімося для прикладу до вірша В. Симоненка «Жорна», через увесь текст якого проходять слова *руки*, *жорна*, які й дали змогу сформулювати за їхньою участю прикінцеве ключове висловлення: ***Цілую руки,*** */* ***що крутили жорна*** */ у переддень космічної доби*. Завершення вірша (попри дещо штучно додані слова *у переддень космічної доби*, які не координують з попереднім викладом) зв'язує текст в один цілісний словесний комплекс.

Прецедентні тексти рідко входять у поетичні рядки, адже сама їхня відмінна ритмомелодійна інтонація стає на заваді організації віршового матеріалу; використання чужих цитат як елементів поетичного твору можливе зазвичай за умови їх суттєвого трансформування, пристосу-

вання до ліричних засад авторського задуму. У таких випадках нерідко відсутнє покликання на чуже авторство, й лише досвідчений читач «угадує» можливе джерело текстових ремінісценцій. Водночас при свідомому сприйманні чужих елементів у структурній організації вірша в уяві читача з'являються асоціативні паралелі з текстом-прототипом, включаються чинники мовомислення, зрештою, поетичний твір збагачує внутрішній підтекст. Якщо смислові зв'язки з першоджерелом таких вкраплень закономірні, то їхні функції як текстотвірних одиниць можуть давати «поштовх» для викладу.

Наведемо приклад. Епіграфом до вірша Д. Павличка «Я трудний народ» є рядки П. Тичини: *Я єсть народ, якого правди сила / Ніким звойована ще не була. / Яка біда мене, яка чума косила, / а сила знову ожила.* У тексті вірша рецепції Тичинового тексту знайшли реалізацію в словах з ознаками ключових текстотвірних: ***Я є трудний народ,*** який не знає втоми.../ ***Я є народ.*** *Я встав з невольницького дна / До праці й творчості, до хліба й до вина.* Вочевидь, як ключове має бути виділено передовсім початкове висловлення *я є трудний народ*, саме його винесено в заголовок, саме воно починає вірш. Прецедентний текст із суттєвим додаванням *трудний* стає центральним, причому в доданому слові зосереджено потенції розгортання тексту: *трудний*, бо багато пережив, бо тільки встав з *невольницького дна* (у Тичинових рядках теж згадуються *біди* й *чума*, але з іншого приводу — через тяжкі випробування війною). Через зазначення труднощів, що їх зазнає народ, який піднявся з колін, здобуваючи незалежність, висловлення *я є трудний народ* й визнається ключовим, побудованим на прецедентній основі [див.: 6: 231].

Як лінгвокультурологічний чинник ключові текстотвірні висловлення можуть бути або не бути безпосереднім етнокультурним складником художнього тексту, але зазвичай їхня орієнтація на дискурс передбачає пряме або опосередковане осмислення українського мовнокультурного матеріалу. Їх доцентрове положення в художньому просторі нерідко відтворює їхні функції як провідників мовно-естетичних засад тексту. Виділення таких фрагментарних одиниць сприяє встановленню смислових і функціонально-прагматичних зв'язків між компонентами тексту, визначенню відносно незалежних і залежних, похідних утворень, опрацюванню механізмів текстотворення.

1. *Вежбицкая А.* Понимание культур через посредство ключевых слов / Анна Вежбицкая. — М.: Языки славянской культуры, 2001. — 288 с.
2. *Єрмоленко С. Я.* Мовно-естетичні знаки української культури / С.Я. Єрмоленко. — К.: Інститут української мови НАН України, 2009. — 352 с.
3. *Йоргенсен М. В., Филлипс Л.* Дискурс-анализ. Теория и метод / Марканнс В. Иоргенсен, Луиза Дж. Филлипс; пер. с англ. — 2-е изд., испр. — Х.: Гуманитарный Центр, 2008. — 352 с.
4. *Караулов Ю.Н.* Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. — М.: Наука, 1987. — 263 с.
5. *Кононенко В.І.* Мова у контексті культури / Віталій Кононенко. — К.-Івано-Франківськ: Плай, 2004. — 390 с.

6. *Кононенко В.І.* Текст і смисл / Віталій Кононенко. — К.–Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного ун-ту, 2012. — 272 с.
7. *Кононенко В.* Українські переклади Біблії і мова художньої літератури / Віталій Кононенко // Warszawski Zeszyty Ukrainoznawcze. — 11-12. — Warszawa, 2001. — S. 74–83.
8. *Переломова О.С.* Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українською художнього дискурсу: діахронічний аспект / О.С. Переломова. — Суми: Вид-во СУМДУ, 2008. — 208 с.

Статтю отримано 23.10.2013

Vitalii Kononenko
Ivano-Frankivsk

KEY EXPRESSION AS A TEXT CREATING SIGNS OF THE ARTISTIC DISCOURSE

Functions of key statements as text-forming signs are determined in the article. Key statements in fiction discourse are presented by different language-stylistic means. Key fragments can be realized in text by full or partial repeating.

Key words: key statements, text, discourse, lingua-culturema, word-symbol, paremy, text-forming function, precedent text, language-aesthetic effect.

Мовна мозаїка

ВІД *DJ* ДО *ДИДЖЕЯ*

Ті, хто досі пише *ді-джей* чи *діджей*, мабуть, не знає походження та способу утворення цього новітнього запозичення. Інакше не можна пояснити, чому набуло поширення неправильне передавання його в українській мовній практиці, пор.: *На території «Арени Львів» виступить найкращий* ***ді-джей*** *світу Армін ван Бюрен* (http://galinfo.com.ua/news/114410.html); *Найстарший* ***ді-джей*** *у світі — 70-річна британка Рут Флауерз* (http://ua.euronews.com/nocomment/2012/07/23/dj-mamy-rocks-the-house-in-stuttgart/); *Ініціаторами проведення першого у Західній Україні ДЖ-параду стали відомий* ***ді-джей*** *Максим Фраєрман і обласна асоціація батьків дітей-інвалідів «Особлива дитина»* (Волинь, 5.03.2009); *Шотландський* ***діджей*** *Келвін Харріс* (Calvin Harris) *за кількістю синглів з одного альбому... побив рекорд Майкла Джексона* (Високий Замок, 24.04.2013); *Четверта наречена Роналдо —* ***діджей*** (http://www.ua-gol.com/news/28125.html); *Він* [Армін ван Бюрен] *п'ять разів був обраний кращим* ***діджеєм*** *світу за версією рейтингу DJ Mag Top 100* (Високий Замок, 17.12.2012); *...буде зібрано все найкраще, що є в Нідерландах, — від історичних кораблів до спільного концерту королівського оркестру з* ***діджеями*** (Україна молода, 30.04.2013).

Щоб правильно оформити зазначене запозичення, потрібно зважити на те, що воно походить з буквеної англійської абревіатури *DJ* (скорочення від слів *Disc Jockey*), яку вимовляють за назвами її букв, а саме як [di:ʤei]. В українській мові назви букв цієї абревіатури передали кириличною графікою, після чого з них утворилося самостійне слово *діджей*, яке відповідно до чинної української словотвірної норми потрібно писати разом, а до фонетичної (правила «дев'ятки») — з голосним **и**, тобто **диджей.** Воно стало назвою людини, яка публічно відтворює записані на звукових носіях музичні твори зі зміною або без зміни матеріалу технічними засобами.

Отже, правильно писати і вимовляти ***диджей***. Це слово є наслідком пристосування запозиченої буквеної англійської абревіатури ***DJ*** до словотвірної та фонетичної норм української літературної мови.

Катерина Городенська

УДК 811.161.2'373.4

Василь Старко
м. Луцьк

КОРПУСНІ ДАНІ В ДОСЛІДЖЕННІ УКРАЇНСЬКИХ КОЛОРАТИВІВ

У статті розглянуто електронний корпус як джерело мовних даних у реконструкції референційних моделей українських колоративів блакитний, голубий і синій. Показано, що корпуси дають змогу встановити недоступні для інших методів аспекти функціювання кольороназв. Зроблено висновки щодо моделей досліджуваних колоративів. Проаналізовано переваги й окреслено можливі шляхи вдосконалення використаного корпусу української мови.

Ключові слова: *корпус, корпус української мови, категоризація, колоратив, кольороназва, колірна категорія, референтний взірець, референційна модель.*

Дослідження кольороназв має багату історію. У розрізі вивчення природномовної категоризації віховою стала праця Б. Берліна й П. Кея [6], яка дала поштовх інтенсивному вивченню колірних категорій у різних мовах. У сучасній когнітивній лінгвістиці один із перспективних напрямків дослідження колоративів передбачає виявлення референтних взірців (еталонів, прототипів), на які спираються мовці, імпліцитно чи явно, коли вживають назви кольорів. Заведено, що такими еталонами найчастіше є культурно важливі об'єкти (природні чи артефактні). Опертя на референтні взірці дає змогу пояснити, чому менш чи більш подібні колірні категорії в різних мовах мають неоднакові межі. На категоризацію кольору можуть впливати одночасно кілька чинників. Зокрема, у різних мовах фокальна спектральна зона для певного набору кольороназв-відповідників може великою мірою збігатися завдяки нейрофізіологічним властивостям

© В.Ф. СТАРКО, 2014

зорового апарату людини, однак межі категорії залишаються мовноспецифічними, і їх найкраще можна пояснити зв'язком із еталонними референтами.

Колірна палітра української мови особлива тим, що для «синьої» частини спектру вона має аж три базові кольороназви: *блакитний*, *голубий* і *синій*. На відміну від таких номінацій, як *волошковий* чи *небесний*, ці колоративи не мають явних, виражених у самій лексичній формі еталонів — взірці, що стоять за ними, імпліцитні, й встановити їх важче. В україністиці вже зроблено спроби розв'язати це завдання. С.В. Мартінек на основі результатів вільного асоціативного експерименту дійшла висновку, що прототиповим референтом для всіх трьох колоративів є небо, однак *блакитний* і *голубий* частіше викликають асоціацію з небом, ніж *синій*. Крім того, для категорії *синій* більшу роль відіграють водні об'єкти як вторинний референтний взірець; цей колоратив частотніший й охоплює ширшу частину спектра [4]. На основі аналізу контекстів, взятих із Лексичної картотеки Інституту української мови НАНУ, Г.М. Яворська дійшла висновку, що кольороназва *синій* має два референти-еталони: основний — небо й додатковий — море (переважно з огляду на усталену сполуку *синє море*). Натомість вода є «базовою», а небо — другорядною референцією для *голубий*; взірцем *блакитного* є «небо в ясний, сонячний день» [7: 30].

Послуговуючись методом тренованої інтроспекції та результатами «неформального» опитування носіїв мови, А. Вежбицька [2] проаналізувала низку колоративів із різних мов, які позначають відтінки синього кольору. Усі вони по-різному пов'язані з уявленням про небо. Дослідниця постулює, що зв'язок колоратива зі взірцем може мати різні ступені, наприклад, пол. *błękitny* тісніше, ніж пол. *niebieski*, асоціюється з кольором неба, причому зв'язок цей непрямий. Важать також умови спостереження, наприклад, рос. *голубой* та *синий* розрізняють за рівнем освітленості спостережуваного референтного взірця (неба).

Отже, щодо об'єкту таких досліджень можна зауважити: реконструкція має бути зорієнтована на встановлення не окремих взірців, а цілих референційних моделей, які охоплюють умови спостереження, можуть складатися з кількох взірців різного ступеня важливості та відбивають вплив низки чинників категоризації. Під час дослідження залучено дані мовного корпусу, щоб здійснити докладнішу реконструкцію референційної моделі.

Поява мовних корпусів відкриває набагато ширші можливості текстових досліджень кольороназв. Окрім значно більшого масиву контекстів дослідник дістає змогу проводити кількісні й статистичні оцінювання. Україністи мають у своєму розпорядженні поки що один такий повноцінний інструмент дослідження — онлайновий «Корпус української мови» (КУМ) [3], що має статус дослідницького. Його розробили працівники лабораторії комп'ютерної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка під керівництвом

Н.П. Дарчук. На сьогодні у вільному онлайновому доступі викладено частину корпусу обсягом 13 млн. слововживань [1]. Він складається з чотирьох підкорпусів: художня проза, нехудожні тексти, поетичні тексти, фольклорні тексти. Розміри виставлених онлайн-підкорпусів суттєво різняться. Найбільша частка припадає на художню прозу, яка матиме для нашого дослідження визначальну вагу. Другий за обсягом підкорпус поетичних текстів відіграватиме допоміжну роль. Розмір третього і четвертого надто малий для того, щоб робити певні висновки про вживання колоративів. Всі наведені нижче ілюстрації, а також вихідні дані до них можна знайти в корпусі через наданий інтерфейс.

Методика опрацювання корпусних даних мала кілька етапів. Спершу ми зробили повну вибірку контекстів з досліджуваними колоративами. Інтерфейс корпусу дає змогу шукати лексему одразу в усіх словозмінних варіантах. Далі в межах одного жанру контексти проаналізовано й розподілено на групи за потенційним референтним взірцем. Групування спиралося на поняттєвий критерій, завдяки чому такі номінації, як *в блакитному зеніті*, *блакитні бані небесні*, *блакитне небесне поле*, потрапляли в одну групу, що відповідає взірцю «небо». Далі сформовано перелік потенційних взірців та встановлено частку кожного з них щодо загальної кількості контекстів у певному жанрі. На нашу думку, цей відсоток тісно корелює з відносною вагою відповідного взірця в референційній моделі. Дальший текстовий аналіз зосереджено на виявленні умов спостереження, переносних вживань, порівнянь тощо.

У підкорпусі художньої літератури *синій* трапляється приблизно вдвічі частіше, ніж *блакитний*, і вчетверо, ніж *голубий*. Домінантним взірцем усіх трьох колоративів є небо. Очевидно, що відмінності між ними приховані в інших аспектах референційних моделей.

Колоратив *блакитний* зафіксований у корпусі 770 разів: 530 у художній прозі, 100 в нехудожніх текстах, 140 у поезії, 0 разів у фольклорних текстах. Нехудожнім текстам, відібраним до корпусу, — це переважно публіцистика та певна кількість наукових текстів — не властиве вживання колоративів в описовій функції: найчастотнішою сполукою (41%) є *блакитне паливо* та інші сполуки-перифрази на позначення газу. Поширені також сполуки на кшталт *блакитні екрани* (*блакитний ящик, блакитний портал*) — 9%. У поетичних текстах виразно окреслено колір води (9%) та неба (7%). Повторюються сполуки *блакитна кров* (4%), *блакитні очі* (3%), *блакитний світ* (3%), позначення холодного світла, блиску (*блакитні блискавиці, блакитне полум'я, блакитні ятагани ковзанів* тощо — 3%) та далечіні (*блакитні гори, блакитне безконеччя* тощо — 3%). Зафіксовано також низькочастотні сполуки *блакитне море*, *блакитний день* (*вечір, ранок*), *блакитна весна* (*зима*). Підкорпус художньої прози містить найбагатший матеріал й уможливлює докладнішу реконструкцію. Тут домінують дві сполуки: *блакитні очі* (12%) та *блакитне небо* (11%). Колір очей не може слугувати еталоном кольору, однак прикметно, що очі уподібнено за кольором до потенційних взірців, наприклад:

Кругленьке та рум'яне обличчя, з блакитними, як ранкове небо, очима, чорними, вузенькими бровами та червоними, як коралі, губоньками... (А. Кащенко, Зруйноване гніздо);

Мала вона світле довге волосся, що вкривало її наче плащ, блакитні очі сяяли, наче джерела, освітлені сонцем (Ю. Винничук, Красуня зі студні);

Блакитні очі можуть бути такими сонячними! (Л. Денисенко, Сарабанда банди Сари).

Відзначмо виразний зв'язок із сяйвом сонця у двох останніх реченнях, що його спостерігаємо й у таких ілюстраціях до взірця «небо»:

Він оббігав поглядом своїх дивно сивих очей тісний форум, різонуло його по самому серцю буйністю барв на святкових шатах, м'якою осінньою позолотою покривало довколишні будівлі сонце з дивно блакитного неба... (П. Загребельний, Диво);

Біленькі хмарки пливли по блакитному морю, купаючися в теплому світлі (Б. Грінченко, Під тихими вербами);

В тих степах, де небо чисте, аж сяюче, вражає вам душу своєю незбагненною блакитною неосяжністю... (О. Гончар, Твоя зоря).

Ще з візантійських часів блакитну барву використовували як колір небес у розписах бань церков, іконах тощо. Сильну позитивну асоціацію блакитного з небесами як оселею Бога й людських душ відбито в корпусних даних, зокрема зафіксовано уподібнення блакитного неба до бані храму й навпаки:

Чого він так страшно дивиться, коли довкруж — такий чистий польовий простір і такі ясні блакитні бані вгорі небесні? (Є. Гуцало, Голодомор);

Навіть Свято-Троїцька церква горіла і падала на його очах не раз, ворон її пам'ятає ще дерев'яною із блакитними банями у срібних зорях (як поглянеш було на неї згори вночі, то таке, наче небо, лежить під тобою) (В. Шкляр, Залишенець/Чорний ворон).

Тісна асоціація з яскравим сонячним світлом, а також релігійні уявлення про небеса стали, вочевидь, джерелом майже без винятку позитивних конотацій *блакитної* барви, наприклад:

Утікали хвилі од вітру. ... А воно [небо] *сміялось до них широким, безмежним блакитним усміхом, і той усміх спадав на їх золотим дощем сонячним, несучи їм життя й силу* (Б. Грінченко, Під тихими вербами).

Контекстів, де блакитними виступають водойми (канали, озера, річки, хвилі тощо) й просто вода, у підкорпусі зафіксовано 4%:

А мокра після дощу земля? А веселі калюжі, які щойно аж кипіли од рясного крапловиння, були каламутні, аж сиві, а тепер ясні та блакитні, і в кожній полощеться сонце? (А. Дімаров, На коні й під конем);

Скоро Гнідко вже лисніє від сонячного молока, вже його грива пливе в чистій блакитній воді, зграйка дрібних рибок спурхує попереду над водою (Є. Гуцало, Княжа гора);

Ген унизу видніє Дніпро, прослав блакитні, повиті тоненьким маревом полотна блакитної води, яким кінця й краю не видно (Є. Гуцало, Княжа гора).

Із повищої вибірки цитат видно, що характерною ознакою візуальної ситуації, в якій фігурує *блакитна* вода, є наявність яскравого сонячного світла. Пункт спостереження може бути близький або віддалений (в передостанньому й останньому прикладі, відповідно). Вислів *блакитне море* трапляється в підкорпусі рідко (1%), однак навіть ці нечисленні контексти засвідчують ситуацію яскравого природного освітлення:

Він не міг годинами стояти перед пюпітром і розучувати гами в той час, коли за вікнами світило сонце, сяяло блакитне море (П. Загребельний, Учитель);

Ви мене розбудили. А мені снилося море — блакитне, тихе-тихе. І котедж на березі. Пальми, пляж (О. Бердник, Чаша Амріти).

Аналіз корпусних даних дав змогу виокремити ще одне коло вживань колоративу *блакитний*. Йдеться про низку відмінних на лексичному рівні контекстів, які передають колірний ефект маси повітря, освітленої сонцем. На цей референтний взірець припадає 3,5% вживань:

Задкуючи, він вийшов з церкви, заплющився від яскравості блакитного київського дня... (П. Загребельний, Диво);

Ранок сліпучо сонячний, здивовано блакитний... (В. Винниченко, Сонячна машина);

Йому [Андрію] *хочеться бодай спиною відчувати волю, безмежний простір, кілометри блакитного повітря* (П. Загребельний, Дума про невмирущого).

Той самий природний ефект лежить в основі асоціацій із далечінню, й у цьому ж ряду стоїть словосполука *блакитні гори*, наприклад,

Я вже підходив до вікна, тримаючись за стіну. Видно було ліс, блакитні зубці гір на обрії, білопінний потік недалеко від хати (О. Бердник, Чаша Амріти).

Ситуація вдивляння в далечінь, очевидно, є джерелом уживань, де блакить асоціюється із ностальгією переважно за ідилічним минулим:

А зараз викликав своєю обдертістю щось схоже на співчуття, був чимось ближчий до її дитячих мрій, до отих блакитних планет її дитинства (О. Гончар, Собор).

Блакитний уживається також із цілим рядом лексем на позначення холодного світла, блиску (3%): *блакитна блискавиця, блакитні сніги, блакитна ніч*, *блакитне місячне сяйво* тощо. Холодний відтінок блакитного властивий і диму, імлі, туману, серпанку (2%), наприклад, *блакитний димок смеркання*, *блакитна світанкова мла* тощо.

Отже, домінантним взірцем блакитного кольору є небо (11%), а найвиразнішими допоміжними — повітряний простір (3,5%), водойми й море (4% і 1%). Прикметною особливістю ситуацій спостереження цих взірців є яскрава природна освітленість. Кореляція з теплим світлом пояснює домінування позитивних конотацій, властивих блакитній барві. Тісними є також асоціації *блакитного* з холодним світлом чи блиском (3%) та імлою (2%). Джерелом конотації ностальгії є ситуація вдивляння в далечінь (взірець «повітряний простір»).

Як бачимо, матеріал корпусу дає змогу не лише встановити референтні взірці кольороназви, а й визначити їхню відносну вагу в референційній моделі. Розгорнуті контексти вживання уможливлюють реконструкцію характеристик еталонних візуальних ситуацій і пояснення переносних уживань.

Аналіз контекстів із кольороназвами *голубий* і *синій* показав, що вони мають такі самі еталонні референційні ситуації. Відмінності ж полягають в інших аспектах моделей. Колоратив *голубий* зафіксований у корпусі 478 разів: 281 у художній прозі, 175 у поезії, 22 в нехудожніх текстах, 0 разів у фольклорних текстах. У ключовому для нас підкорпусі художньої прози хотілося б мати більше ілюстративного матеріалу, адже йдеться про з'ясування тонких нюансів вживання й аспектів референційної моделі. Для порівняння можна навести такий факт: укладаючи статтю до тлумачного словника англійської мови, західний лексикограф має опрацювати, у випадку досить часто вживаного слова, до 1000 контекстів. Щоб дійти висновків стосовно кольороназви *голубий*, нам потрібно мати в розпорядженні корпус щонайменше в 3—3,5 рази більший. Щоправда, важить не лише обсяг, а й наповнення, наприклад, менший корпус із текстів, насичених колоративною лексикою, може виявитися достатнім для дослідження.

Аналіз наявних у корпусі контекстів показав, що найвиразнішим еталоном голубого кольору виступає небо (10%), однак на відміну від *блакитного* зв'язок із сонячним світлом значно слабший і проступає в меншій кількості контекстів. Натомість виразні інші характеристики, як-от чистота, свіжість, просторість тощо:

...він уперше помічав небо — ще не спечне, голубе, свіже (В. Дрозд, Катастрофа);

Глянув Звірко в голубу безодню неба, і йому видалося, що сонце пригасло, а небо враз потьмарилось (Р. Іванченко, Сіті життя і смерті);

Весна йде та йде. Ось вже і небо голубе і чисте, і вода голуба, просвітчаста. Сонечко блищить і горить; гаї розвиваються; садки зацвітають (Марко Вовчок, Три долі).

Значно менш частотний взірець «повітряний простір» (3%) теж асоціюється переважно із чистотою й прозорістю:

Туман осідав на дно гаварецького ізвору, немов каламуть у збовтаному плесі, голубі хвилі чистого повітря спадали із зелених схилів, наповнювали велетенську чашу... (Р. Іваничук, Манускрипт з вулиці Руської).

На інший колірний взірець, водойми, припадає 6% вживань лексеми *голубий* у підкорпусі художньої літератури. Голуба вода уявляється чистою, прозорою, однак може бути й темною:

Той Дунай, про який ми стільки передумали, — чистий, голубий від неба... (О. Гончар, Прапороносці).

Досвіток, золоті зорі вишито на сірому полотні неба. ... Церква стоїть на високому горбі коло ставу, що дрімає темною голубою водою в густих верболозах (Є. Гуцало, Голодомор).

Прикладів зі сполукою *голубе море* зафіксовано лише три (1%). На контексти, пов'язані з холодним світлом і блиском різних об'єктів (*голубі сніги, голуба ніч, голубе проміння зір* тощо), припадає 5%, а на ті, що позначають особливий голубий відтінок туману, імли, диму, серпанку, — 4% усіх вживань, наприклад, *голубе марево, голубий туман, голубий серпанок* тощо. Пов'язані з небом конотації *голубого* (спокій, задумливість) надто нечисленні. Частіше проступає ностальгія, причому вона пов'язана, очевидно, з відчуттями мовця-спостерігача, який вдивляється в далечінь:

Очі Зіньчині близько до Давидових із сутіні... Як в оті давні голубі літні ночі десь на межі... (А. Головко, Бур'ян).

Голубому властиві й певні негативні конотації (біль, журба, жаль, тривога), які зрідка трапляються в поезії й, схоже, не мають прозорої мотивації. Корпус фіксує й вживання *голубий* на позначення гомосексуалістів, тоді як *блакитний* майже не вживано в цьому значенні.

Відомо, що українці, які пильнують своєї мови, в наш час віддають перевагу *блакитному* як «своєму» слову перед *голубим*, що його вважають росіянізмом. Тобто на вжиток впливає й соціолінгвістичний чинник. Було б цікаво простежити динаміку вживання прикметника *голубий*, зокрема порівняти роки незалежності з попередніми періодами. Це стане можливим, коли КУМ досягне збалансованості за цими часовими відрізками, а в інтерфейсі з'явиться змога задавати пошук за періодами.

Отже, корпусне дослідження вживання колоративу *голубий* показує, що домінує взірець «небо» (10%), а взірці «водойми» (6%) та повітряний простір (3%) перебувають на других ролях. В усіх цих випадках зв'язок із сонячним світлом набагато слабший, ніж у колоративу *блакитний*, а натомість переважають такі ознаки, як чистість і прозорість. Досить чіткий зв'язок зафіксовано з об'єктами, що відбивають чи випромінюють холодне світло (5%), та еталоном із умовною назвою «імла» (4%). Деякі конотації *голубого* пояснено через віднесення до ситуації вдивляння в далечінь.

Кількість фіксацій кольороназви *синій* розподілено так: художня література — 1090 разів, нехудожня проза — 73, поезія — 441, фольклорні тексти — 2. У підкорпусі поезії спостерігаємо цікаву ситуацію: найчастотнішою є сполука *синє море* (69 вживань, 16% від загальної кількості), однак її розподіл вкрай нерівномірний. У творах Тараса Шевченка зафіксовано 105 вживань *синій* і 43 рази *синє море*, тобто частка номінацій моря становить 41%. У поезіях Лесі Українки відповідні показники такі: 18 і 14 (78%). Решта підкорпусу поезії містить 318 вживань *синій* і лише 12 *синє море* (4%). Як бачимо, на цих двох авторів припадає 28%, і врахування їхніх творів збільшує частотність номінації *синє море* з 4% до 16%. Причина такого феномену лежить, очевидно, в близькості мови обох поетів до українського фольклору. Вказана незбалансованість фактично не дає змоги оцінити з певністю частотність сполуки *синє море* в українській поезії. Для цього потрібен набагато

більший і краще збалансований корпус поетичних творів. Без нього також не обійтися в дослідженні конотацій синьої барви: наявний підкорпус фіксує лише одиничні контексти, переважно з поезій В. Стуса, на позначення ностальгії, смутку, жалю, туги, тривоги.

У підкорпусі художньої літератури ми вивели уже знайомі нам референційні взірці. Першість незмінно тримає «небо» (12%), причому в контекстах чітко зафіксовано зв'язок між світлими й темними відтінками синього й відповідними умовами спостереження. З одного боку, світло-синє небо описують як яскраве, сліпуче, незахмарене, освітлене сонцем, осяйне, ясне тощо. Ситуації, де небо спостерігають в умовах максимального денного освітлення, домінують. З іншого боку, небо нерідко наділяють епітетом *синє* тоді, коли освітлення слабше або взагалі мінімальне — вдосвіта, надвечір або вночі. У таких випадках небо має виразно темніший відтінок, а вночі може наближатися до чорного, наприклад:

Виходимо на безлюдну вуличку, поволі вечоріє: синє небо все дужче густішає і темніє (А. Дністровий, Пацики).

Сполука *синє море* трапляється лише 25 разів (2,3%), причому деякі вживання мають виразно фольклорний характер. Позначення водойм та води фігурують у 4,7% контекстів і разом із морем становлять важливий компонент референційної моделі (7%). Цікаво, що в цій групі річки фактично дорівнялися за частотністю згадок до моря. Багатство наявних у підкорпусі контекстів дає змогу реконструювати пункт спостереження: на березі водойми, з висоти, у самій водоймі, при яскравому світлі чи в сутінках.

На взірець «повітряний простір» припадає 5% контекстів. Знову ж таки виразно окреслюються дві ситуації спостереження: 1) високий рівень освітленості, коли синя барва варіює від блідо-синього (*синій ранок*) до яскравого насиченого тону (*синій, чистий небокрай*) до темніших відтінків (*сині гори*); 2) понижений чи низький рівень освітленості у вечірній і нічний час (*сині смерки*, *синього зимового вечора*, *лагідна синя ніч* тощо). Взірець «імла» фігурує в 3% контекстів, а об'єкти з блиском чи світлом синюватого відтінку — у 2%. Синіми видаються також різні квіти: волошки, барвінок, петрові батоги, терен, льон, проліски тощо. Із конотацій у художній прозі найвиразніше окреслена ностальгія (корелює зі споглядання далечіні) й трапляються поодинокі асоціації з мрійливістю, смутком та життєрадісністю, навіяні виглядом яскраво-синього неба.

Отже, проведений аналіз дав змогу встановити колірні взірці, що входять до референційних моделей трьох українських колоративів, та розставити їх у певній ієрархічній послідовності. Результати показують, що значну роль відіграє не лише сам об'єкт-референт, а й умови його спостереження. Зокрема для кольороназв *синій*, *блакитний* і *голубий* важить ступінь освітлення: *синьому* властивий широкий діапазон, а *блакитний* виявляється дуже тісно прив'язаним до наявності яскравого

сонячного світла. Крім того, тепер ми маємо підстави твердити, що колірний взірець не конче мусить мати сталий колір. Точнішою виявляється кореляція з **еталонними візуальними ситуаціями**, в яких взірець спостерігають за певних умов. Колірний взірець має бути цілісним. Саме з цієї причини мусимо відмовити у цьому статусі об'єктам із холодним блиском чи світлом: група залишається гетерогенною, без чіткого переважання одного чи кількох об'єктів. У цьому випадку йдеться, швидше, про типове застосування, прикладення кольороназв, ніж про джерело їхньої референційної здатності. Ці міркування стосуються й моря. Сполука *синє море* — це усталена дескрипція, особливо у фольклорі, але позаяк море не є компонентом щоденного довкілля більшості українців, воно може відігравати хіба що допоміжну роль як референтний взірець. Основні висліди нашої розвідки подано в понижчій таблиці.

Насамкінець підкреслимо, що корпус дає досліднику унікальний інструмент вивчення мови, уможливлюючи, зокрема, кількісні виміри й порівняння. Корисність і реалістичність корпусу прямо залежать від ступеня його збалансованості й репрезентативності. Шляхи підвищення цих характеристик корпусу, зокрема для української мови, ми докладно розглянули в іншій праці [5], а тут вкажемо на особливості КУМ, які потребують дальшого розвитку. Дослідникові, який працює з цим корпусом, значну частину роботи досі доводиться виконувати вручну, адже програмовий комплекс поки що не має низки функцій: формування статистики за запитом, показ обсягу (під)корпусу, одноразовий пошук у всьому корпусі, задавання відстані між шуканими словами. Бракує також виведення результатів у поширеному й зручному форматі KWIC (Key Word In Context), коли посередині подано шукане слово, а по обидва боки — безпосередній контекст. Понад те, знайдені в КУМ уривки бувають закороткі, особливо в підкорпусі поезії, а змоги побачити ширший правий і лівий контексти немає. Хоча параметр «стать» прописаний у параметрах корпусу, тексти за ним не збалансовані, й твори авторів-жінок представлені вкрай скупо. Наприклад, у підкорпусі художньої літератури ми виявили (з необхідності — шляхом підрахунку вручну) лише 28 вживань слова *небо* в «жіночих» текстах і майже 4,5 тисячі в «чоловічих». Наскільки нам відомо, автори КУМ

Таблиця 1. **Референтні взірці кольороназв блакитний, голубий і синій за даними підкорпусу художньої прози КУМ, у відсотках до загальної кількості вживань.**

Взірець \ Колоратив	блакитний	голубий	синій
небо	11	10	12
повітряний простір	3,5	3	5
море	1	1	2,3
інші водойми	4	6	4,7
імла	2	4	3

планують вдосконалювати інтерфейс і наповнення корпусу, а тому є підстави сподіватися, що вже найближчим часом дослідники матимуть змогу скористатися оновленою, збалансованішою й функційно багатшою версією цього надзвичайно корисного інструмента дослідження української мови.

1. *Алексієнко Л.* До двадцятиріччя лабораторії комп'ютерної лінгвістики / Л. Алексієнко, Н. Дарчук // Українське мовознавство. — Вип. 43. — Київ, 2013. — С. 3–10; режим доступу: http://www.philolog.univ.kiev.ua/library/zagal/Ukr_movoznavstvo_2013_43/3–10.pdf
2. *Вежбицкая А.* Обозначения цвета и универсалии зрительного восприятия / А. Вежбицкая // А. Вежбицкая. Язык. Культура. Познание. — М.: Русские словари, 1997. — С. 231–290.
3. *Корпус української мови*, режим доступу: http://www.mova.info/corpus.aspx.
4. *Мартінек С.В.* Концептуалізація синього кольору (за результатами асоціативних експериментів) / С. В. Мартінек // Науковий щорічний журнал «Мова і культура». — К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2005. — Вип. 8. — Т. ІІ. Психологія мови і культури. Мова і засоби масової комунікації. — С. 31–39.
5. *Старко В.* Параметризація корпусу як спосіб підвищити його репрезентативність та збалансованість / В. Старко, Н. Чейлитко // Українське мовознавство. — Вип. 43. — К., 2013. — С. 87–94; режим доступу: http://www.philolog.univ.kiev.ua/library/zagal/Ukr_movoznavstvo_2013_43/87-94.pdf
6. *Berlin B.* Basic Color Terms: Their Universality and Evolution / B. Berlin, P. Kay. — Berkeley: University of California Press, 1969. — 166 p.
7. *Javorska G.* O podstawowych nazwach barw w języku ukraińskim / G. Javorska // Studia z semantyki porównawczej : [Red. R. Grzegorczykowa, K. Waszakowa]. — Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2000. — S. 29–38.

Статтю отримано 17.10.2013

Vasyl Starko
Lutsk

CORPUS DATA IN THE STUDY OF UKRAINIAN COLOUR NAMES.

The article considers an electronic corpus of Ukrainian as a source of linguistic data in the reconstruction of referential models underlying the Ukrainian colour names blakytnyi, holubyi and syniy. It is shown that corpus data permits studying aspects of colour names that are inaccessible to our methods. Conclusions are reached about the models of the colour names in question that function as categorization principles for the respective colour categories. The advantages of the corpus used are analyzed, and possible ways of improvement are suggested.

Key words: corpus, corpus of Ukrainian, categorization, colour name, colour category, reference point, reference model.

УДК 811.161.2'367

Олена Лаврінець
м. Київ

ПАСИВНІ КОНСТРУКЦІЇ З ДІЄСЛОВАМИ НА -СЯ В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ МОВІ: СИНОНІМІЯ ТА ПАРАЛЕЛІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті порушено проблему пасивних конструкцій із дієсловами на ***-ся****, зокрема йдеться про способи заміни їх нормативними синтаксичними структурами, а також розглянуто явище синонімії та паралельного їх використання в текстах наукового стилю сучасної української мови.*

Ключові слова: *пасивна конструкція, активна конструкція, дієслова на* ***-ся****, предикативні форми на* ***-но****,* ***-то****, пасивні дієприкметники на* ***-ний****,* ***-тий****, орудний суб'єкта дії, називний об'єкта дії, синтаксична синонімія, трансформаційний зв'язок.*

Синтаксичний рівень української книжної мови до сьогодні був предметом зацікавлення науковців меншою мірою, ніж лексичний і словотвірний, оскільки його вважали наднаціональним явищем. Останнім часом в українському мовознавстві пожвавилася праця вчених у цьому напрямі, про що свідчить низка публікацій, присвячених питанню відновлення національної самобутності українського книжного синтаксису (К. Городенська, Н. Непийвода, С. Караванський, О. Сербенська, Г. Стельникович, М. Гінзбург, В. Городецька, З. Куньч, Н. Голубінка, В. Моргонюк, С. Харченко та ін.). Це питання порушували у своїх працях і мовознавці 20–30-х рр. XX ст. (О. Курило, М. Гладкий, М. Сулима, О. Синявський, С. Смеречинський, С. Дложевський та ін.).

Кожен народ, кожна мова має свої власні, самобутні синтаксичні традиції, які виявляються в особливостях побудови речень, у переважанні тих чи тих синтаксичних засобів тощо, що надає текстам яскравого національного

© О. Я. ЛАВРІНЕЦЬ, 2014

колориту [21: 45]. Українська літературна мова, як відомо, сформувалася на ґрунті народної мови, у центрі якої завжди стоїть особистість, тоді як російська літературна мова ввібрала в себе основні риси церковнослов'янської мови, якій притаманне відсунення особи діяча на другий план. Різний ступінь наближеності російської та української літературних мов до живого народного мовлення зумовив і неоднакове співвідношення в них книжних та розмовних елементів, а саме: орієнтація на книжний виклад у російській мові та на побутовий, народний — в українській. Одним із виразників книжного викладу в російській літературній мові є пасивні конструкції, предикат яких виражений зазвичай дієсловами на **-ся** та короткими формами дієприкметників. В українській літературній мові переважають активні конструкції, проте, коли виникає потреба акцентувати увагу на дії, а не на суб'єктові дії, українська мова використовує конструкції з предикативними формами на **-но, -то**, засвідчені досить тривалою традицією вживання (їх зафіксовано у пам'ятках ділового стилю з XIV–XV ст.). Саме вони й становлять специфічну рису українського синтаксису [1: 278-279; 27: 3].

Нормативно вживані в російській книжній (канцелярській) мові пасивні конструкції з дієсловами на **-ся** в період імперської держави, у суспільному житті якої роль людини зведено до мінімуму, з відомих ектралінгвальних причин потрапили і до книжних стилів інших мов, зокрема до наукового стилю української мови. Цей факт, на думку Н. Непийводи, і зумовив віддаленість синтаксичної норми наукового стилю української мови від норм інших стилів — розмовного й художнього [22: 260]. Однак відповідність цих конструкцій внутрішнім законам синтаксичного ладу української мови в історії розвитку граматичної думки було й досі залишається дискусійним питанням.

Значна частина лінгвістів уживання пасивних конструкцій із дієсловами на **-ся** та їх високу частотність у науковому стилі вважає доцільним [30: 212; 14[1]: 34; 17: 83; 16: 18-19; 2: 211; 31: 34; 23: 33-35; 19: 35-36; 25: 116; 10: 43], оскільки ці звороти мають тут тривалу історію свого використання, є одним із шляхів формалізації наукового викладу [11: 125; 12: 103] і реалізують високий ступінь абстракції, властивий передусім науковій мові, а потім відповідно публіцистичному та офіційно-діловому стилям [24: 273-274].

Існує й інша, кардинально протилежна думка, якої дотримуємося й ми: уживання в українській науковій мові зазначених конструкцій є ненормативним [6: 256-257; 5: 46-47; 32: 26-27; 33: 106; 9: 12; 35: 17; 13: 24; 20: 77; 26: 87; 4: 26; 28: 37]. Дієслова з постфіксом **-ся** в українській мові здебільшого зберігають значення активу й не мають того пасивного значення, якого їм надають у літературній мові, йдучи за схемою російської мови [6: 256; 32: 26-27]. В українській мові постфікс **-ся** позбавляє

[1] О. Курило у третьому виданні книги «Уваги до сучасної української літературної мови» дотримувалася протилежної думки щодо пасивних конструкцій із дієсловами на *-ся*, вважала їх ненормативними і не властивими українській мові.

перехідні дієслова зв'язку з об'єктом (прямим додатком) і перетворює їх на неперехідні зворотні дієслова [8: 209]. Тому зворотні дієслова в українській літературній мові потрібно вживати за їх прямим призначенням — лише стосовно неперехідної дії, тобто коли є суб'єкт дії, але неможливий об'єкт, на який спрямовано дію, оскільки суб'єкт одночасно є й об'єктом [34: 314; 20: 77; 4: 26]. Напр.: *будинок руйнується, клітини будуються, віск плавиться*. Оскільки опозицію актив / пасив можуть формувати лише перехідні дієслова, пасивними корелятами яких визначено предикативні пасивні дієприкметники та предикативні форми на **-но, -то**, у новітніх дослідженнях конструкції з дієсловами на **-ся** вилучено із парадигми пасивних конструкцій [7: 243], й останні опинилися на крайній периферії синтаксичної системи української мови.

На цій підставі перевагу, безсумнівно, слід віддати активним синтаксичним моделям як типологічній ознаці синтаксису сучасної української літературної мови й української загальнонародної мови в цілому. Саме активні конструкції в будь-якому контексті зберігають стилістичну нейтральність, а штучні та неприродні пасивні конструкції, як зазначають дослідники, спотворюють логіку висловів і часто надають їм певних емоційно-експресивних відтінків значення, що для наукового стилю є неприйнятним [13: 25; 9: 14; 4: 32]. Отже, уживання активних дієслівних конструкцій замість ненормативних пасивних конструкцій із дієсловами на **-ся** є шляхом встановлення національної ідентичності в синтаксисі наукової мови, однак не єдиним.

Мета розвідки — простежити синонімію та паралельне функціонування в сучасній науковій мові пасивних конструкцій із дієсловами на **-ся** та активних конструкцій, конструкцій із предикативними формами на **-но, -то**, конструкцій із предикативними пасивними дієприкметниками на **-ний, -тий**.

Упродовж тривалого періоду наукову сферу обслуговувала переважно російська мова, що й спричинило усунення проблеми синтаксису українських наукових текстів, бо таких текстів майже не було. Вплив російської мови на свідомість і мислення українських науковців призвів до того, що вони, на думку Н. Непийводи, перестали розмежовувати синтаксичні відмінності російської та української мов у наукових текстах [22: 247]. І до сьогодні вибір активної чи пасивної конструкції науковці здійснюють переважно інтуїтивно, часто керуючись при цьому міркуваннями не власне мовного, а політичного, соціального, культурологічного характеру. Напр.: *Особливо в'їдливе сатиричне мовлення* ***називається*** *саркастичним — Зазвичай листом* ***називають*** *писаний текст, призначений для повідомлення про що-небудь; Літературне мовлення в цьому стилі наймасовіше, найчастотніше, воно* ***реалізується*** *всіма* ***верствами населення*** *— Семантику внутрішнього стану істоти невідмінювано-іменних предикатів* ***реалізують дві значеннєві групи****...*[2]

[2] Приклади, подані безпосередньо після покликань на наукові джерела тут і далі, дібрано із текстів наукового стилю сучасної української літературної мови.

При цьому трапляються випадки паралельного використання в тому самому тексті поряд активних і пасивних конструкцій. Напр.: *Зовнішня оцінка висновку експерта* ***проводиться*** *з процесуальної, тактичної, фактичної, науково-методичної, логічної, граматичної точок зору* ***органами слідства і суду***. *Внутрішню оцінку* ***проводять*** *самі* ***експерти***; *Джерельною базою дисертації було обрано перекладні російсько-українські загальномовні та спеціальні словники ділової мови, юридичної, банківської термінології,* ***що виходили друком*** *на землях Центральної та Східної України в період із 1917 р. до 2011 р. Уперше в українському мовознавстві проведено ґрунтовний порівняльний аналіз словників ділової, правничої та банківської термінології, що* ***видавалися*** *на підросійській частині українських земель, починаючи з 1917 р. до 2011 р.* Н. Непийвода зазначає, що саме сплетіння власне мовних і позамовних чинників істотно утруднює запровадження принципу комунікативної доцільності до вибору тих чи тих синтаксичних конструкцій [22: 247].

Пасивні конструкції синонімічні активним конструкціям і перебувають із ними у взаємному трансформаційному зв'язку. Проте взаємна перехідність активних і пасивних конструкцій ще не є доказом їхньої семантичної тотожності [3: 118]. Відмінність між ними, на думку мовознавців, полягає в тому, що активні звороти більш дійові, у них підкреслено дію та акцентовано увагу на суб'єкті дії, на самому процесі створення суб'єктом певної дії, а в пасивних — зосереджено увагу на наслідкові, результатові, ефекті якоїсь дії, на наявності процесу у вигляді факту, на об'єктові, а не на активному діячеві [17: 81; 2: 211; 12: 102; 3: 118; 10: 43]. Відповідно і вибір тієї чи тієї конструкції зумовлено тим, яку частину висловлення слід увиразнити. Напр.: *Ступінь втрати зору* ***визначався лікарем****-офтальмологом — На підготовчому етапі* ***експерт*** *шляхом зовнішнього огляду* ***визначає*** *цілісність упакування, наявність відбитків печаток та посвідчувальних підписів на них*; *Термінологія, як правило, однозначно* ***розуміється фахівцями*** *в даній галузі —* ***Представники*** *різних фонетичних шкіл* ***розуміють*** *завдання фоностилістики по-різному.*

Трикомпонентні пасивні конструкції з дієсловами на -**ся** співвідносні з активними — двоскладними реченнями — і легко піддаються взаємній трансформації, особливо в тому випадку, на думку М. Плющ, коли у формі орудного суб'єкта дії стоїть субстантив зі значенням людини (істоти) [25: 116]. Напр.: *Нотаріальна справа* ***вирішується (розглядається) суб'єктом*** *нотаріальної діяльності — Нотаріальну справу* ***вирішує (розглядає) суб'єкт*** *нотаріальної діяльності; Ця проблема* ***досліджувалася*** *такими* ***вченими****-криміналістами, як... — Цю проблему* ***досліджували*** *такі* ***вчені****-криміналісти, як...* Специфіка трикомпонентних пасивних конструкцій полягає в тому, що ор. відм. одночасно виражає дві семи — суб'єкт дії і знаряддя дії [29: 26; 3: 112; 25: 115; 18: 93]. Відповідно речення на зразок: *Закон підписується Президентом; Повідомлення передаються речником; Інформація збирається дослідниками*, — побудовані за структурною схемою речень на зразок: *Документ підписується*

ручкою; Повідомлення передаються телефоном; Хліб збирається комбайнами, — створюють ще й комічний ефект. Тому замість зазначених ненормативних речень слід уживати лише активні конструкції — двоскладні речення: *Закон підписує Президент; Повідомлення передає речник; Інформацію збирають дослідники.*

Трикомпонентні пасивні конструкції з дієсловами на **-ся** та ор. відм. субстантива-неістоти теж слід перетворювати на активні двоскладні конструкції на зразок: *Власне семантична і формально-синтаксична структура речення* ***визначається природою предиката*** *і його* ***валентними властивостями*** *— Власне семантичну і формально-синтаксичну структуру речення* ***визначають природа предиката*** *і його* ***валентні властивості***; ***Підметом виражається*** *предмет думки,* ***присудком*** *— його ознака —* ***Підмет виражає*** *предмет думки,* ***присудок*** *— його ознаку.* При цьому в сучасних наукових текстах спостерігаємо досить часті випадки паралельного функціонування зазначених типів активних та пасивних конструкцій. Напр.: *Вироблену термінологію* ***характеризують неусталеність*** *структури термінів,* ***невпорядкованість****, зумовлені наявністю лексичних, фонетико-графічних, орфоепічних, правописних варіантів — Структура речення* ***характеризується*** *відносною* ***самостійністю*** *та тісним* ***злиттям*** *сурядних предикативних частин; Морфологічно предикати якісного стану* ***експлікують*** *якісні* ***прикметники*** *безвідносної міри якості — Значення звороту повністю* ***експлікується контекстом.*** Вибір однієї із цих конструкцій нерідко залежить від власних уподобань науковців. Хоча дехто з лінгвістів уживання пасивних конструкцій із ор. відм. неістоти виправдовує тим, що ті служать для підкреслення результативності й уникнення образності в науковому стилі [12: 103; 10: 43].

Якщо ор. відм. позначає знаряддя дії (спосіб, засіб, прийом), такі пасивні звороти можна замінити неозначено-особовими реченнями або реченнями з предикативними формами на **-но, -то**. Напр.: *Строки вчинення протесту векселів* ***регулюються*** *Уніфікованим законом про переказні та прості векселі — Строки вчинення протесту векселів* ***регулюють*** *Уніфікованим законом* (=***врегульовано*** *в Уніфікованому законі*)*...; Віднесеність безсполучникового складного речення до складносурядної чи складнопідрядної синтаксичної к-ції* ***визначається*** *домінантною структурною схемою основного членування — Віднесеність безсполучникового складного речення до складносурядної чи складнопідрядної синтаксичної к-ції* ***визначають*** (=***визначено***) *за домінантною структурною схемою основного членування.* У такий спосіб можна трансформувати й подані вище приклади на стилістично нормативні варіанти: *Документи підписують* (=*підписано*) *ручкою; Повідомлення передають* (=*передано*) *телефоном; Хліб збирають* (=*зібрано*) *комбайнами.*

Пасивні конструкції з іменником-неістотою зі значенням особи у формі ор. відм. можуть бути співвідносні як із активними конструкціями (двоскладними та односкладними неозначено-особовими реченнями), так і пасивними конструкціями з предикативними формами на

-но, -то та непрямим позначенням діяча. Напр.: *Постанова **ухвалюється Верховною Радою України** — Постанову **ухвалює Верховна Рада України*** та *Постанову **ухвалено** (=**ухвалюють**) у Верховній Раді України; Тема дисертації **затверджується Вченою Радою**... — Тему дисертації **затверджує Вчена Рада*** та *Тему дисертації **затверджено** (=**затверджують**) на Вченій Раді...*

Сучасні тексти наукового стилю засвідчують паралельне функціонування трикомпонентних пасивних конструкцій із дієсловами на **-ся** та з предикативними дієприкметниками на **-ний, -тий**: *Комунікативно-прагматичні параметри директивних мовленнєвих актів у публіцистичному дискурсі насамперед **зумовлюються використанням** різних форм діалогічності — Варіативність синтагматичного членування в художньому стилі часто **зумовлена впливом** емоційних чинників; Зокрема **автором пропонується** таке... — **Автором запропоновані** оригінальні підходи до розв'язання прямої та оберненої задач...* Обидва типи пасивних конструкцій співвідносні з активними конструкціями — двоскладними реченнями, — синонімію та трансформаційний зв'язок між якими засвідчують сучасні тексти наукового стилю. Напр.: ***Специфіка об'єкта** і поставлені в дисертації **завдання зумовили** використання різноманітних методів; З урахуванням досвіду укладення мирової угоди в Англії, США, Японії, Канаді, ФРН, **автор пропонує** доповнити КПК України статтею щодо закриття позовного провадження...* Активні конструкції в цьому синонімічному співвідношенні мають посісти домінантне становище, оскільки синтаксис української літературної мови, як уже зазначалося, сформувався на основі синтаксису народної мови, типовою ознакою якого є розмовний, активний характер його конструкцій. Уживання конструкцій із предикативними пасивними дієприкметниками умотивовує, на думку К. Городенської, лише те, що вони становлять «проміжну ланку в перетворенні особових речень у безособові на позначення результативного стану» [9: 14].

Поширене означення, виражене пасивним дієприкметником із орудним суб'єкта дії, вважаємо абсолютно синонімічним та стилістично вмотивованим засобом уникнення пасивної конструкції з дієсловом на **-ся** у реченнях на зразок: *Сугестивне зображення викривлення реальності, **що сприймається читачем** тільки на підсвідомому рівні, — основний прийом театралізації буття — Сугестивне зображення викривлення реальності, **сприйнятої читачем** тільки на підсвідомому рівні...; Судова експертиза — це спеціальне дослідження, **яке призначається ухвалою суду** в передбаченому процесуальним законом порядку... — Судова експертиза — це спеціальне дослідження, **призначене ухвалою суду**...*

Двокомпонентні пасивні конструкції з дієсловами на **-ся** пов'язані трансформаційними зв'язками з активними конструкціями — неозначено-особовими реченнями [30: 212; 23: 35; 29: 27; 25: 118-120; 35: 17; 28: 37], про що свідчить і їх паралельне функціонування в сучасних текстах наукового стилю. При цьому вибір тієї чи тієї конструкції

також залежить від власних уподобань науковців. Напр.: *У публіцистичному мовленні* ***використовуються*** *всі паралельні форми того самого слова — Щоб спонукати адресата до певної дії, поведінки,* ***використовують*** *відповідні слова і словосполучення; Експресивні відтінки мовлення не завжди чітко* ***розмежовуються*** *— У сучасному мовознавстві* ***розмежовують*** *поняття «мова» й «мовлення», а отже, «усне» й «писемне» мовлення.* Однак, на думку деяких мовознавців, такі конструкції не завжди взаємозамінні, оскільки кожна з них виражає своє власне специфічне значення: пасивні конструкції, у складі яких два компоненти (дія та логічний об'єкт дії), надають реченню загальнішого значення і концентрують увагу читача на самій дії, на відміну від активних конструкцій, у яких 3-я ос. мн. дієслова виражає третій компонент — неозначеного діяча (*хтось, якісь люди*), при цьому підкреслюють звичайність, повторюваність, узагальнений характер дії [30: 212; 21: 51].

На нашу думку, у науковій мові виправданим є вживання неозначено-особових речень, де третій компонент *хтось, якісь люди* може набути формального вираження — *дослідник, науковець, учений* тощо. Пор.: *Оцінюючи геофізичні властивості порід-колекторів та інтерпретації даних каротажу* ***використовуються*** *в тому числі й електричні властивості порід — У писемній діловій мові найчастіше* ***використовують*** *кліше — Уперше зафіксований у граматиці С. Смаль-Стоцького і Т. Ґартнера термін прикметник уже досить часто* ***використовували*** *й інші* ***граматисти****...; Така конструкція* ***зараховується*** *до сурядного типу складних речень — До об'єкту фоностилістики* ***зараховують*** *тональні характеристики, темп, тембр... —* ***Представники*** *широкого підходу до предикатів стану* ***зараховують*** *одиниці із семантикою власне-стану та одиниці якісного й кількісного стану.*

Проаналізовані тексти сучасного наукового стилю засвідчують співвідносність та паралельне функціонування двокомпонентних пасивних конструкцій із дієсловами на **-ся** та речень із предикативними формами на **-но, -то**. Напр.: *Тоді ж* ***закладаються*** *основи законодавчого й адміністративно-канцелярського підстилів — Основи офіційно-ділового стилю* ***було закладено*** *ще в добу Київської Русі; На кінець 50-их — початок 60-их рр.* ***створюються*** *наукові центри з термінології — При Нарком'юсті* ***було утворено*** *Центральну комісію в справі українізації.* Перевага того чи того типу пасивних зворотів хоч і залежить від власних уподобань науковців, однак домінантне становище в науковій мові мають посісти конструкції з предикативними формами на **-но, -то**, які допомагають висловити думку стисло, точно і з акцентуванням на дії та її результаті, а не на виконавцеві, навіть імпліцитному. До речі, вживання допоміжного дієслова *бути* у формі мин. часу з предикативними формами на **-но, -то** вважаємо надлишковим, оскільки семантика минулого часу закладена в предикативних формах на **-но, -то** їхньою словотвірною структурою, оскільки за походженням ці форми — пасивні дієприкметники минулого часу.

За нашим спостереженням, у сучасних наукових текстах, зокрема монографіях, дисертаціях, авторефератах, резюме, анотаціях, статтях, поширені такі пари зворотно-пасивних дієслів на **-ся** та предикативних форм на **-но, -то**: *аналізуються — (про)аналізовано; вживаються — вжито; вивчаються — вивчено; видаються — видано; виділяються — виділено; визначаються — визначено; викладаються — викладено; виконуються — виконано; використовуються — використано; виносяться — винесено; висвітлюються — висвітлено; висловлюються — висловлено; виявляються — виявлено; відбираються — відібрано; відстежуються — відстежено; вказуються — вказано; включаються — включено; враховуються — враховано; встановлюються — встановлено; датується — датовано; добираються — дібрано; додаються — додано; досліджуються — досліджено; закладаються — закладено; залучаються — залучено; замінюються — замінено; зараховуються — зараховано; застосовуються — застосовано; затверджуються — затверджено; згруповуються — згруповано; здійснюються — здійснено; зосереджується — зосереджено; з'ясовуються — з'ясовано; ілюструються — ілюстровано; кваліфікуються — кваліфіковано; конкретизується — конкретизовано; наводяться — наведено; наголошується — наголошено; називаються — названо; обговорюються — обговорено; обґрунтовуються — обґрунтовано; об'єднуються — об'єднано; окреслюються — окреслено; описуються — описано; отримуються — отримано; оцінюються — поцінювано; оформлюються — оформлено; передбачаються — передбачено; піддаються — піддано; підкреслюються — підкреслено; пов'язуються — пов'язано; подаються — подано; поділяються — поділено; показуються — показано; покладаються — покладено; поновлюється — поновлено; порушуються — порушено; приділяється — приділено; призначається — призначено; присвячується — присвячено; проводяться — проведено; пропонуються — запропоновано; простежується — простежено; реалізується — (з)реалізовано; робляться — зроблено; розв'язуються — розв'язано; розглядаються — розглянуто; розкриваються — розкрито; розмежовуються — розмежовано; розробляються — розроблено; розширюється — розширено; скорочуються — скорочено; спостерігається — спостережено; спростовуються — спростовано; спрямовується — спрямовано; створюються, утворюються — створено, утворено; узагальнюються — узагальнено; уточнюється — уточнено; фіксуються — зафіксовано; формулюється — сформульовано; характеризуються — схарактеризовано.*

Заслуговують на увагу й активно вживані синонімічні пари двокомпонентних пасивних конструкцій із дієсловами на **-ся** та з предикативними формами на **-но, -то** у структурі складнопідрядних речень. Напр.: *відзначається, що — відзначено, що; вказується, що — вказано, що; встановлюється, що — встановлено, що; доводиться, що — доведено, що; зазначається, що — зазначено, що; зауважується, що — було зауважено, що; з'ясовується, що — з'ясовано, що; наголошується на тому, що — наголошено на тому, що; підкреслюється, що — підкреслено, що; підтверджується, що — підтверджено, що; показується, що — показано, що; припускається, що — припущено, що; виявляється, що — виявлено, що; простежується, що — простежено, що.* Перевагу все ж слід віддава-

ти, безсумнівно, стилістично нормативним конструкціям із предикативними формами на **-но, -то**.

Досить частим явищем у сучасних наукових текстах є ніби нанизування предикативних форм на **-но, -то** чи дієслів на **-ся**, а також їх паралельне функціонування в тому самому реченні. Напр.: *У Вступі* ***обґрунтовано / обґрунтовується*** *актуальність обраної теми дослідження,* ***висвітлено / висвітлюється*** *ступінь її наукової розробки,* ***визначено / визначається*** *мету / мета, основні завдання дисертаційної роботи, об'єкт і предмет дослідження,* ***викладено / викладаються*** *методологічні засади дослідження,* ***сформульовано / формулюються*** *положення, які* ***винесено / виносяться*** *на захист,* ***розкрито / розкривається*** *їх новизна,* ***окреслено / окреслюється*** *теоретичне і практичне значення отриманих результатів,* ***висвітлено / висвітлюється*** *апробацію / апробація результатів дослідження; Спеціальних праць, що досліджували б цей аспект української драматургії,* ***не створено****, а в літературознавчій практиці спостерігаємо своєрідний критичний феномен:* ***відстежувалися*** *лише певні риси романтичної поетики, однак дослідження української драматургії 20-х рр. XX ст. у романтичному контексті так і* ***не було здійснено***.

Двокомпонентні пасивні конструкції з дієсловами на **-ся** можна замінити й безособовими реченнями із головним членом, вираженим сполученням модальних слів *треба, можна, необхідно, слід* та інфінітива. Напр.: *Ознаки* ***оцінюються*** *з позицій їх індивідуальності, стійкості, достатності для певного висновку — Ознаки* ***можна оцінювати*** *з позицій їх індивідуальності, стійкості, достатності для певного висновку; Зміст вимоги й особи, до яких можна пред'явити цю вимогу,* ***визначаються*** *залежно від виду протесту векселя — Зміст вимоги й особи, до яких можна пред'явити цю вимогу,* ***слід визначати*** *залежно від виду протесту векселя.* При цьому спостерігаємо паралельне функціонування безособових речень у сучасних наукових текстах з їхніми ненормативними пасивними відповідниками. Напр.: *Теоретичні задачі електричного та індукційного каротажу умовно* ***можна поділити*** *на прямі та обернені — Засоби вираження спонукальності у директивах публіцистичного дискурсу* ***поділяються*** *на морфолого-синтаксичні, лексичні, контекстуальні та просодичні; Зручність оперування синтагмою полягає ще й у тому, що її* ***можна*** *з високим ступенем вірогідності* ***вичленувати*** *з писемного тексту — Звук* ***вичленовується*** *в самостійну одиницю передусім тоді, коли він безпосередньо служить звуковою формою якогось знака.* Запропоновані варіанти заміни ненормативних конструкцій із пасивними дієсловами на **-ся** виражають загальні судження, міркування, поради, причому іноді з контексту можна здогадатися, хто виступає в ролі діяча — *дослідники, науковці, вчені, юристи, економісти* та ін. Такі конструкції, за спостереженням мовознавців, переважали в українській науковій літературі поч. XX ст. (праці І. Франка, І. Огієнка, В. Сімовича, В. Домбровського та ін.), однак під впливом російських синтаксичних конструкцій вони відійшли на другий план, що спричинило втрату динамічності,

сконденсованості думки, властивих українській мові через специфіку дієслівного слововживання [13: 26].

Зрідка спостерігаємо паралельне функціонування двокомпонентних пасивних конструкцій із дієсловами на **-ся**, неозначено-особових речень та пасивних конструкцій із предикативними формами на **-но, -то**. Напр.: *У відомих класифікаціях мовленнєвих актів серед найважливіших* ***виділяються*** *такі комунікативні поняття... — У сучасній прагмалінгвістиці* ***виділяють*** *різні типи дискурсів... — У зарубіжному мовознавстві предикати стану* ***виділено*** *в окремий клас; Фоностилістичні дослідження* ***проводяться*** *в основному на матеріалі романських та германських мов — Додатково* ***проводять*** *психічну та психолого-почеркознавчу експертизу з метою визначення типу і властивостей нервової системи людини, патологічних її особливостей і рис характеру — У зв'язку з цим* ***було проведено*** *експериментальне дослідження, спрямоване на розробку методів вирішення такого завдання.*

На думку М. Гінзбурга, неозначено-особові речення та речення з предикативними формами на **-но, -то** як варіанти заміни ненормативних пасивних конструкцій із дієсловами на **-ся** слід розмежовувати. Якщо йдеться про подію, замість двокомпонентної пасивної конструкції з дієсловами на **-ся** треба вживати пасивні звороти з предикативними формами на **-но, -то**, які передають подію, результативність виконаної дії; якщо йдеться про процес, потрібно вживати неозначено-особові речення [4: 30-31]. Напр.: *Що ж до стилістичних особливостей мови на фонетичному рівні, то вони* ***розглядаються****, як правило, лише в межах засобів евфоніки, опису якісної та кількісної характеристики фонем у різних стилістичних умовах або ж і зовсім* ***ігноруються*** *— Що ж до стилістичних особливостей мови на фонетичному рівні, то їх* ***розглядають****, як правило, лише в межах засобів евфоніки, опису якісної та кількісної характеристики фонем у різних стилістичних умовах або ж і зовсім* ***ігнорують.***

Однак запропонований М. Гінзбургом семантичний критерій розмежування неозначено-особових речень та речень із предикативними формами на **-но, -то** як варіантів заміни ненормативних пасивних конструкцій із дієсловами на **-ся** не завжди виправданий. Напр., для речення на зразок: *Кожне окреме висловлювання мовця в діалозі (окреме речення чи кілька речень)* ***називається*** *реплікою* — стилістично правильним із двох пропонованих варіантів заміни можливий лише один: *Кожне окреме висловлювання мовця в діалозі* ***називають*** *реплікою*, а також такий: *Репліка — це кожне окреме висловлювання мовця в діалозі*. Речення ж, як-от: *Серед просодичних одиниць* ***називаються*** *хронеми, тонеми, акцентеми...* — можливі обидва варіанти заміни, вибір одного із яких залежатиме від семантико-синтаксичного спрямування: *Серед просодичних одиниць* ***називають / названо*** *хронеми, тонеми, акцентеми...* Крім того, слід зважати також і на деривaційні зв'язки між зазначеними дієслівними формами. Напр.: *аналізуються — аналізують — аналізовано, вживаються — вживають — вжито, виділяються — виділяють —*

виділено, залучаються — залучають — залучено, оформлюються — оформлюють — оформлено, утворюються — утворюють — утворено. Для деяких дієслів утворення предикативної форми на **-но, -то** неможливе: *вважаються — вважають, доповідаються — доповідають, зіставляються — зіставляють, обстоюються — обстоюють, ототожнюються — ототожнюють, порівнюються — порівнюють, починаються — починають, розуміються — розуміють, сприймаються — сприймають* тощо.

Розмитість семантики неозначено-особових речень та речень із предикативними формами на **-но, -то** в сучасній науковій мові засвідчують і численні приклади паралельного функціонування синтаксичних конструкцій із такими парами: *вживають — вжито, виділяють — виділено, визначають — визначено, використовують — використано, виокремлюють — виокремлено, висловлюють — висловлено, включають — включено, залучають — залучено, замінюють — замінено, зараховують — зараховано, кваліфікують — кваліфіковано, називають — названо, обговорюють — обговорено, обґрунтовують — обґрунтовано, оформлюють — оформлено, оцінюють — поціновано, пов'язують — пов'язано, подають — подано, поділяють — поділено, порушують — порушено, проводять — проведено, пропонують — запропоновано, реалізують — реалізовано, розглядають — розглянуто, розкривають — розкрито, розмежовують — розмежовано, складають — складено, спростовують — спростовано, утворюють — утворено, уточнюють — уточнено, фіксують — зафіксовано, характеризують — схарактеризовано.*

Сучасні наукові тексти засвідчують також паралельне функціонування двокомпонентних пасивних конструкцій із дієсловами на **-ся** та з предикативними дієприкметниками на **-ний, -тий**. Напр.: *В усіх стилях і жанрах мови односкладні речення **вживаються** з неоднаковою активністю — Індетерміновані власні назви **вжиті** переважно як структурно організуючі елементи висловів; Художні твори **добиралися** з прози... — Фактичний матеріал **дібраний** методом суцільної вибірки з художніх творів...* Речення з предикативними пасивними дієприкметниками виражають стан, якість поза їхньою залежністю від дії та констатують постійну закономірність протікання дії, стану, а тому, на нашу думку, ці конструкції не синонімічні реченням із пасивними дієсловами на **-ся** повною мірою і не можуть бути їхніми абсолютними замінниками. Для вираження події, результативності виконаної дії або процесу стилістично виправданою заміною пасивних конструкцій із дієсловами на **-ся** будуть відповідно речення з предикативними формами на **-но, -то** та неозначено-особові речення. Напр.: *В усіх стилях і жанрах мови односкладні речення **вживають / вжито** з неоднаковою активністю; Художні твори **добирали / дібрано** з прози...*

Двокомпонентні пасивні конструкції з дієсловами на **-ся** в деяких випадках можна замінити й означено-особовими реченнями: *У межах фразеосемантичних полів стійкі одиниці **об'єднуються** на основі подібності значень... — У межах фразеосемантичних полів стійкі одиниці*

***об'єднуємо** на основі подібності значень...; У текстах художнього функціонального стилю довгих пауз **нараховується** утричі більше, ніж у науковому функціональному стилі — У текстах художнього функціонального стилю довгих пауз **нараховуємо** утричі більше...* У сучасній українській науковій мові зрідка трапляються речення на зразок: *Кожен відмінок **сприймається нами** як відповідна форма, що виражає певні специфічні відношення; На позначення таких засобів **нами використовуються** терміни темо- і ремоідентифікатори*, — які слід замінити логічно та стилістично правильними активними конструкціями: *Кожен відмінок (**ми**) **сприймаємо** як відповідну форму, що виражає певні специфічні відношення; На позначення таких засобів (**ми**) **використовуємо** терміни темо- і ремоідентифікатори*.

У сучасних текстах наукового стилю спостерігаємо паралельне функціонування пасивних двокомпонентних конструкцій із дієсловами на **-ся** й активних (двоскладних та односкладних означено-особових) конструкцій. При цьому можливий вибір тих чи тих структур. Напр.: *Тому розвиток конотацій **пов'язується** не з процесом семантичного розщеплення похідного слова, а із впливом екстралінгвістичних чинників — З'ясування специфіки функціонування директивів у публіцистичних мовленнєвих жанрах **ми пов'язуємо** з особливостями реалізації діалогічності...; У дисертації мовленнєвий акт **визначається** як цілеспрямована мовленнєва дія... — Тип комунікативної діяльності **визначаємо** як складну соціолінгвістичну категорію...* Позиція суб'єкта дії в активних конструкціях факультативна, тому що значення т.зв. «авторського **ми**» («множини скромності») в науковому стилі має бути виражене нерозчленовано. Уживання займенника **ми** в сучасних наукових текстах є, на нашу думку, зазвичай виявом структурно-семантичної надлишковості. Пор.: *Серед засобів модифікації **ми** також **виділяємо** прислівники і частки... — У межах предикатів зі значенням внутрішнього стану істоти **виокремлюємо** три групи...*

Означено-особові речення в науковій мові частіше використовують для викладу відомостей описово-історичного характеру та надання відтінків співрозмови, співдії із читачем (слухачем), а двокомпонентні пасивні конструкції з дієсловами на **-ся** або з предикативними формами на **-но, -то** — для створення лаконічного та точного висловлення, відтворення найсуттєвішого (перебіг експерименту, досліду і його результат) та уникнення авторського **я, ми** [12: 103; 13: 25]. Пор.: *Пуристичні тенденції **спостерігаємо** тільки у словнику за ред. Е. Ванька; Зразки підписів зазначених осіб **відбирались** у певних умовах обмеження зорового контролю, після чого **порівнювались** із підписами, виконаними у звичайних умовах; **Було розглянуто** два можливі підходи до розв'язання оберненої задачі індукційного каротажу... Для забезпечення можливості факторизації **було проаналізовано** процедуру деконволюції, яка не дала суттєвого покращення. На наступному кроці **було розглянуто** можливість розв'язання кінцево-різницевого аналогу рівняння Фредгольма першого роду методом*

простих ітерацій. Оскільки такий підхід не дав результату, ***було запропоновано*** *використовувати метод Зейделя для системи рівнянь.*

Особливу увагу привертають частовживані в сучасних наукових текстах складні речення, підрядні частини яких представлені дво- чи трикомпонентними пасивними конструкціями з дієсловами на **-ся**, при цьому в ролі підмета функціонують сполучні слова **що, який**. Ці стилістично ненормативні конструкції слід заміняти означенням (непоширеним чи поширеним), вираженим пасивним дієприкметником, або підрядною частиною, що має структуру активної конструкції — двоскладного чи неозначено-особового речення. Напр.: *Стаття, що* ***анотується****, має назву... —* ***Анотована*** *стаття має назву...; Спільний предикат позначає однакові дії, які* ***виконуються*** *різними* ***суб'єктами*** *окремо — Спільний предикат позначає однакові дії,* ***виконувані*** *різними* ***суб'єктами*** *окремо* або *...що їх / які* ***виконують*** *різні* ***суб'єкти****.* При цьому й самі науковці активно послуговуються конструкціями з відокремленим означенням чи підрядною означальною частиною. Напр.: *Вагому частку лексичного матеріалу «Розмови»,* ***дослідженої М.А. Жовтобрюхом****, становила власне ділова лексика та фразеологія; Нотаріальний акт — це документ,* ***який видає суб'єкт*** *нотаріальної діяльності за результатами розгляду нотаріальної справи.*

Позанормативними слід вважати також складнопідрядні речення, у підрядних частинах яких дієслова на **-ся** поєднані з непрямими відмінками сполучних слів **що, який**. Пасивні конструкції таких речень можна трансформувати в активні конструкції або конструкції з предикативними формами на **-но, -то**. Напр.: *У дисертаційній праці активно* ***використовується*** *теорія М. Бахтіна, за якою мовленнєві жанри* ***поділяються*** *на первинні, або прості, та вторинні, або складні — У дисертаційній праці активно* ***використано / використовуємо*** *теорію М. Бахтіна,* ***який поділяє / за якою поділено*** *мовленнєві жанри на первинні та вторинні; У розділі І подано критичний огляд наукової літератури, у якій* ***висвітлюється*** *поняття спільного компонента.. — У розділі І подано критичний огляд наукової літератури,* ***що висвітлює / у якій висвітлено*** *поняття спільного компонента...*

Отже, для того, щоб наукова мова стала стислою, чіткою та однозначно зрозумілою, потрібно подбати про усталення в ній природних, власне українських синтаксичних засобів, успадкованих від народного живого мовлення. Замість пасивних конструкцій із дієсловами на **-ся** в текстах наукового стилю слід активізувати такі питомо українські конструкції: активні конструкції (двоскладні речення, односкладні означено-, неозначено-особові та безособові речення з головним членом, вираженим поєднанням модальних слів *треба, можна, необхідно, слід* та інфінітива), пасивні конструкції (двоскладні речення з пасивними дієприкметниками на **-ний, -тий**, безособові речення з предикативними формами на **-но, -то**). При цьому вибір тієї чи тієї конструкції має бути вмотивованим у кожному конкретному випадку. З-поміж пасив-

них зворотів домінантне становище мають посісти речення з предикативними формами на **-но, -то** як специфічна риса українського синтаксису з тривалою історією використання.

1. *Арполенко Г.П.* Односкладні речення // Історія української мови. Синтаксис / Г.П. Арполенко, А.П. Грищенко, В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. — К.: Наук. думка, 1983. — С. 231–290.
2. *Ващенко В.С.* Українська мова. — 2-е випр. вид. — Харків: Вид-во Харків. ордена труд. червоного прапора Держ. ун-ту ім. О.М. Горького, 1961. — 349 с.
3. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М.* Семантико-синтаксична структура речення. — К.: Наук. думка, 1983. — 219 с.
4. *Гінзбург М.* Синтаксичні конструкції у фахових текстах: практичні висновки з рекомендацій мовознавців // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» / відп. ред. Л. Полюга. — Львів: Львівська політехніка, 2008. — Вип. 620. — С. 26-32.
5. *Гладкий М.* Мова сучасного українського письменства. — Харків: Держ. вид-во України, 1930. — 158 с.
6. *Горецький П., Шаля І.* Українська мова. Практично-теоретичний курс. — Вид. сьоме. — К.: Книгоспілка, 1929. — 315 с.
7. *Городенська К.* Дієслово // *Вихованець І., Городенська К.* Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. — К.: Пульсари, 2004. — С. 217-298.
8. *Городенська К.Г.* Зворотні дієслова // Українська мова. Енциклопедія. — Вид. третє, зі змінами і доп. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. — С. 209.
9. *Городенська К.* Синтаксична специфіка української наукової мови // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. пр. — Вип. IV / відп. ред. Л.О. Симоненко. — К.: КНЕУ, 2001. — С. 11-15.
10. *Каранська М.У.* Синтаксис сучасної української літературної мови: навч. пос. — К.: Либідь, 1995. — 312 с.
11. *Коваль А.П.* Культура ділового мовлення. — К.: Вища школа, 1982. — 288 с.
12. *Коваль А.П.* Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту. — К.: Вид-во Київського ун-ту, 1970. — 307 с.
13. *Куньч З., Голубінка Н.* Пасивні дієслівні конструкції в українському науковому мовленні // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» / відп. ред. Л. Полюга. — Львів: Львівська політехніка, 2004. — Вип. 503. — С. 24-27.
14. *Курило О.* Про українські безпідметові конструкції з присудковими дієприслівниками *-но, -то* // Збірник секції граматики української мови. — Книга 1. — К., 1930. — С. 1-39.
15. *Курило О.* Уваги до сучасної української літературної мови. — К.: Основи, 2004. — 303 с.
16. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / За ред. Л.А. Булаховського. — К.: Рад. школа, 1951. — Т. 2. — 408 с.
17. *Матвієнко О.* Стилістичні паралелі (проти пуризму). — Харків: Рад. школа, 1932. — 132 с.
18. *Межов О.Г.* Орудний відмінок як морфологічний варіант суб'єктної синтаксеми // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Філологія / відп. ред. Н.Л. Іваницька. — Вінниця: Вид-во ВДПУ, 2000. — Вип.2. — С. 93-97.
19. Мова і час: Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови / відп. ред. В.М. Русанівський. — К.: Наук. думка, 1977. — 237 с.
20. *Моргонюк В.* Застандартовані правила ділового та наукового стилю // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» / відп. ред. Л. Полюга. — Львів: Львівська політехніка, 2004. — Вип. 503. — С. 75-82.

21. *Непийвода Н.Ф.* Вплив соціальних факторів на розвиток синтаксичної системи української мови (на матеріалі науково-технічних термінів) // Мовознавство. — 1996. — № 2-3. — С. 45-54.
22. *Непийвода Н.Ф.* Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект). — К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1997. — 303 с.
23. *Олексієнко Л.А.* Трансформаційний аналіз пасивних конструкцій // Структурно-математична лінгвістика. Республіканський міжвідомчий збірник. Серія «Питання мовознавства». — К., 1965. — С. 30-40.
24. *Пилинський М.М.* Мовна норма і стиль. — К.: Наук. думка, 1976. — 288 с.
25. *Плющ М.Я.* Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. — К.: Вища школа, 1986. — 175 с.
26. Promova, або Де ми помиляємося... / ред. К.Г. Городенська, В.Л. Кабак. — К.: Стандарт, 2006. — 196 с.
27. *Пугач В.М.* Історія формування та функціонування предикативних форм на *–но, –то* в українській мові: Автореф. дис. ...канд. філолог. наук: 10.02.01 — укр. мова. — Київ: НПУ ім. М. Драгоманова, 1996. — 20 с.
28. *Рожанківський Р.* Синтаксично-стилістичні риси науково-технічної мови // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» / відп. ред. Л. Полюга. — Львів: Львівська політехніка, 2009. — Вип. 648. — С. 34-38.
29. *Русанівський В.М.* Порівняльно-типологічна характеристика дієслівного стану в сучасний слов'янських літературних мовах // Доповіді радянської делегації на VI Міжнар. з'їзді славістів (Прага). — К.: Наук. думка, 1968. — 37 с.
30. *Синявський О.* Норми української літературної мови. — Харків: Київське держ. видво «Література й мовознавство», 1931. — 368 с.
31. *Смагленко Ф.П.* Про дієслівну категорію стану та активні й пасивні конструкції речень у східнослов'янських мовах // Тези доповідей IV міжвуз. республік. славіст. конференції (12-14 жовтня 1961 року). — Одеса: Одеський держ. ун-т ім. І.І. Мечникова, 1961. — С. 32-35.
32. *Смеречинський С.* Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою). — Харків: Рад. школа, 1932. — 283 с.
33. *Стельникович Г.* Про пасивні конструкції в українській правничій мові // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Філологія / відп. ред. Н.Л. Іваницька. — Вінниця: ВДПУ, 2000. — Вип. 2. — С. 103-106.
34. *Шерех Ю.* Нарис сучасної української мови. — Мюнхен, 1951. — 402 с.
35. *Ярема С.* На теми української наукової мови. — Львів: Укр. тов-во з механіки руйнування матеріалів. Львівське крайове тов-во ім. Т. Шевченка, 2002. — 44 с.

Статтю отримано 12.09.2013.

Olena Lavrinets
Kyiv

PASSIVE CONSTRUCTIONS WITH VERBS WITH -СЯ IN THE MODERN SCIENTIFIC LANGUAGE: SYNONYMY AND PARALLELISM OF FUNCTIONING

The article deals with the problem of passive constructions with verbs with **-ся**; in particular, it discusses the ways of substituting them with the normative syntactic structures. In addition the author considers the phenomenon of synonymy and a possibility of their parallel use in modern Ukrainian texts of the scientific style.

Key words: passive construction, active construction, verbs with **-ся**, predicative forms with **-но**, **-то,** passive participles with **-ний**, **-тий**, ablative of the subject of the action, nominative of the object of the action, syntactic synonymy, transformational relation.

УДК 811.161.2'367.332

Коваль Людмила
м. Вінниця

ПРЕДИКАТНА ОСНОВА ГОЛОВНОГО ДІЄСЛІВНОГО КОМПОНЕНТА БЕЗОСОБОВИХ РЕЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті проаналізовано головний компонент безособового речення, вираженій одноособовим дієсловом, у співвідношенні формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структур, установлено його предикатні кореляти, схарактеризовано значеннєве наповнення базових предикатів стану та предикатів процесу.

Ключові слова: *головний компонент односкладного речення, формально-синтаксична структура речення, семантико-синтаксична структура речення, одноособове дієслово, предикат стану, предикат процесу.*

Одноособові (традиційно безособові) дієслова в українській мові становлять порівняно невелику групу і «передають стани всеохопного характеру, що поширюються на навколишній світ, а також психічний, фізичний, моральний стан людини-суб'єкта» [20: 179]). Таке лексичне значення цих дієслів зумовлює їхню функційну специфіку в структурі речення — бути головним компонентом безособової конструкції, пор.: ***Сутеніє*** *рано восени* (І. Жиленко); ***Засутеніло*** *надворі* (М. Матіос); *Та уже й* ***смеркає*** (І. Жиленко); — *Біля нас як* ***загримить*** (В. Шевчук); *Літня спека ще володарювала над цим краєм, а звечора* ***задощило*** (М. Матіос); *В яру* ***проясниться****, і всі знову зберуться* (В. Шкляр); *До ранку* ***нудило*** *сердешного* (Л. Костенко).

Безособове речення належить до найстудійованіших об'єктів дослідження. Їх вивчали окремо та в системі з іншими типами односкладних конструкцій [17; 21; 23; 26]), у певних ярусних виявах (власне-семантичному, формально-граматичному, семантико-синтаксичному, ко-

© Л.М. КОВАЛЬ, 2014

мунікативному) та комплексно [2; 4; 5; 14; 22; 25; 29], на синхронному зрізі й у діахронному розвитку [11; 12; 24; 28]. Проте *новітній* підхід до вивчення синтаксичних одиниць в аспекті між'ярусних співвідношень, апробований українськими мовознавцями (І. Вихованець [8; 9], К. Городенська [13], О. Болюх [5], О. Годз [10]) відкрив перспективу аналізу головного компонента (ГК) безособового речення (БР) на тлі його базових предикатів. **Мета** цієї студії — установити предикатну основу головного компонента безособового речення, експлікованого одноособовими дієсловами української мови, визначити його кореляції зі значеннєвими різновидами предикатів.

У формально-синтаксичному ярусі БР одноособові дієслова об'єктивують одноелементний ГК, що корелює з предикатною синтаксемою в семантико-синтаксичній структурі цього речення. Семантичний діапазон таких предикатних синтаксем охоплює різні значення предикатів стану та предикатів процесу. Основною є кореляція ГК, експлікованого одноособовим дієсловом, із **предикатом стану**. Незважаючи на те, що цей семантичний клас предикатів неодноразово був об'єктом спеціального вивчення [18; 16; 15; 19; 1; 14], досі не запропоновано його усталеної внутрішньої значеннєвої диференціації. Найпоширенішою стала класифікація таких предикатів за сферою вияву стану на предикати внутрішнього стану і предикати зовнішнього стану [16: 7; 15: 58; 19: 102; 1: 6; 14: 42]. У межах предикатів внутрішнього стану розмежовано предикати фізичного, фізіологічного та психічного станів; предикати зовнішнього стану диференційовано за «статичною маніфестацією істоти чи неістоти в просторі або за її особливими відношеннями з іншими істотами чи неістотами» на бенефактивний стан (стан володіння), локативний стан (місцезнаходження предмета), соціальний стан, амбієнтний стан (стан середовища) та низку дрібніших і неоднорідних станів, які скоординовано в групі ситуаційних станів» [14: 59]. Такий поділ предикатів стану дає підстави аналізувати співвідношення одноелементного ГК БР, вираженого одноособовим дієсловом, із його семантико-синтаксичним відповідником через виділення двох типів кореляцій:

1) одноелементний ГК БР ↔ предикат внутрішнього стану: *Його* ***морозило, трусило*** *так, що він не міг дійти до пам'яті* (В. Шкляр); ***Запаморочилося*** *в голові* (Л. Дашвар); *Незвідь чого* ***подумалося*** *Іванові, що все це дивно* (В. Шевчук);

2) одноелементний ГК БР ↔ предикат зовнішнього стану: *З кожним днем надворі* ***тепліло*** (В. Шкляр); *Вже* ***смеркало*** *і люкси цвіли* (М. Хвильовий); ***Осеніє*** (І. Жиленко); *Ледве* ***світає*** (М. Хвильовий).

В українській мові кореляція ГК із предикатом внутрішнього стану (предикатом стану особи [1: 8], предикатом патієнтного стану [27: 215]) має широку площину, зумовлену різноманітністю фізичних, фізіологічних та психічних станів особи. Розрізнюють предикати фізичного, фізіологічного стану та предикати психічного стану [1: 8; 14: 61; 15: 115; 16: 9; 18: 19]. Предикати фізичного, фізіологічного стану послідовно

корелюють із ГК, вираженим одноособовим дієсловом: ***Запаморочилося*** *в голові* (Л. Дашвар); *Як вітряк, я повітря руками хапав,* ***паморочилося*** (В. Стус); *Жанну сильніше всіх* ***нудило*** (Л. Дереш); *Тридцять вісім — не межа.* ***Лихоманило*** (О. Забужко). Вони вказують на наявність у носія такого стану, істоти, «біологічно зумовлених сигналів про внутрішній стан організму, сенсорні відчуття» [6: 34].

Між'ярусне співвідношення ГК із предикатом фізичного, фізіологічного стану реалізують зворотні та незворотні дієслова, що вказують на власне стан своїм прямим та похідним лексичними значеннями. Незворотні дієслова, що виражають фізичний стан істот своїм прямим значенням (*боліти, лихоманити, морозити, нити, нудити, проносити, судомити, терпнути, щеміти* та ін.) спорадичні в ролі ГК, напр.: *Петрусь відчув, як у нього* ***ниє*** *в лікті* (І. Багмут); *Спочатку навіть в жижках йому* ***терпло*** (О. Гончар). На рівні переносних значень такі дієслівні лексеми спроможні реалізувати ГК, який співвідноситься з предикатом психоемоційного стану особи. Ця кореляція має асиметричний характер, що виявляться в репрезентації тією самою лексемою спектру психічних станів, диференційованих за лексичним наповненням каузативних конкретизаторів, напр.: *У серці* ***щеміло*** *від образи (від страху, від передчуття* тощо). У функції ГК — корелята предиката фізичного, фізіологічного стану уживаніші зворотні дієслівні лексеми з прямим значенням, зокрема *гикатися, дихатися, дріматися, позіхатися, спатися, чхатися* тощо. Облігаторним компонентом при такому дієслівному предикаті є особовий суб'єкт у формі давального відмінка.

Фізіологічному стану людини протиставлені стани, «які охоплюють її душевні переживання, почуття та емоції, розум, свідомість, волю, тобто все те, що потрапляє до сфери психологічних, а не фізіологічних статусів партиципанта» [14: 60], тобто психічні стани. Кореляція ГК, експлікованого одноособовою дієслівною лексемою, із предикатом психічного стану в українській мові периферійніша, ніж із предикатом фізіологічного стану, напр.: *Так* ***думається*** *мені про мою бабусю* (Остап Вишня); ***Подумалося*** *їй мимохіть, що всі ці роки — велике і страшне снище* (Василь Земляк); ***Не вірилося****, що таку жупанину могли скроїти тут* (В. Шкляр). Її реалізують зворотні дієслова в прямому значенні та незворотні в переносному. Враховуючи значеннєву диференціацію предикатів психічного стану, у співвідношенні ГК із цим предикатом розмежовуємо такі корелятивні типи: 1) одноелементний ГК БР ↔ предикат внутрішнього стану, який маркує психоемоційний стан, 2) одноелементний ГК БР ↔ предикат внутрішнього стану, який означає вольовий стан, 3) одноелементний ГК БР ↔ предикат внутрішнього стану, що визначає ментальний стан.

Характерно, що для сучасної української мови кореляція з предикатом внутрішнього стану типовіша для ГК, репрезентованого дієслівною лексемою в безособовому вжитку, що набула переносного значення. Функційна специфіка предикатів стану полягає в тому, що вони

позначають не так стан суб'єкта, як зовнішній вияв фізіологічного і психічного стану. Цей ГК так само корелює з предикатом фізичного, фізіологічного та психічного стану. Продуктивніша кореляція «ГК ↔ предикат фізичного, фізіологічного стану»: *А тут на додачу в паху [Йоньку] так* ***жальнуло****, мов старою кропивою* (Г. Тютюнник); *У вилицях наче розпеченим залізом* ***шпигало*** (І. Карпа); *Отак із місяць* [мене] ***пошпигало*** (В. Чепіга). На думку М. Баган, активніше функціонування предикатів фізичного стану зумовлене більшою придатністю дієслів конкретної фізичної дії до метафоричного вираження саме фізичного стану [3: 118]. Цей різновид кореляції реалізують дієслова з частковими значеннями конкретної фізичної дії, спрямованої на об'єкт для зміни його положення (*перехитувати, тіпати, теліпати* тощо), легкого доторкового впливу на об'єкт (*обгорнути, звіяти* тощо), деформації (*скособочити, перехнябити, колоти* тощо), руйнації об'єкта (*зламати, рознести, розтрощити* тощо), термічного впливу на об'єкт (*пекти, палити* і под.), тиснення — давлення об'єкта (*здушити, придавити, стиснути* тощо), нанесення удару по об'єкту (*полоснути, стукнути, вдарити*).

Кореляція «ГК ↔ предикат психічного стану», реалізована безособово вжитим особовим дієсловом у переносному значенні, у сучасній українській мові обмеженіша та має вужчий семантичний діапазон, оскільки такі предикати спеціалізуються лише на вираженні негативних емоцій людини: *Одарку так* ***скалатнуло****, що вона мало ...не врізала дуба з переляку* (Ю. Збанацький); *...старого Бриля з переполоху* ***тіпонуло*** (Ю. Смолич); *Кононенко кипів, його аж* ***перехитувало*** *від злості* (Я. Гримайло). Характерно, що деякі лексеми зі значенням зміни фізіологічного та психологічного станів, зокрема *легшати, полегшати, погіршати, покращати, поважчати* тощо, маючи нейтральну семантику, можуть репрезентувати як предикати психічного процесу істоти, так і предикати фізіологічного процесу істоти (*На другий день Костеві* ***погіршало*** (В. Винниченко); *Оленці трохи* ***полегшало*** (Л. Письменна); *Пізнього вечора Фросині* ***погіршало*** (М. Стельмах). Диференціатором значення є контекст. Пор.: *Три дні Максимко температурив. Тепер йому* ***полегшало*** і *Гнідий не їв, тужив за господарем. Зранку йому ніби вже* ***полегшало***.

Зовнішній стан охоплює зовнішні вияви, тому його носієм може бути як істота (людина, тварина), так і неістота (предмет, довкілля). Залежно від значення носія стану розрізняють предикат зовнішнього стану істоти, предикат зовнішнього стану предмета, предикат усеохопного стану (предикат амбієнтного стану [27: 210], предикат зовнішнього стану довкілля [15: 48]). В українській мові маємо кореляції ГК з усіма трьома значеннєвими різновидами цього предиката.

Співвідношення одноелементного ГК БР із предикатом зовнішнього стану істоти репрезентує досить широке коло одноособових дієслів, значення яких охоплює:

— стан везіння, успіху (*таланити (поталанити), фортунити (пофортунити), щастити (пощастити*),

— стан бажання (*бажатися (забажатися), кортіти (закортіти), хотітися (захотітися*),

— оцінку міри або необхідності певного стану (*бракувати (забракувати), вистачати (вистачити), ставати (стати)* тощо),

— стан буття (*живеться, працюється*),

— місцеперебування (*лежатися, сидітися, стоятися*),

— характеристики різної діяльності людини в суспільстві (*їздитися, літатися, писатися, плаватися, танцюватися, співатися, стрибатися, читатися* і под.). Широкий значеннєвий діапазон цих одноособових дієслів зумовив виокремлення таких типів кореляцій ГК БР із предикатами зовнішнього стану істоти:

одноелементний ГК БР ↔ предикат оцінного стану істоти: *І* ***хочеться*** *на мій селянський край* (В. Стус); *Так їй* ***хочеться*** *сліз, щоб проллятися в зливі* (В. Стус); *На спокій* ***хочеться****, на придеснянський* (В. Стус)*;* ***Хотілося*** *літа, справжнього літа* (В. Шкляр); *...а Кізликової стипендії на двох* ***вистачало*** *не надовго* (О. Слісаренко); *Мовляв, життя коротке, а —* ***забракло*** *м'яса* (В. Стус); *Вам повітря* ***забракло****?* (В. Стус); ***Бракувало*** *свободи та щастя* (В. Шкляр);

одноелементний ГК БР ↔ предикат стану істоти на означення успіху: *Не раз йому* ***таланило*** *в бою* (В. Шкляр); ***Пощастило*** *йому з дружиною* (В. Шкляр); *На роботі* ***не пощастило*** (Л. Дереш); *Так* ***ведеться*** *завжди* (В. Шкляр);

одноелементний ГК БР ↔ предикат соціального стану істоти, що репрезентує професійний, економічний, сімейний статуси особи тощо: ***Раювалося*** *недовго* (О. Забужко); ***Бідується*** *їм* (В. Шкляр); *Відтоді славно йому* ***панувалося*** *на рідному хуторі* (В. Шкляр);

одноелементний ГК БР ↔ предикат локативного стану істоти, що маркує просторову локалізацію носія стану та його місцеперебування стосовно інших предметів: *Як добре* ***сиділося*** *тоді з бабусею в садку* (Остап Вишня)*; Найкраще* ***спалося*** *з дідом на печі* (Остап Вишня); *Так м'яко* ***падалося*** *в крісло* (Остап Вишня);

одноелементний ГК БР ↔ предикат екзистенційного стану істоти: *У лісі* ***зимувалося*** *добре* (В. Шкляр).

Кореляція «одноелементний ГК БР ↔ предикат усеохопного стану» так само має розгалужений значеннєвий діапазон, зумовлений лінгвальною природою та семантичною кваліфікацією предиката всеохопного зовнішнього стану, що «вказує на все (або дуже широке) оточення, на всю сукупність предметів у навколишньому середовищі, а не на який-небудь окремий предмет у ньому» [6: 41]. Семантичний спектр предиката всеохопного стану формують його часткові значеннєві варіанти, які виражають «температурні, кольорово-світлові, звукові, структурні та інші ознаки навколишнього середовища [19: 107; 1: 90]. Залежно від них розмежовуємо чотири корелятивних типи в межах співвідношення одноелементний ГК БР ↔ предикат усеохопного стану:

одноелементний ГК БР ↔ предикат усеохопного стану, що визначає зміну проміжків доби: *Так* ***смеркало*** *і того разу* (М. Матіос); ***Смеркало*** *і* ***світало*** *кожного дня* (Остап Вишня); ***Запалало*** *на горизонті* (В. Шкляр); ***Темніло*** *на заході* (М. Матіос);

одноелементний ГК БР ↔ предикат усеохопного стану, який позначає метеорологічні та атмосферні явища: *Ох і* ***віхолило*** *ж* (Ю. Збанацький); *Весняне поле рясно* ***зросило*** *дощем* (В. Шкляр); *Сонцем* ***залило*** *галявину* (М. Матіос); *А з неба* ***лило, лило, лило*** (В. Шкляр); ***Збризнуло*** *дощиком* (І. Жиленко); *Зненацька* ***замело*** *колючим снігом* (В. Шкляр);

одноелементний ГК БР ↔ предикат усеохопного стану, що вказує на температурні характеристики довкілля: *Узимку страшно* ***морозило*** (В. Шкляр);

одноелементний ГК БР ↔ предикат усеохопного стану, що маркує зміну стану неба: ***Похмарило*** (І. Багряний); *— Ох, і* ***зоріло*** *ж тієї ночі* (В. Шкляр).

Між'ярусні співвідношення одноелементного ГК БР із предикатом усеохопного стану, що визначає зміну проміжків доби, реалізують безособові дієслівні лексеми *вечоріти (звечоріти), дніти, поночіти (споночіти), розвиднятися (розвиднітися), світати (засвітати), смеркати (смеркнути), сутеніти (посутеніти)* тощо. Такі дієслівні предикати можуть реалізувати вияв ознаки як щодо всього довкілля, так і щодо конкретно-фізичного середовища (*у полі, у лісі*), що дає підстави розмежувати кореляцію ГК БР, об'єктивованого безособовим дієсловом із семантикою зміни проміжку доби, з предикатами локативно обмеженого всеохопного стану (*Надворі* ***смеркало*** (І. Кочерга); *Навколо* ***розвиднялося*** (Вал. Шевчук); *У долині* ***вечоріло*** (М. Матіос); *Вже і в цьому льохові* ***сіріло*** *— ранок* (Вал. Шевчук) та з предикатами локативно необмеженого всеохопного стану (***Звечоріло*** (І. Жиленко); ***Розвиднялося*** (В. Шкляр); ***Сутеніло*** (І. Жиленко); *Уже* ***споночіло*** (В. Стус); *— Ой, як же довго в ту суботу* ***вечоріло*** (Остап Вишня). На рівні переносних значень, коли дієслівні лексеми окреслюють параметри не природного середовища, а сфери життєдіяльності людини, вони об'єктивують ГК, який корелює тільки з предикатними синтаксемами локативно обмеженого амбієнтного стану (***Світало*** *у мозку людей* (І. Франко).

Кореляцію «одноелементний ГК БР ↔ предикат усеохопного стану, що позначає метеорологічні та атмосферні явища», реалізують одноособові дієслівні лексеми на зразок *вітрити, віхолити, дощити, мрячити, сльотити, туманити, хурделити* і под. Цю кореляцію репрезентують два різновиди:

1) одноелементний ГК БР ↔ локативно необмежений предикат усеохопного стану, що позначає метеорологічні та атмосферні явища: *А* ***заморосило*** *— вже не всидіти* (В. Стус); *З самого ранку* ***хмариться*** (Остап Вишня); ***Задощило*** (В. Шкляр); ***Зав'южилось*** (М. Хвильовий); *Вже в листопаді* ***засніжило*** (В. Шкляр);

2) одноелементний ГК БР ↔ локативно обмежений предикат усеохопного стану, що позначає метеорологічні та атмосферні явища: *Надворі ледь-ледь* ***сніжило*** (Ю. Збанацький).

Кореляції одноелементного ГК БР із предикатами усеохопного стану, що виражають температурні зміни довкілля та зміну стану неба, обмежені. Їх реалізують поодинокі дієслівні лексеми (*гарячіти, морозити (поморозити), студеніти, зоріти, хмарити, ясніти (проясніти*): *Узимку страшно* ***морозило*** (В. Шкляр); — *Ох, і* ***зоріло*** *ж тієї ночі* (В. Шкляр).

Співвідношення ГК, експлікованого одноособовим дієсловом, із предикатом усеохопного стану, який передає термічні характеристики довкілля, репрезентують два типи кореляції:

1) одноелементний ГК БР ↔ локативно необмежений предикат усеохопного стану, що вказує на температурні зміни довкілля: ***Студеніло***;

2) одноелементний ГК БР ↔ локативно обмежений предикат усеохопного стану, що визначає зміну температури довкілля: ***Постуденіло*** *цієї ночі на півдні України*.

Проте значення предиката всеохопного стану, який характеризує зміну стану неба (локативна характеристика *небо*), зумовлює одну кореляцію ГК із предикатною синтаксемою цього типу: ***Хмарило*** (І. Багряний); *Іще лиш тільки* ***зоріло****, як Михайло почув обережний стук у вікно* (М. Матіос). У таких предикатах локативне обмеження імпліковане в їхній значеннєвій структурі.

Кореляція одноелементного ГК БР, експлікованого одноособовим дієсловом, із предикатами **процесу** в українській мові периферійна. Її репрезентує співвідношення ГК з предикатами зовнішнього процесу довкілля. Морфологічним виразником такого ГК є одноособові дієслова кількох лексико-семантичних груп. Передовсім це дієслова на означення зміни пір року, що виражають ГК, який корелює з предикатом зовнішнього процесу довкілля, що має відповідне значення. Напр..: ***Весніло*** (В. Шкляр); ***Осеніє*** (І. Жиленко). Із предикатом зовнішнього процесу довкілля співвідноситься також ГК, експлікований особовим дієсловом у безособовому вжитку, об'єктивований кількісно невеликою групою лексем, що безпосередньо позначають зміну стану просторових реалій: *безлюдніти, кишіти, люднішати, повнитися, попросторішати, порожніти, ширшати (поширшати), пустіти (пустішати), роїтися, рябіти, тіснішати*. Вони реалізують предикатні синтаксеми, що виражають процесуальні зміни за наповненням у локативно обмеженому натурфактному (*Наближалася північ. На галявині* ***пустішало*** (О. Забужко) та в локативно обмеженому артефактному середовищах *(На майдані помалу* ***порожніло*** (Василь Земляк); *У вагоні нарешті* ***попросторішало*** (А. Головко).

Ще одним морфологічним варіантом репрезентації предиката зовнішнього процесу довкілля, який співвідноситься з ГК БР, є дієслова якісного стану, які, поєднуючись із суб'єктно-локативним компонентом, указують на зміну стану за кольором чи освітленням (*На вигоні* ***зазеленіло****; У кімнаті* ***посвітлішало***). Характеризуючи зміну стану просторових об'єктів за ступенем освітлення (*світлішати, світліти, темніти,*

темнішати, посвітлішати, потемнішати, проясніти, заясніти), односоособові дієслова експлікують ГК, який корелює з предикатом процесу, що визначає зміну ступеня освітлення зовнішнього середовища, причому як натурфактного (*На сході вже* ***темніло*** (В. Шкляр); *В лісі немов* ***посвітлішало*** (П. Воронько), так і артефактного (*І якось аж* ***похмурнішало*** *на фермі* (І. Цюпа) середовищ.

Група дієслів, що виражають зміну просторових реалій за кольором, в українській мові кількісно невелика: *блакитніти, жовтіти, забіліти, зажовтіти, зазеленіти, зарожевіти, зачорніти, зеленіти, побагряніти, побіліти, пожовтіти, посіріти, почорніти, чорніти*. Від дієслів попередніх семантичних груп вони відрізняються тим, що вживаються із компонентом, вираженим назвами не приміщень, а природних просторових реалій на зразок *ліс, поле, вигін, левада, луки* тощо. Ці реалії «змінюють своє забарвлення лише під впливом певних фізичних процесів, здійснюваних певним чином пов'язаними з ними суб'єктами» [3: 68]. Саме тому дієслова з таким значенням спроможні експлікувати ГК БР, який корелює із предикатом зовнішнього процесу, тільки внаслідок метонімізації. Значеннєву структуру предиката зовнішнього процесу, що маркує колоративні зміни в природному середовищі, становлять його локативно обмежений та локативно необмежений різновиди, пор.: ***Червоніло*** *за обрієм* (В. Шевчук); *На сході вже* ***зарожевіло*** (В. Сосюра); *Знову* ***зачорніло, зазеленіло*** *довкола, й Марині стало шкода цієї короткочасної зими* (Л. Дмитерко).

Отже, предикатну основу одноелементного ГК БР, експлікованого одноособовими дієсловами української мови, становлять два семантичні типи предикатів: предикати стану та предикати процесу. Типовим корелятом такого одноелементного ГК БР є предикат стану, який репрезентують предикати внутрішнього стану та предикати зовнішнього стану. Співвідношення ГК БР із предикатами внутрішнього стану реалізують два корелятивні типи: ГК ↔ предикатати фізіологічного стану особи та ГК — предикати психічного стану особи.

Кореляцію «одноелементний ГК БР ↔ предикат зовнішнього стану» маніфестують два корелятивні типи, що встановлюють співвідношення ГК, вираженого одноособовим дієсловом, із предикатом зовнішнього стану істоти та з предикатом усеохопного стану. Корпус предикатних синтаксем зовнішнього стану істоти репрезентують предикати оцінного стану істоти, предикати екзистенційного стану істоти, предикати стану істоти на означення успіху, предикати соціального стану істоти, предикати локативного стану істоти. Значеннєвий діапазон предикатів усеохопного стану, експлікованих одноособовими дієсловами, формують предикати, які означають зміну проміжків доби; предикати, що вказують на атмосферні та метеорологічні явища; предикати, які передають зміну стану неба; предикати, що маркують темпоральні характеристики довкілля. Предикати, які визначають зміну проміжків доби, атмосферні та метеорологічні феномени, а також температурні параметри довкілля, охоплюють предикати локативно обмеженого

всеохопного стану та предикати локативно необмеженого всеохопного стану.

Кореляція ГК БР, експлікованого одноособовим дієсловом, із предикатом процесу периферійна, бо її об'єктивує значеннєвий варіант предиката зовнішнього процесу довкілля, який означає зміну пір року та зміни в навколишньому середовищі за наповненням, кольором та освітленням.

1. *Акмалова Ф.Ш.* Семантическая и формально-структурная репрезентация категории «состояние» (на материале английского, немецкого и русского языков) [Текст] : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка» / Ф.Ш. Акмалова. — Ижевск, 2005. — 18 с.
2. *Арват Н.Н.* Семантическая структура безличных предложений в современном русском литературном языке [Текст] : автореф. дисс. на соискание учен. степени докт. филол. наук : 10.02.01 « Русский язык» / Н. Н. Арват. — М., 1976. — 51 с.
3. *Баган М.П.* Семантико-синтаксичні параметри безособового вживання особових дієслів у сучасній українській мові [Текст] : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Баган Мирослава Петрівна. — К., 1999. — 219 с.
4. *Башкирова И.А.* Безличные предложения в контексте романа М. А. Булгакова «Мастер и Маргарита» : дисс. ...канд. филол. наук : 10.02.01 / Башкирова Инна Александровна. — М., 2008. — 205 с.
5. *Болюх О.В.* Семантико-синтаксична структура безособового речення [Текст] : дис. канд. філол. наук : 10.02.02 / Болюх Олександра Василівна. — К., 1992. — 160 с.
6. *Васильев Л.М.* Предикаты состояния в русском языке [Текст] / Л. М. Васильев // Исследования по семантике (Семантика языка и речи). — Уфа : БГУ, 1991. — С. 32– 49.
7. *Вихованець І.* Теоретична морфологія української мови : [Текст] / Іван Вихованець, Катерина Городенська. — К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. — 400 с.
8. *Вихованець І.Р.* Нариси з функціонального синтаксису української мови [Текст] / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1992. — 222 с.
9. *Вихованець І.Р.* Семантико-синтаксична структура речення [Текст] / І. Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський — К. : Наук. думка, 1983. — 220 с.
10. *Годз О.В.* Синтаксична структура прислівникових речень в українській літературній мові [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Годз. — К., 2013. — 18 с.
11. *Георгиева В.Л.* Вопросы развития безличных предложений в истории русского языка (на материале памятников письменности XI — XVII вв.) [Текст] : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / В. Л. Георгиева. — Л., 1969. — 18 с.
12. *Городенська К.Г.* Проблема двоскладності — односкладності в контексті історичного й деривaційного синтаксису [Текст] / К. Г. Городенська // Мовознавство : Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. україністів. — К. : Пульсари, 2002. — С. 51 — 55.
13. *Городенська К.Г.* Семантична багатоплановість суб'єкта стану [Текст] / К. Г. Городенська // Наук. записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. Володимира Винниченка. — 2001. — Вип. 31. — С. 149 — 153.
14. *Захарова М.В.* Семантика безличных предложений [Текст] : дисс. ...канд. филол. наук : 10.02.01 / Захарова Марина Валентиновна. — М., 2004. — 164 с.
15. *Кавера Н.В.* Семантична типологія предикатів стану [Текст] : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Кавера Наталія Вікторівна. — К., 2007. — 206 с.
16. *Камалова А.А.* Семантические типы предикатов состояния в системном и функциональном аспектах [Текст] : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / А. А. Камалова. — Уфа, 1999. — 18 с.
17. *Курмакаева Н.П.* Закономерности заполнения позиции главного члена безличных предложений в связи с действием принципа функциональной эквивалентности

[Текст] : дисс. ...канд. филол. наук : 10.02.02 / Курмакаева Нина Петровна. — Донецк, 2010. — 215 с.
18. *Леута О.І.* Виділення лексико-семантичної групи стану в складі дієслівної лексики сучасної української літературної мови / О. І. Леута // Семантичні і формальні аспекти морфології і синтаксису української мови. — К. : КДПІ, 1988. — С. 18 — 23.
19. *Матханова И.П.* Вариативность высказываний с семантикой непроцессуального состояния в современном русском языке / И.П. Матханова // Проблемы функциональной грамматики: Семантическая инвариантность / вариативность. — СПб. : Наука, 2003. — С. 101 — 118.
20. *Мірченко М.В.* Структура синтаксичних категорій [Текст] : [монографія] / М.В. Мірченко — Луцьк : «Вежа», 2001. — 340 с.
21. *Певнева Т.И.* Свойства субъектов и предикатов безличного предложения [Текст] : на материале конструкций, описывающих явления природы и явления внутреннего мира человека : дисс. ...канд. филол. наук : 10.02.04 / Певнева Татьяна Ивановна. — М., 1996. — 117 с.
22. *Проворотова Е.Ю.* Безличные предложения в текстах «орнаментальной» прозы : структура, семантика, функционирование [Текст] : дисс. ...канд. филол. наук : 10.02.01 / Проворотова Елена Юрьевна. — Волгоград, 2010. — 186 с.
23. *Свинцова И.Ю.* Русские безличные глагольные предложения и их распространители : [Текст] : автореф. дисс. ...канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / И.Ю. Свинцова. — М., 1993. — 16 с.
24. *Селеменьева О.А.* Безличные предложения со значением состояния природы и окружающей среды в совремнном русском языке : структура, семантика и функционирование [Текст] : автореф. дисс. ...канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / О.А. Селеменьева. — Елец, 2006. — 234 с.
25. *Солохиддинов В. Ю.* Безличные предложения в английском и таджикском языках: сопоставительный аспект [Текст] : автореф. дисс. ...канд. филол. наук : 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / В.Ю. Солохиддинов. — Душанбе, 2012. — 26 с.
26. *Суй Суе Бэнь.* Категория безличности и безличные предложения в русской языковой картине мира [Текст] : дисс. ...канд. филол. наук : 10.02.01 / Суй Суе Бэнь. — Уфа, 2006. — 194 с.
27. *Чейф У.* Значение и структура язика [Текст] / У. Чейф. — М. : Прогресс, 1975. — 432 с.
28. *Чирва Г.М.* Синтаксическая структура безличных предложений украинского языка [Текст] (на материале литературы 50–70 гг. XX в.) : дисс. ...канд. филол. наук : 10.02.02 / Чирва Гарик Михайлович. — Запорожье, 1977. — 192 с.
29. *Шабалина Т.Я.* Структура и семантика безлично-инфинитивных предложений переходного типа в современном русском языке [Текст] : автореф. дис. ...канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Т.Я. Шабалина. — М., 1991. — 18 с.

Статтю отримано 30.09.2013

Ludmila Koval
Vinnitsya

PREDICATE BASIS OF THE MAIN VERB'S COMPONENT
OF IMPERSONAL SENTENCES IN UKRAINIAN LANGUAGE

In the article analyzed the main component of an impersonal sentence, expressed sole verb, in the ratio of formal-syntactic and semantic-syntactic structures, have been installed it's predicate correlates, have been described the meaning of basic predicates state and predicates process.

Key words: main component of one-member sentence, formal-syntactic structure of sentence, semantic-syntactic structure of sentence, sole verb, predicate state, predicate process.

УДК 81'366

Лариса Колібаба
м. Київ

ВАРІАНТНІСТЬ ВІДМІНКОВИХ ЗАКІНЧЕНЬ ІМЕННИКІВ НА ТЛІ МОРФОЛОГІЧНИХ НОРМ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ КІНЦЯ XX — ПОЧАТКУ XXI СТОРІЧ

У статті досліджено проблему взаємодії варіантних форм знахідного, давального та місцевого відмінків іменників в українській літературній мові кінця XX — початку XXI сторіч на тлі морфологічних норм, установлено зміни та схарактеризовано сучасні тенденції у функціонально-стильовому вживанні названих морфологічних варіантів.

Ключові слова: *варіантність, відмінкове закінчення, іменник, знахідний відмінок, родовий відмінок, давальний відмінок, місцевий відмінок.*

Варіантність закінчень іменників, характерна для відмінкової системи української мови, сформувалася історично під впливом внутрішньомовних (історичні зміни в структурі мови, лексико-семантична та функціонально-стильова диференціація тощо) та зовнішньомовних (вплив територіальних діалектів, міжмовні контакти, зокрема асимілятивний вплив російської мови, соціально-політичні умови функціонування української мови в певний період свого розвитку) чинників. Проте впродовж різних періодів розвитку української літературної мови в історично сформованій системі словозміни іменників відбувалися зрушення, внаслідок чого співвідношення у вживанні кількох іменникових словоформ постійно змінювалося. Взаємодія варіантних відмінкових форм здебільшого відбувалася в такий спосіб: на певному етапі розвитку мови один із варіантів ставав продуктивнішим і витісняв надлишкову паралельну форму з ужитку. Деякі

© Л. М. КОЛІБАБА, 2014

з витіснених варіантів і далі функціонують у мові поруч із основними формами протягом усього історичного розвитку в окремих стилях, переважно художньому та розмовному, інші — з часом або зникають, або розподібнюються. З цього приводу І.І. Огієнко зауважував: «Мова з бігом часу зростає, постають нові форми. Але й форми старі не зразу вступаються з ужитку. До певної міри за право життя та першенство ведеться боротьба граматичних форм, але деякий час, часом довгий, обидві форми мають право горожанства в мові» [20: 252].

На початку XXI ст. у варіюванні відмінкових закінчень іменників спостерігаємо зміни, зумовлені тенденцією до поступового повернення тих закінчень, які через соціально-політичні умови в попередні періоди розвитку української літературної мови були витіснені на периферію мовного вжитку. «Кожна доба, — зазначає Т.А. Коць, — позначена певними настроями суспільства, а відтак і мовних носіїв, що викликає рух, пошуки всередині мовної системи» [13: 205]. У пропонованій статті, спираючись на давні традиції історичного тла, на «Український правопис» різних років видання, напрацювання попередників і власні спостереження за функціонуванням відмінкових закінчень іменників в українській літературній мові кінця XX — початку XXI сторіч, ми спробуємо встановити місце в сучасній системі словозміни тих відмінкових закінчень іменників, у вживанні яких порівняно з попереднім часом сталися зміни. Ітиметься про взаємодію варіантних закінчень знахідного, давального та місцевого відмінків.

Зокрема, у сучасному слововжитку помітно активізувалося використання форм родового відмінка іменників — назв неістот чоловічого роду II відміни зі значенням знахідного з флексією *-а (-я)*. У цьому переконують як «живе» усне розмовне мовлення, так і зразки «обробленої» літературної мови — художні тексти, мова засобів масової інформації та зрідка навіть наукові видання, пор.: *Він навіть відкрив* ***борта****, стягнув* ***мішка*** *і всім давав читати, що на ньому написано* (С. Пономар); *Борис жартома показав екрану ноутбука* ***кулака*** (К. Матвієнко); *...вивісили* ***прапора*** (телеканал СТБ); *Мер міста Житомира купив собі новенького японського* ***джипа*** (телеканал ISTV); *...на цій ділянці шляху джип* ***наздогнав ВАЗа*** (телеканал НТН); *Від ОДА школа* ***отримала*** *новенького* ***автобуса****...* (Чернігівський обласний тижневик «Гарт»); *...****трека видалено*** *через погану якість виконання* (радіо Ера FM); *При перехідних дієсловах із заперечною часткою* не *широко* ***вживають*** *родового* ***відмінка*** *іменників — назв істот і неістот* (І. Вихованець); *Присудок передбачає* ***підмета*** *у формі називного відмінка* (К. Городенська); *У середині XIX ст. український етнограф П. Єфименко* ***уклав словника****, в якому зафіксовано 125 слів німецького походження* (Т. Пиц) та ін.

Уживання іменників — назв неістот чоловічого роду в знахідному відмінку однини з флексією *-а(-я)* відоме українській мові здавна і є її специфічною рисою. Проте в різні періоди розвитку української мови

під впливом соціально-політичних чинників активність використання форми родового відмінка зі значенням знахідного була неоднаковою.

Найґрунтовніше форму знахідного відмінка на *-а (-я)*, її історію та причини появи в мові, водночас активно послуговуючись нею, досліджували в 20–30 рр. XX ст. Потребу ґрунтовного дослідження явища заміни знахідного відмінка «неживих» іменників чоловічого роду формою родового на *-а (-я)* мовознавці Є. Тимченко [29: 259–264; 30: 96], М. Ґрунський [7: 21; 8: 49], О. Курило [16: 104–114], Г. Іваниця [10: 100], М. Сулима [26: 37], О. Матвієнко [18], О.Н. Синявський [24: 51–53], І. Огієнко [21: 200-241] та ін. умотивовували тим, що це явище ще передісторичне, відоме всім «живим» слов'янським мовам. Мовознавці 20–30-х рр. XX ст. так активно боролися з «нехтуванням акузативних форм однини на *-а (-я)* від речівників чоловічого роду» [Курило 16: 113], що їх звинувачували навіть у «надуживанні цієї форми» [Матвієнко 18: 43, 56].

Проте після 30-х рр. XX ст. почався сильний тиск на українську мову, внаслідок чого «совєтська й російська влада в Україні, — зазначає І. Огієнко, — силою забороняє вільно вживати форми родового замість знахідного, і цим шкідливо нищить істотню окремішність української мови» [21: 240].

Цю тенденцію відбивають різні видання «Українського правопису». Зокрема, перелік іменників чоловічого роду, які в знахідному відмінку однини мають форму на *-а (-я)*, постійно звужувався, пор.: в «Українському правописі» 1928 та 1933 років таких іменників представлено найбільше [12: 462; 31: 34], тоді як в «Українському правописі» 1946 р. та його другому виданні 1960 р. форму знахідного відмінка на *-а (-я)* дозволено мати лише трьом іменникам — *плуг(а), дуб(а)* і *листа(а)* [32: 71; 33: 82]. Лише в «Українському правописі» 1990 р. і його наступних перевиданнях набір таких іменників збільшено до шести: *дуб(а), карбованц(я), лист(а), ніж(а*), *олівц(я)*, *плуг(а)* [34: 77; 35: 72].

На вживання родового відмінка іменників чоловічого роду II відміни — назв неістот у функції знахідного як специфічну рису синтаксису української мови вказав І.Р. Вихованець [2: 32–33; 3: 122]. «Таку форму, — наголошує він, — слід кваліфікувати як другу форму знахідного у функції об'єкта, а не як родовий відмінок» [3: 122].

Усі прибічники вільного функціонування в мові іменників чоловічого роду однини — назв неістот у формі знахідного відмінка, яка збігається з формою родового відмінка, одностайні в думці, що така форма притаманна передусім іменникам, котрі позначають конкретні цілісні, чітко окреслені предмети [16: 113; 18: 44; 24: 52; 21: 204–206], оскільки «закінчення *-а (я)* має властивість уконкретнювати й індивідуалізувати» [18: 44]. Абстрактні (за термінологією І.І. Огієнка — «уявні» [21: 206–207]) іменники, на думку багатьох мовознавців, не зазнали впливу іменників — назв істот, а тому в знахідному відмінку однини мають форму, спільну з формою називного відмінка [30: 96; 16: 114; 26:

37; 21: 207]. І.І. Огієнко виокремлює проміжну групу «уявно-реальних» іменників [21: 207], найуживаніші з яких, на його думку, можуть мати другу форму знахідного відмінка з флексією *-а (-я)*.

Усі дослідники другої форми знахідного відмінка вважають, що сферою його використання є передусім усне розмовне мовлення та мова художньої літератури. На сучасному етапі розвитку української літературної мови спостерігаємо розширення сфер функціонально-стильового вживання форми знахідного відмінка на *-а (-я)* — використання її в засобах масової інформації та намагання впроваджувати в науковому стилі. Проте в науковому стилі сучасної української літературної мови «відродження» родової форми знахідного відмінка відбувається дуже повільно, а в офіційно-діловому стилі форм знахідного відмінка із закінченням *-а (-я)* взагалі немає. Це зумовлено, на нашу думку, крім суб'єктивних чинників також тим, що в цих стилях домінують іменники з абстрактним значенням, більшість із яких не може вживатися у формі другого знахідного відмінка.

Актуальною для сучасного українського мовознавства є також проблема відмінкової форми залежного від дієслова іменника в заперечних конструкціях. Труднощі розмежування знахідного та родового відмінків іменників у заперечних конструкціях стосуються передусім іменників жіночого роду — назв істот і неістот та іменників — назв неістот чоловічого й середнього родів. У чинному «Українському правописі» правила щодо відмінкової форми іменника, залежного від дієслова із заперечною часткою **не**, немає.

Варіантність закінчень родового і знахідного відмінків у заперечних конструкціях — явище давнє. Як зауважують дослідники історії мови, і родовий, і знахідний відмінки прямого об'єкта при дієслові з часткою **не** вживалися ще в давньоруській і в старій українській мові [11: 416].

Упродовж різних етапів розвитку української мови в заперечних конструкціях продовжували вживатися обидві відмінкові форми, проте співвідношення в їхньому використанні постійно змінювалося. В українському фольклорі в заперечних конструкціях спостерігаємо переважання родового відмінка, напр.: *До Миколи* ***не сій гречки, не стрижи овечки*** (М. Номис); ***Не пив*** *Полтавської* ***води*** (М. Номис); ***Не переорюй межі*** *нікому* (М. Номис); *Собака* ***собаки не рве*** (М. Номис); *Жінці* ***правди не кажи****, чужої* ***дитини не бери****, з панами не братайся* (М. Номис); *І риби наловити, і* ***ніг не змочити*** (М. Номис) та ін.

У 80–90-х рр. XX ст. помітною стала тенденція до активізації в заперечних конструкціях знахідного відмінка, особливо в наукових, професійно-технічних текстах та в усному мовленні. Ця тенденція, — зауважує Ю.І. Бєляєв — «знаходить підтримку і в російській мові, у якій все більше закріплюється знахідний прямого об'єкта при дієсловах з часткою *не*» [1: 83].

У сучасному слововживанні в усіх функціональних стилях української літературної мови спостерігаємо домінування в заперечних

конструкціях іменників у родовому відмінку, знахідний відмінок у таких конструкціях уживається рідше, пор.: ...***не загубити*** *жодного гарного* ***вірша*** (Р. Кухарук); *Я ... ніколи* ***не писав*** *тобі* ***листів*** (Ю. Рибчинський); ***Апострофа не вживаємо***... (Г. Куземська); ***Не використовують сполучника*** що... (Р.О. Христіанінова); *Ви* ***не зрозуміли*** *теоретичних* ***положень*** *дослідників* (І. Вихованець); ...*дослідниця ...* ***не подала*** *конкретних* ***прикладів****, зафіксованих в обстеженому нею матеріалі* (М. Степаненко); ...***не вживати*** *нового* ***слова*** (телеканал СТБ); *Дві учениці, хоч і* ***не били дівчинки****, проте й не захистили її* (телеканал 1 +1); *На потяги до Херсона* ***не*** *завжди можна* ***взяти квитка*** (радіо Ера FM); ...*львівським письменникам* ***слова не дісталося***... (газета «Літературна Україна»); *Міліція* ***замків не ламає*** (Чернігівський обласний тижневик «Гарт»), але: ***Не дамо зруйнувати*** *духовний* ***світ*** *українців!* (газета «Українське слово»); ...*до цього законопроекту закладено механізм, який дозволяє владі* ***не виконувати*** *судові* ***рішення*** (газета «Голос України») та ін.

Паралельне функціонування в заперечних конструкціях родового та знахідного відмінків іменників у джерелах різних часових зрізів стало причиною того, що серед мовознавців не було єдиної думки щодо відмінкової форми іменника, залежного від дієслова із заперечною часткою **не**. Одні дослідники (Є. Тимченко [29], В. Сімович [23], І. Фаріон [32], З. Мацюк, Н. Станкевич [19]) у заперечних конструкціях надають перевагу родовому відмінку іменників, інші (О. Синявський [24], О. Зарудняк [9], Ю.І. Бєляєв [1] тощо) — знахідному. Деякі мовознавці (А. Кримський [14], Л.А. Булаховський [17 II: 75], Б.М. Кулик [15: 70], А.П. Грищенко [27: 185]) уважали ці форми рівнозначними.

Попри спроби науковців комплексно визначити чинники, що зумовлюють уживання кожного із зазначених відмінків у заперечних конструкціях, чітку межу між ними встановити на вдалося. Основну розбіжність між додатками у формі родового та знахідного відмінків здебільшого формулювали так: «прямий додаток у формі знахідного відмінка вказує на об'єкт, цілком охоплюваний дією, а в формі родового відмінка — на охоплення дією лише частини об'єкта (на неозначеність об'єкта). Наприклад, *не взяв сало* (все) і *не взяв сала* (в неозначеній кількості)» [15: 70].

І.Р. Вихованець, обстеживши велику кількість заперечних конструкцій української літературної мови й накресливши основні тенденції використання варіантних відмінкових форм іменників у заперечних конструкціях, зробив висновок про те, що «знахідний і родовий відмінки після перехідних дієслів із заперечною часткою *не* в сучасній українській літературній мові використовуються деякою мірою суб'єктивно, тому що вибір відмінка залежить часто від сприймання і думки носія мови» [2: 27]. Проте в збірнику мовознавчих етюдів «Розмовляймо українською» І.Р. Вихованець кваліфікує родовий відмінок як «улюблений відмінок заперечних речень» і наголошує, що «родовий відмінок господарює в заперечних реченнях, а називний і знахідний — у стверджувальних» [5: 39].

Вплив зовнішньомовних чинників на функціонування варіантних відмінкових закінчень *-ові(-еві, -єві)* та *-у(-ю)* виразно позначився в давальному відмінку. Т.А. Коць наголошує, що в найавторитетніших граматичних працях поч. ХХ ст. рекомендували надавати перевагу формам давального відмінка на *-ові(-еві, -єві)*, тоді як варіантні форми на *-у(-ю)* вважали архаїчними й малопоширеними [13: 177, 213].

У мовній практиці 50–80-х рр. ХХ ст. під впливом соціально-історичних чинників усупереч виразним традиціям академічних граматик до збереження визначальних рис української мови закінчення *-ові(-еві, -єві)* витіснялося закінченням *-у(-ю)*, яке притаманне давальному відмінкові іменників чоловічого та середнього родів російської мови. За спостереженнями Т. А. Коць, «це засвідчує мовна практика, зокрема, офіційно-діловий, науковий і публіцистичний стилі» [13: 213]. Цитовану думку потверджує висновок Г. В. Ворнич, котра відзначає, що у 80-х рр. ХХ ст. українській літературній мові було властиве виразне стильове розшарування форм давального відмінка на *-ові/-у*. У мові художньої літератури, фольклору перевагу надавали формі на *-ові*, а в науково-технічній літературі — переважало закінчення *-у* [6: 57].

У сучасній українській літературній мові, зауважує І.Р. Вихованець, «давальний відмінок помітно втрачає флексію *-у* в іменниках — назвах істот і неістот чоловічого роду однини і послуговується дедалі більше флексіями *-ові* й *-еві*» [4: 34]. Справді, у сучасній мовній практиці, зокрема в художньому та публіцистичному стилях, спостерігаємо виразну тенденцію до широкого вживання закінчення *-ові(-еві, -єві)* в іменниках чоловічого роду однини — назвах істот, передусім — осіб, напр.: *Лист* ***другові*** (Ю. Рибчинський); *Слово на уроці надали* ***директорові*** *школи* (газета «Дзеркало тижня»); *... фотопортрет письменника ... з дарчим підписом* ***братові*** *Амвросію* (газета «Літературна Україна»); *Але статус Малоросійської губернії не личить ані українській владі, ані українському* ***народові*** (газета «Україна молода»); *Правда про знижки і розпродажі: що треба знати* ***покупцеві****?* (газета «Розумне господарство») тощо.

В офіційно-діловому стилі української літературної мови кінця ХХ — початку ХХІ сторіч іменники чоловічого роду однини — назви осіб із закінченням *-ові(-еві, -єві)* використовують також значно ширше, ніж у попередній період. Проте, проаналізувавши вхідну кореспонденцію Інституту української мови НАН України за період 1999 — 2013 рр., ми спостерегли, що в середньому в 70% листів-запитів дописувачі продовжують вживати форму давального відмінка на *-у — директору* й, відповідно, лише в 30 % — форму давального відмінка на *-ові — директорові*.

У назвах неістот чоловічого роду сьогодні також спостерігаємо переважання в давальному відмінку флексії *-ові(-еві, -єві)*, яка в художньому, публіцистичному та деяких різновидах наукового стилю (здебільшого в мовознавчих та літературознавчих працях) навіть витісняє флексію ***-****у(-ю)*, пор.: *І непідвладна твоя музика* ***Часові*** (Ю. Рибчинський);

Яке щастя для людства, Що ми, дорослі, не маємо сили Підкорити дітей нашому ***впливові*** (І. Драч); *...письменниця водить читача лабіринтами, все більше закручуючи історію і додаючи* ***сюжетові*** *гостроти, динаміки та експресії* (Ю. Юліна, www.bukvoid.com.ua); *Як на мене,* ***романові*** *не вистачає високої трагічної ноти* (О. Соловей, www.bukvoid.com.ua); *Ю. Шевельов віддавав сили не лише своїм науковим сюжетам, які його цікавили, а й* ***аналізові****, поширенню праць інших давніших і сучасних авторів* (П. Гриценко); *...присвійному* ***займенникові*** їх *притаманний неповний ступінь формальної граматизації значення присвійності...* (І. Вихованець); *З-поміж методів дослідження, які використано в роботі, ... цілком виправдано віддано перевагу психологічному* ***експериментові*** (М. Степаненко); *...у складнопідрядних реченнях приреченнєвий зв'язок відповідає умовному* ***векторові****...* (Р. Христіанінова) та ін.

Тенденція до повернення закінчення *-ові (-еві, -єві*) поширилася навіть на іменники середнього роду, котрі протягом багатьох сторіч не мали варіантних закінчень. Українські правописи різних років видання фіксують неоднакову кількість іменників середнього роду — назв істот та неістот, для яких поряд із закінченням *-у(-ю)* допускали вживання закінчення *-ові(-еві, -єві*), пор.: в «Українському правописі» 1928 р. таких іменників найбільше — *теляткові, ягняткові, дитяткові, немовляткові, лихові, військові, святові, серцеві, сонцеві* [12: 461], в «Українському правописі» 1933 р. закінчення *-ові* зафіксовано тільки для двох іменників — назв істот — *дитяткові* й *немовляткові,* але *місту, святу, серцю, сонцю* тощо [31: 33], а в «Українському правописі» 1946 та 1960 рр. флексію *-ові(-еві, -єві*), крім іменників — назв істот *дитяткові, немовляткові, теляткові,* повернуто двом іменникам — назвам неістот — *лихові* та *серцеві* [32: 70–71; 33: 81].

Попри те, що згідно з чинним українським правописом закінчення *-ові(-еві, -єві)* в давальному відмінку однини можуть мати лише три іменники — назви неістот середнього роду — *лихові, містові, серцеві* [35: 71] — сучасна мовна практика фіксує значно ширше коло іменників середнього роду на *-ові(-еві, -єві),* пор.: *...навкір недолі,* ***тілові*** *навкір...* (П. Мовчан); *Дивуватися можна* ***небові*** *в калюжах на міському асфальті...* (Ірена Карпа); *Мала незабудка, А* ***сонцеві*** *каже «люблю»* (С. Пушик); *Улюблену справу — улюбленому* ***містові****!* (вісник Кіровоградської міської ради «Вечірня газета»); *Яку оцінку поставите своєму* ***літові****?* (газета «Високий замок»); *...ніде було* ***яблукові*** *впасти* (газета «Голос Баштанщини») тощо.

Варіантність закінчень *-і(-ї), -у(-ю), -ові(-еві, -єві)* у місцевому відмінку однини сформувалася «внаслідок перебудови давньослов'янської системи відмінювання, зокрема змішування давніх *ŏ-* та *ū-* основ» [25: 5]. Проте, звертає увагу Н. М. Сологуб, закінчення *-і(-ї), -у(-ю), -ові(-еві, -єві)* в своєму функціонуванні неоднорідні: флексії *-і* та *-у* пов'язані переважно відношеннями взаємоусунення, а *-ові* є «можливим з погляду літературної мови, але менш уживаним варіантом» [25: 3].

На початку XXI ст. серед трьох закінчень місцевого відмінка змін у функціонуванні зазнало закінчення *-ові (-еві, -єві)*. Це закінчення, порівняно із закінченнями *-і(-ї)* та *-у(-ю),* походженням є новішим, оскільки проникає до місцевого відмінка під впливом давального. У 80-х рр. XX ст., за спостереженнями В. В. Поставного, Н. М. Сологуб та П.Д. Тимошенка, варіант місцевого однини на *-ові(-еві, -єві)* найменш активний. Його вживали в іменниках — назвах істот і значно рідше — в іменниках категорії неістот [22: 42; 25: 24; 28: 29]. Обмежене використання іменників — назв неістот на *-ові(-еві, -єві)* у зазначений період можна пояснити тими ж чинниками, що зумовили обмежене використання в 50–80 рр. давального відмінка іменників — назв неістот на *-ові(-еві, -єві)*.

Витіснення місцевого відмінка іменників — назв неістот на *-ові, -еві, -єві* іменниками з флексіями *-і(-ї)* та *-у(-ю)* в середині XX ст. відбивають також різні видання «Українського правопису»: згідно з «Українським правописом» 1928 та 1933 рр. закінчення ***-ові (-еві, -єві)*** в місцевому відмінку мали іменники чоловічого роду переважно в назвах істот та деякі іменники — назви неістот (*у рухові* [12: 465; 31: 35]), тоді як «Український правопис» 1946 та 1960 рр. закінчення *-ові (-еві, -єві)* в місцевому відмінку однини іменників чоловічого та середнього родів — назв неістот взагалі унеможливлює [32: 72–73; 33: 83].

У чинному «Українському правописі» в місцевому відмінку однини іменників другої відміни на позначення неістот також надано перевагу закінченню *-у(-ю)* та *-і(-ї)*, паралельні форми на *-ові (-еві, -єві)* зафіксовано тільки для іменників із флексією *-у(-ю)*: *у будинкові, на держакові, на літакові, на ліжкові* тощо [37: 73]. Сучасна мовна практика засвідчує поступове втягування до загалу іменників на ***-ові(-еві, -єві)*** також назв неістот чоловічого та середнього родів з флексією *-і(-ї): на місяцеві, на небові, на поверхові, у дзьобові, у штабові, у краєві, при інституті, при храмові* тощо. Цей процес засвідчують переважно художня література та публіцистика. Пор.: *Я сам* ***у гаєві***... (Я. Чорногуз); *І кожне з них* [пташенят] *принесло* ***у дзьобові*** *по зернині* (Ф. Мамчур); [Жук (гордо):]. ***На Місяцеві*** *катався!* (Н. Шейко-Медведєва); *...а також і те, що відбувається* ***у*** *рідному* ***краєві*** (д.філол.н. П. Киричок,); *...відділ морської піхоти* ***при*** *Головному* ***штабові*** *Морського міністерства* (д. істор. н. П. Гай-Нижник); *...мистецький комітет* ***при*** *Українському* ***Інституті*** *Модерного Мистецтва* (газета «Час і Події»); ***При храмові*** *діяла школа...* (З інтернетівського видання «Полтавщина»); *Відкинути весь абстракціонізм і сконцентруватись* ***на сюжетові*** (З літератур. рецензії, www.bukvoid.com.ua); *І в цьому* ***яблукові*** *все — і спокуса, і гріх, і порятунок, — словом, містерія нашого життя* (газета «Україна молода») тощо.

Отже, розширення варіантності закінчень іменників — одна з характерних ознак відмінкової системи української літературної мови початку XXI ст., зумовлена суспільно-політичними змінами, які відбулися в Україні наприкінці XX — на початку XXI сторіч. Унаслідок

демократизації суспільства мовці стали вільнішими у виборі відмінкових форм, що спричинило зміни у використанні тих варіантних закінчень іменників, які через соціально-політичні умови функціювання української літературної мови в попередні періоди свого розвитку були витіснені на периферію мовного вжитку. Ці зміни виявилися передусім в активізації форм знахідного відмінка з флексією *-а(-я)*, родового відмінка в заперечних конструкціях та флексії *-ові(-еві, -єві)* у давальному та місцевому відмінках, що засвідчує потребу перегляду сучасних норм уживання закінчень іменників у названих відмінках.

Аналіз джерел, які належать до різних функціональних стилів сучасної української літературної мови, дає підстави констатувати, що найшвидше на зміни у вживанні згаданих відмінкових закінчень іменників реагує публіцистичний стиль. Розмовний та художній стилі відбивають тяглість тенденції попередніх років до широкого вживання форм знахідного відмінка з флексією *-а(-я)* та давального й місцевого відмінка іменників чоловічого та середнього родів на *-ові(-еві, -єві)*. Обмеженіше варіантність відмінкових форм зафіксовано в науковому стилі. Офіційно-діловий стиль зміни у вживанні проаналізованих відмінкових закінчень відбиває вибірково: найпослідовніше в документах виявлено варіантність закінчень *-ові(-еві, -єві)* та *-у(-ю)* в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду — назв істот та домінування родового відмінка над знахідним у заперечних конструкціях, тоді як форма знахідного відмінка з флексією *-а(-я)* в офіційно-діловому стилі ще не набула поширення.

1. *Бєляєв Ю.І.* Родовий чи знахідний? / Ю.І. Бєляєв // Культура слова. — 1980. — Вип. 19. — С. 80–83.
2. *Вихованець І.Р.* Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській мові / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1971. — 120 с.
3. *Вихованець І.Р.* Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1992. — 224 с.
4. *Вихованець І.Р.* Динамічні процеси в українському іменниковому відмінюванні / І.Р. Вихованець // Українська мова. — 2003. — № 3–4. — С. 33–37.
5. *Вихованець І.Р.* Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець; післямова А. Загнітка. — Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. — 160 с.
6. *Воронич Г.В.* Форми давального відмінка / Г.В. Воронич // Культура слова. — 1983. — № 24. — С. 55–58.
7. *Грунскій Н.К.* Украинская грамматика / Н.К. Грунскій. — К. : Изданіе Товарищества «Голосъ», 1918. — 64 с.
8. *Грунський М.* Український правопис / М. Грунський, Мироненко. — 1927. — 148 с.
9. *Зарудняк А.А.* Приглагольное управление в украинских памятниках деловой письменности XIV — XVII вв. : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / А.А. Зарудняк. — К., 1959. — 18 с.
10. *Иваница Гр.* Курс украинского языка в кратком практическом изложении / Григорий Иваница. — Гос. изд. Украины, 1926. — 192 с.
11. Історична граматика української мови / О.П. Безпалько, М.К. Бойчук, М.А. Жовтобрюх. — К., 1962. — 510 с.
12. Історія українського правопису: XVI–XX століття : хрестоматія / [упор. В.В. Німчук, Н.В. Пуряєва]. — К. : Наук. думка, 2004. — 583 с.

13. *Коць Т.А.* Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі / Т.А. Коць. — К. : Логос, 2010. — 303 с.
14. *Крымский А.* Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Поднепровья / А. Крымский. — Т. 1. — Вып. 1-й. — М., 1907. — 272 с.
15. *Кулик Б.М.* Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис / Б.М. Кулик. — Ч. ІІ. — 1961. — 287 с.
16. *Курило О.* Уваги до сучасної української літературної мови / Олена Курило. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. — 304 с.
17. Курс сучасної української літературної мови : в 2 т. / [за ред. Л.А. Булаховського]. — К. : Рад. школа, 1951. — Т. І. — 519 с.; Т. ІІ. — 407 с.
18. *Матвієнко О.* Назовна та родова форма знахідного відмінка / Оникій Матвієнко // Збірник державних центральних курсів українознавства. — Х., 1930. — С. 43–56.
19. *Мацюк З.* Українська мова професійного спілкування : навч. посібник / З. Мацюк, Н. Станкевич. — К., 2010. — 3-тє вид., допов. і перероб. — 352 с.
20. *Огієнко І.* (митрополит Іларіон). Рідна мова / [упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик / Іван Огієнко (митрополит Іларіон). — К. : Наша культура і наука, 2010. — 436 с.
21. *Огієнко І.* (митрополит Іларіон). Наша літературна мова / [упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик] / Іван Огієнко (митрополит Іларіон). — К. : Наша культура і наука, 2011. — 356 с.
22. *Поставний В.В.* Морфологічні варіанти іменників / В.В. Поставний // Українська мова і література в школі. — 1974. — № 8. — С. 35–44.
23. *Сімович В.* Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці / В. Сімович. — [2-е вид. з одмінами й додатками]. — К.; Ляйпціг, 1921. — Фотопередрук з передмовою О. Горбача. — Мюнхен : Monachii, 1986. — Вип. 5. — 584 с.
24. *Синявський О.* Норми української літературної мови / Олекса Синявський. — Х.; К., 1931. — 367 с.
25. *Сологуб Н.Н.* Вариантные флексии предложного падежа имён существительных в современном украинском литературном языке : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / Н.Н. Сологуб. — К., 1975. — 28 с.
26. *Сулима М.* Українська фраза / Микола Сулима. — Х. : Рух, 1928. — 98 с.
27. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. — К. : Наук. думка, 1972. — 515 с.
28. *Тимошенко П.Д.* Флексії місцевого відмінка однини іменників другої відміни / П.Д. Тимошенко // Українська мова і література в школі. — 1975. — № 3. — С. 28–38.
29. *Тимченко Е.К.* Функции генетива в южнорусской языковой области. — Варшава : Варшав. учеб. окр., 1913. — 278 с.
30. *Тимченко Є.К.* Українська граматика / Є.К. Тимченко. — К. : Вид-во Тов. «Час», 1917. — 168 с.
31. Український правопис. — Х. : Радянська школа, 1933. — 96 с.
32. Український правопис. — К. : Українське державне видавництво, 1946. — 179 с.
33. Український правопис. — Вид. 2-е, випр. і доповн. — К. : Вид-во АН УРСР, 1960. — 272 с.
34. Український правопис. — К. : Наук. думка, 1990. — Вид. 3. — 240 с.
35. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Інститут української мови — 6-те вид., стереотип. — К. : Наук. думка, 1997. — 240 с.
36. *Фаріон І.Д.* Мовна норма: знищення, пошук, віднова (науково-навчальне видання) : монографія. — Вид. 2-ге, доп. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. — 336 с.
37. *Юносова В.О.* Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові / В.О. Юносова. — К. : Знання України, 2003. — 126 с.

Стаття надійшла 27.12.2013

Larysa Kolibaba
Kyiv

ALTERNATIVENESS OF CASE'S ENDINGS OF NOUNS ON BACKGROUND OF MORPHOLOGICAL NORMS OF UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE OF END OF XX — BEGINNING OF XXI OF CENTURIES

In this article the problem of interaction of variant forms of accusative, dative and locative cases of nouns in Ukrainian literary language of end of XX — beginning of XXI of centuries on background of morphological norms is investigated, changes and modern tendencies of the functionally-stylistic the usage of these morphological variants are established and characterized.

Keywords: alternativeness, case's endings, noun, accusative case, genitive case, dative case, locative case.

Мовна мозаїка

РОЗІГРАШ ЗАМІСТЬ *РОЗИГРАШ*

Дехто й досі не розуміє, чому замість *розиграш* тепер уживають *розіграш*. Справді, тривалий час в українській мові нормативним було слово *розиграш*, у якому між префіксом **роз-**, що закінчується на приголосний, і коренем, що починається звукосполукою **гр**, писали голосний **и**, подібно до російського *розыгрыш*, пор.: *Центральними подіями в житті баскетболістів були першості, а з 1950 по 1953 роки також* ***розиграші*** *Кубка України* (Спорт на Україні, 1958); *Після короткої перерви найсильніші хокейні клуби почали фінальну частину* ***розиграшу*** *першості країни* (Вечірній Київ, 13.12.1968); *Блискуче виступили наші штангісти в* ***розиграші*** *Кубка СРСР у Запоріжжі* (Вечірній Київ, 16.12.1974); *Львів'янин Микола Вакар став переможцем* ***розиграшу*** *Кубка країни з марафонського бігу, який завершився в Ужгороді* (Робітнича газета, 13.10.1981); *...у новому сезоні умови* ***розиграшу*** *першості значно змінилися* (О. Макаров). *Розиграш* подавали орфографічні словники української мови до початку 90-х років минулого століття. І лише в четвертому виданні «Українського правопису» (1993 рік) з'явилося слово *розіграш*, яким проілюстрували правило про вживання голосного **і** після префіксів, що закінчуються на голосний і приголосний, на противагу тим позиціям, де пишуть **ї** після голосного в словах іншомовного походження (див. § 90, п. 5 б). Це слово логічно було б подати в § 21, п. 2, де йдеться про правопис префіксів на приголосний (**роз-**, **над-**, **під-** та ін.), які перед коренем, що починається сполученням приголосних, потрібно писати так само, як і префікс **з-** (див. § 21, п. 1), з голосним **і**, пор.: *зіграти, розіграти / розігрувати; зігнути, розігнути, підігнути; надіслати, розіслати.* Префікс **розі-** дієслів видової пари **розіграти / розігрувати** зберігається і в похідних від них іменниках **розіграш / розігрування**, бо вжитий у тій самій фонетичній позиції.

Хоч для української мови і не характерне утворення віддієслівних іменників за допомогою суфікса **-аш** (є ще **виграш, програш**), але слово **розіграш** стало широковживаним у складі усталеного в спорті словосполучення **відбувся** (**відбудеться**) **розіграш Кубка**, напр.: *У Берегові* ***відбувся розіграш*** *шахового* ***Кубка*** *міста* (Новини Закарпаття, 2.07.2013); *У Вознесенську* ***відбувся розіграш Кубка*** *України з мотоболу* (Вечірня Полтава, 22.05.2013). Українською мовою органічніше вживати ***розіграно*** *Кубок*, *буде* ***розіграно*** *Кубок*.

Катерина Городенська

УДК 81'373.46

Наталія Краснопольська
м. Київ

ЗАГАЛЬНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО УНОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ

У статті проаналізовано типові порушення орфографічних, граматичних та лексичних норм, які зафіксовані у фаховій літературі з менеджменту та подано загальні рекомендації щодо унормування української термінології менеджменту.

Ключові слова: *термінологія менеджменту, орфографічні, граматичні та лексичні норми.*

Однією з актуальних проблем сучасного мовознавства є дослідження терміносистеми української мови. Увібравши все найкраще, створене українськими вченими попередніх епох, сучасна українська наукова термінологія є потужною лінгвістичною базою, здатною задовольнити потреби суспільства. Особливо гостро постає питання унормування термінологій новітніх сфер економічної галузі, серед яких виокремлюємо термінологію менеджменту.

І. Як засвідчує фактичний матеріал, найскладнішою проблемою унормування української термінології менеджменту є освоєння нових запозичень, пристосування їхніх фонетичної та словотвірної системи до особливостей звукового ладу та традицій словотворення, до норм української орфографії та графіки. Типовими у фаховій літературі з менеджменту є порушення орфографічних норм сучасної української літературної мови.

1. Нехтування правил правопису іншомовних слів, зокрема правила так званої «дев'ятки», призводить до неправильного написання термінів: *холдінг* (АМ: 53), *лізінг* (АМ: 26), *рентінг* (АМ: 43), *еквифінальність* (ГРЕ:

© Н.Л. КРАСНОПОЛЬСЬКА, 2013

152), *еквайрінг*, *рінгі* (ГМ: 196), *фасадізм* (КС: 195), *дилинг* (ГРЕ: 139), *лодінг* (ЕЕ II: 210), *паблісіті* (АМ: 36), *маргинальність* (ГРЕ: 302), *фіксінг* (ГРЕ: 607), *флопинг* (ГРЕ: 611), *франшіза* (АМ: 45).

Згідно з чинним Українським правописом (§90, п. 5, в) в іншомовних словах після дев'яти літер (д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р) перед приголосними пишемо літеру **и**: ***холдинг, лізинг, рентинг, ексвіфінальність, еквайринг, рингі, фасадизм, дилінг, лодинг, паблісіті, маргінальність, фіксинг, флопінг, франшиза.*** Правило «дев'ятки», уведене ще в «Українському правописі» 1928 р., посприяло наведенню ладу із вживанням **і — и** в іншомовних апелятивах [14: 65].

2. Ігнорування правила чинного правопису, відповідно до якого в загальних назвах іншомовного походження подвоєння приголосних не зберігаємо [19, §89, п.1], спричинило порушення написання таких термінів: *офферта* (АМ: 36), *аддендум* (ГРЕ: 15), *угода «оффсет»* (АМ: 52), *гудвілл* (СДМ: 8), *джоббер* (ГРЕ: 138) замість ***оферта, адендум, угода «офсет», гудвіл, джобер.***

3. Орієнтація фахівців з менеджменту на російський спосіб передавання звука **[h]** з германських мов, тобто через звук **[х]**, і одночасно нехтування потреби розмежування звуків **[г]** і **[ґ]** призводить до вживання так званих фонетичних варіантів *Ґоторн — Хоторн / Hawthorne*, *холдинг — голдинг — ґолдинг / holding*, *хайринг — гайринг / hiring*; *ноу-гау — ноу-хау / know how*. Нормативним вважаємо вживання термінів: ***голдинг, Готорн, ноу-гау, гайринг.***

4. Виникають проблеми з правописним оформленням запозичених слів, утворених додаванням іншомовного компонента **топ-**, який вказує на інтенсивний чи крайній вияв ознаки, високий рівень професійності. Вони є функційними аналогами таких уже словотвірно освоєних префіксів, як **супер-, гіпер-, екстра-, архі-** тощо. Усупереч сформованій в українському словотворі традиції писати префікси інтенсивності разом такі новотвори пишуть через дефіс: *топ-менеджер* (ОМ: 95; ВМ: 341) замість ***топменеджер***, вживання якого і пропонуємо усталити в українській термінології менеджменту. Варто зазначити, що сучасні словники української мови [15: 248; 18: 884] фіксують написання слів з іншомовним компонентом **топ-** через дефіс.

5. Порушення правила написання складноскорочених слів, згідно з яким складноскорочені лексеми з першими частинами: **авіа-, авто-, макро-, мікро-, мото-, соціо-, турбо-** й под. пишуть разом. Наслідком цього нехтування стало написання терміна *турбо-менеджмент* (АМ: 52) замість ***турбоменеджмент***.

6. Нерозв'язаною залишається проблема словотвірної адаптації запозичених складних іменників *прес-менеджер*, *фанд-менеджер*, *ко-менеджер*, *лідл-менеджер*, *мідл-менеджер*, *контент-менеджер*, *продакт-менеджер*, *івент-менеджер*. Найчастіше їх пишуть через дефіс, хоч вони не є в українській мові юкстапозитами, тобто складними іменниками, утвореними з двох самостійних іменників без сполучного голосного.

Водночас зафіксовано написання термінів окремо: *мідл менеджер, івент менеджер, реліз менеджер*. Обидва варіанти написання термінів порушують чинні правила правопису складних слів разом і через дефіс. Такі слова потрібно писати разом: ***пресменеджер, фандменеджер, коменеджер, лідлменеджер, мідлменеджер, івентменеджер, релізменеджер, продактменеджер, контентменеджер.***

ІІ. Нехтування правил граматики української мови авторами фахової літератури з менеджменту є одним із невирішених питань унормування досліджуваної термінології.

1. Активні дієприкметники, утворені від дієслівних основ за допомогою суфіксів **-уч-(-юч-), -ач-(-яч-)**, є особливою проблемою морфології сучасної української мови. Їх характеризують як суто книжні витвори, стимульовані старою традицією [22: 30]. Активні дієприкметники в українській мові мають обмежене коло вживання, проте у фаховому мовленні менеджерів трапляються такі терміни: *спрямовуючий контроль*, *фільтруючий контроль*, *випереджаюче управління*, *активізуючі управлінські рішення*, *регулюючі управлінські рішення*, *постійно-діючий комітет* (АМ: 39), *рекомендуючі повноваження* (АМ: 43), «*мандруюча орхідея*»(СЙМ: 95), *керуюча система організації* (КМ: 233; КС: 76). На думку С. Караванського, «проблема дієприкметникових форм є каменем спотикання не лише в літературній мові, не розв'язана належно, вона впливає на якість української термінології» [10: 154]. Наявність таких дієприкметників у складі термінології менеджменту є свідченням недостатнього рівня внормування цієї термінології. Пристаючи до думки К.Г. Городенської, зазначимо, що в українській мові є власні ресурси для творення активних дієприкметників. Виконання певної активної дії, спрямованої на інший об'єкт, виражають віддієслівні прикметники із суфіксом **-льн-**, який приєднується до основ дієслів недоконаного виду; здатність чого-небудь виконувати активну дію, спрямовану на щось, передають прикметники із суфіксом **-івн-**, що приєднується до усічених дієслівних основ недоконаного виду [5: 13]. Відповідно нормативними лексемами пропонуємо усталити ***активізувальні управлінські рішення, регулювальні управлінські рішення, фільтрувальний контроль, випереджувальне управління; спрямівний контроль, «мандрівна орхідея», керівна система організації; рекомендаційні повноваження.***

2. Ігнорування специфічних особливостей у вживанні прийменників української мови спричиняє низку граматичних помилок: *організація по реалізації проекту*, *організація маркетингу по ринковому принципу*, *організація маркетингу по товарному виробництву* (АМ: 35) замість ***організація з реалізації проекту, організація маркетингу за ринковим принципом, організація маркетингу за товарним виробництвом, компенсація по принципу «кафетерію»*** (АМ: 23) замість *компенсація за принципом «кафетерію»*; *управління по цілях* (ВМ: 347) замість ***управління за цілями***; *контроль по змісту* (ВМ: 225) замість ***контроль за змістом***; *контроль по етапам* (ВМ: 226) замість ***контроль за етапами***.

ІІІ. 1. У фаховій літературі з менеджменту терміни *управління*, *керування, керівництво* та *менеджмент* функціонують як синоніми. Сучасні українські словники [1; 2; 17] фіксують дієслова **керувати** та **управляти** й відповідно похідні **керування, керівництво** та **управління**. Але з наведених визначень важко зрозуміти поняттєву різницю між цими словами, що призводить до плутанини термінів: *школа наукового керування* (ШМ: 682) і *школа наукового управління* (КМ: 241); *класична школа керування* (ШМ: 675) і *класична школа управління* (КМ: 237); *мистецтво керівництва* (*керування*) (СЙМ: 41) і *мистецтво управління* (ШМ: 677); *керівництво організацією* (ШМ: 675) та *управління організацією* (КМ: 240); *технологія управління* (ЕЕ ІІІ: 768) і *технологія керування* (ВШКСМ: 57); *об'єкт менеджменту* і *об'єкт управління* (СЙМ: 460); *стиль керівництва* (СЙМ: 462) і *стиль управління* (КС: 4).

Зазначимо, що слова *керувати* та *керування* є традиційними для української мови [21 ІІ: 236], натомість *управляти* (у значенні *керувати*) та *управління* з'явилися порівняно нещодавно: словник Б. Грінченка [21 ІV: 348] слово **управляти** пояснює тільки як «вставляти, вмонтовувати, закінчувати роботу, навчати чого-небудь». Лексему **управління** цей словник, як і багато інших [6; 8; 2; 10], не фіксує. На думку Б. Рицаря та Р. Рожанківського, термін *управління* належить до низки неправильно дібраних українських відповідників [20: 33]. Є. Козир та В. Моргунюк зазначають, що іменник *управління* скальковано з російського іменника *управление*, а не утворено від українського дієслова *управляти*, оскільки згідно з правилами українського словотвору [19, §22, п. 5] суфікс **-інн(я)** мають іменники середнього роду, утворені від дієслів із голосним основи **и** та **і**. А іменники, утворені від дієслів із голосним основи **а** (**я**), мають суфікс **-анн(я) та -янн(я)**. Отже, від дієслова *управляти* повинно було б утворитися *управляння* [11: 51-52]. С. Караванський називає форми *управляти* (у значенні *керувати*, *урядувати*) та *управління* (у значенні *керування*, *урядування*) сумнівними [9: 52]. На думку Р. Микульчика, термін *управління* доцільно замінити невиправдано забутою лексемою **управа**, оскільки термін *управління* суперечить правописним нормам української мови, має погану термінотворчу здатність і, крім того, багатозначний (може означати як дію у невизначеному стані, так і наслідок дії) [12: 242]. Пристаючи до думки М.Д. Гінзбурга про необхідність забезпечити однозначну відповідність терміна поняттю і недоцільність паралельного вживання термінів *керування* та *управління* [3: 261], рекомендуємо чітко розмежовувати терміни *управління*, *керування*, *керівництво*. Щоб уникнути плутанини, радимо в значенні "сукупність цілеспрямованих дій, що полягає в оцінюванні ситуації та стану об'єкта керування, вибиранні керівних дій та їх реалізації» вживати лише термін **керування** [9: 52]. У значенні «адміністративна установа або відділ якоїсь установи, організації, що керує певною галуззю господарської, наукової, військової діяльності» вживати термін **управління** [4: 306-307], так само, як ми вживаємо запозичені лексе-

ми **бюро, департамент** [3]. У значеннях: 1. «Спрямування діяльності людей, під проводом яких, на чолі з якими здійснюється діяльність певного колективу; 2. *збірн*. Керівний склад якоїсь установи, організації тощо» варто вживати лексему **керівництво** [4: 148]. Відповідно нормативними термінами менеджменту пропонуємо усталити ***мистецтво керування*** замість *мистецтво управління*; ***школа наукового керування*** замість *школа наукового управління*; ***керування організацією*** замість *управління організацією*; ***технологія керування*** замість *технологія управління*; ***керування маркетингом*** замість *управління маркетингом*; ***матрична структура керування*** замість *матрична структура управління*; ***методи керування*** замість *методи управління*; ***інтенсифікація керування*** замість *інтенсифікація управління*; ***апарат керування*** замість *апарат управління*; ***адаптивне керування*** замість *адаптивне управління*; ***керування персоналом*** замість *управління персоналом*; ***керування за «слабкими» сигналами*** замість *управління за «слабкими» сигналами*; ***керування за цілями*** замість *управління за цілями*; ***керування за змінами*** замість *управління за змінами*; ***керування запасами*** замість *управління запасами*, ***керування якістю*** замість *управління якістю*; ***керування тотальною якістю*** замість *управління тотальною якістю*; ***керування конфліктами*** замість *управління конфліктами*; ***керування типу «виноградна лоза»*** замість *управління типу «виноградна лоза»*; ***цикл керування*** замість *цикл управління*.

Поділяючи погляди М.Д. Гінзбурга [3] на чітко обмежене коло вживання лексеми **менеджмент** в українській термінології, зазначимо, що в англійській мові *менеджмент* має такі основні значення:

1) управління, завідування; 2) правління, адміністрація, дирекція; 3) уміння володіти (інструментом); уміння справлятися (з роботою); 4) дбайливе, чуйне ставлення (до людей); 5) хитрощі, викрут [13: 476].

Запозичаючи слова іншомовного походження, необхідно пам'ятати такі правила:

1) запозичаючи треба лише тоді, коли мова не має власного лексичного позначення для якогось поняття [16: 126; 9: 74];

2) запозичаючи, треба підпорядкувати іншомовні слова законам української мови [16: 125-126]. Зокрема, згідно з вимогами ДСТУ [7, п. Г. 9. 11] «не можна стандартизувати іншомовні іменники на позначення дії, що закінчуються на **-ція, -інґ, -мент** та ін., які не даватимуть змоги розрізняти поняття дії і події (недоконаного та доконаного процесу) і тим руйнуватимуть структуру української мови. Такими іменниками можна позначати інші поняття: наслідки дії, об'єкти, суб'єкти тощо»;

3) значення запозиченого терміна, зазвичай, семантично вужче порівняно з мовою-джерелом [16: 66].

З огляду на вищезазначене, в українській мові недоцільно вживати запозичений термін **менеджмент** у таких значеннях: «сукупність безпосередніх дій на об'єкт керування», оскільки для цього є питомий український термін **керування**; «загальна назва керівної діяльності», оскільки для цього є питомий український термін **керівництво**; «сукупність

керівників певної установи», оскільки є питомий український термін **правління** та вже засвоєні терміни іншомовного походження **адміністрація, дирекція**.

Тому термін **менеджмент** доцільно запозичити тільки в тому його значенні, для якого українська мова не має питомого або вже засвоєного терміна (оскільки за відсутності ринкової економіки не було й відповідної галузі знань), а саме: «сукупність принципів, методів, засобів і форм організації та керування виробництвом і виробничим персоналом з метою підвищення ефективності».

Отже, термін **менеджмент** в українській мові доцільно вживати в значенні «галузь знань, яка допомагає здійснювати спрямовані на людей (об'єктів керування) функції керування, суб'єктами якого є люди (керівники різних рівнів). Можна зробити висновок, що менеджмент — це наука про соціальне, адміністративне керування [3].

2. Паралельне функціонування в нашій країні двох споріднених мов — української та російської в усіх сферах життя і побуту та погане знання рідної мови авторами фахової літератури з менеджменту призводить до порушення лексичної норми: *об'єм робіт* (АМ: 33), *об'єм управління* (АМ: 33), *об'єм повноважень* (АМ: 38) замість ***обсяг робіт***, ***обсяг управління***, ***обсяг повноважень***; *задачі інспекції* (ГРЕ: 229), *задачі організації* замість ***завдання інспекції***, ***завдання організації***; *службова переписка* (СДМ: 28) замість ***службове листування***; *побічні фактори оточуючого середовища* (АМ: 38) замість ***побічні чинники довкілля***; *прийняття заходів* (ГРЕ: 229) замість ***вживання заходів***; *міри організаційного розвитку* (КМ: 234) замість ***заходи організаційного розвитку***; *попередній контроль в області людських ресурсів* (ВМ: 226) замість ***попередній контроль у сфері людських ресурсів***.

Отже, вироблені загальні рекомендації щодо унормування сучасної української термінології менеджменту можуть слугувати орієнтиром коректного використання окремих термінів у щоденній практиці фахового спілкування.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АМ — Азбука менеджменту: Словник / І. Мальченко, М. Самокиш, О. Ковтун. — [Б. м.] : [Б. в.], 1993. — 68 с.

ВМ — *Вечеров В.Т., Міщенко А.П., Котуранова Т.В.* Основи менеджменту. — Дніпропетровськ: «Свидлер А.Л.» , 2012. — 352 с.

ВШКСМ — *Василенко В.О., Шостка В.І., Клейменов О.М.* Ситуаційний менеджмент. — К.: Центр навч. л-ри, 2005. — 372 с.

ГМ — *Гірняк О.М., Лазановський П.П.* Менеджмент: теор. основи і практ. навч. посіб. — К.: Магнолія плюс; Львів: Новий світ, 2000. — 336 с.

ГРЕ — Генеза ринкової економіки / За наук. ред. Г.І. Башнянина і В.С. Іфтемічука. — Львів: Магнолія плюс», 2004. — 688 с.

ЕЕ — Економічна енциклопедія. У 3 т. / Ред.кол. С.В. Мочерний та ін. — К. : Вид. центр «Академія», 2000.

КМ — *Крамаренко В.І.* Менеджмент: Навч. посіб. — К.: ЦУЛ, 2000. — 248 с.

КС — *Колесніков Г.О.* Словник із менеджменту та маркетингу: Довідкове видання; Навч. посіб. — Луцьк: ВІЕМ, 2010. — 212 с.

ОМ — *Окорський В.П.* Основи менеджменту: Навч. посіб. — Рівне : НУВГП, 2009. — 400 с.
СДМ — Словник-довідник менеджера по управлінню конкурентоспроможністю. — К.: КНЕУ, 1999. — 60 с.
СЙМ — *Стадник В.В., Йохна М.А.* Менеджмент: Посіб. — К.: Академвидав, 2003. — 464 с.
УРАНС — Українсько-російсько-англійсько-німецький тлумачний та перекладний словник термінів ринкової економіки / Уклад.: А.С. Д'яков та ін., під ред. Т.Р. Кияка. — К.: Обереги, 2001. — 621с.
ШМ — *Шегда А.В.* Менеджмент: підручник. — К.: Знання, 2004. — 687 с.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. — 1440 с.
2. *Войналович О., Моргунюк В.* Словник наукової та технічної мови. — К.: Вирій, 1997. — 256 с.
3. *Гінзбург М.Д.* Термінологічні поради. Запитання: Що таке «керування якістю», «управління якості» та «менеджмент якості»? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://msu.kharkov.ua/tc/cons/managm.html
4. *Головащук С.І.* Словник-довідник з українського літературного слововживання. — К.: Рідна мова, 2000. — 351 с.
5. *Городенська К.Г.* Проблема словотвірної ідентичності в українській термінології // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. — К., 1998. — С. 10-13.
6. *Дубровський В.* Українсько-російський словник. — К.: Вид-во «Час», 1909. — 319 с.
7. ДСТУ 3966-2000. Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять, п. Г.9.11.
8. *Іваницький С., Шумлянський Ф.* Російсько-український словник. — К., 1918. — 526 с.
9. *Караванський С.* Пошук українського слова, або боротьба за національне «я». — К.: Вид. центр «Академія», 2001. — 240 с.
10. *Караванський С.* Російсько-український словник складної лексики. — К.: Академія, 1998. — 709 с.
11. *Козир Є., Моргунюк В.* Проблеми назовництва щодо процесу та наслідку процесу // Вісник: Проблеми української термінології. Матеріали 6-ї міжнародної наукової конференції. — Львів: Вид-во ДУ «Львівська політехніка», 2000, — № 402. — С. 50-54.
12. *Микульчик Р.* Щодо вживання термінів «керування» та «управління» // Вісник: Проблеми української термінології. — Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2002. — № 453. — С. 241-243.
13. *Мюллер В.К.* Новый англо-русский словарь: Ок. 200 000 слов и словосочетаний. — 12-е изд., стереотип. — М. : Рус. яз. — Медиа, 2005. — 945 с.
14. *Німчук В.В.* Проблеми українського правопису XX — початку XXI ст. — Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський держ. пед. ун-т, 2002. — 116 с.
15. Нові слова та значення : словник / Ін-т укр. мови НАН України; уклали: Л.В. Туровська, Л.М. Василькова. — К.: Довіра, 2008. — 271 с.
16. *Пономарів О.* Культура слова: Мовностилістичні поради: Навч. посіб. — К.: Либідь, 1999. — 240 с.
17. Російсько-український словник / За ред. В.В. Жайворонка. — К.: Абрис, 2002. — 1424 с.
18. Український орфографічний словник : понад 175 000 слів / В.В.Чумак та ін. (уклад.); В.Г. Скляренко (голова ред. кол.); НАН України. Укр. мовно-інформац. фонд, Ін-тут мов-ва ім. О.О. Потебні. — Вид. 9-те, перероб. і допов. — К.: Довіра, 2009. — 1011 с. — (Серія «Словники України»)
19. Український правопис / Ін-т мов-ва ім. О.О. Потебні НАН України, Ін -т укр. мови НАН України. — К.: Наук. думка, 2008. — 288 с.
20. *Рицар Б., Рожанківський Р.* Порівняльний аналіз термінів з нормативних документів і словників // Вісник: Проблеми української термінології. — Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2000. — № 402. — С. 31–39.

21. Словарь української мови : В 4-х т. / ред. Б. Грінченко. — К. : Наук. думка, 1996.
22. *Шило Н.І.* Структурні типи українських технічних термінів (на матеріалі лісової та деревообробної термінології // Питання словотвору. — К., 1979. — С. 28–42.

Статтю отримано 14.11.2013

Nataliya Krasnopolska
Kyiv

GENERAL RECOMMENDATIONS FOR NORMALIZATION OF THE UKRAINIAN MANAGEMENT TERMINOLOGY

The article analyzes the typical violations of spelling, grammatical and lexical norms, enshrined in professional management literature, and presents general recommendations for normalization of the Ukrainian management terminology.

Keywords: terminology of management, spelling rules, grammatical rules, lexical rules.

Мовна мозаїка

У ЧЕРГУ СТАВАЙТЕ, АЛЕ *У СВОЮ ЧЕРГУ* НЕ ВЖИВАЙТЕ

Поширеною стала стійка словосполука *у свою чергу*, яку використовують там, де не йдеться ні про яку чергу, напр.: *Німеччина **у свою чергу** неодноразово заявляла, що готова прийняти Тимошенко на лікування* (Український тиждень, 7.09.2013); ***У свою чергу** старший економіст Світового банку... зазначив, що роль приватного сектора в Україні потрібно посилити* (Новини УНІАН, 14.01.2014); *31 січня 2013 року міністр закордонних справ України Леонід Кожара повідомив журналістам, що передав формальний запит про сприяння ЄС у звільненні журналістки.., ЄС **у свою чергу** вже пообіцяв підключитися до врегулювання цієї ситуації. У **свою чергу** МЗС спростував інформацію про те, що переговори щодо звільнення викраденої українки не ведуть* (Дзеркало тижня, 31.12.2013); *Прокурор області.., **у свою чергу**, попросив депутатів стримувати громадськість від незаконних дій* (День, 24.01.2014). Цю стійку словосполуку вживали в різних стилях української літературної мови і раніше, причому іноді навіть виділяли комою (комами з обох боків) як вставну, пор.: *Наші діти **у свою чергу** додають до здобутого від нас скарбу мови своїх вимовів того, що їм за свого життя довелося навчитися, передумати, пережити* (Панас Мирний); *Молодий пасажир тепер **у свою чергу** оглянув старого* (П. Панч); *...роль базового...виконує семантичний критерій, що зумовлює граматичну спеціалізацію слова в реченні або словосполученні; синтаксичний критерій, **у свою чергу**, є базовим для морфологічного критерію* (І. Вихованець). Проти використання словосполуки *у свою чергу* виступали українські мовознавці ще на початку ХХ ст., бо вважали її буквальним перекладом російської словосполуки *в свою очередь*. Значення відповідності, подібності, яке вона виражає, українською мовою можна передати різними засобами, одні з яких (**так само, також, подібно до кого-, чого-небудь, зі свого боку, у відповідь, як і інші**) переважають у книжному вжитку (пор. заміну ними *у свою чергу* в поданих на початку реченнях: *Німеччина **також (так само)** неодноразово заявляла..; Старший економіст Світового банку... **також** зазначив..; 31 січня 2013 року міністр закордонних справ України Леонід Кожара повідомив журналістам, що передав формальний запит про сприяння ЄС у звільненні журналістки... **У відповідь на** це ЄС пообіцяв приєднатися до врегулювання цієї ситуації..; Зі **свого боку** МЗС спростував інформацію..; Прокурор області... **також** попросив депутатів стримувати громадськість від незаконних дій*), а інші (**і (й) собі, і сам** та ін.) — у розмовному та художньому (напр.: *Розсердився старий, гримнув дверима, пішов. А Карпо **й собі** надувся, мов індик* (М. Коцюбинський).

Отже, у свою чергу ставайте в магазині, до каси на вокзалі тощо. Коли ж ідеться про дію, яку виконують у відповідь на попередню дію когось іншого, після чиєїсь дії, то для книжного вживання природні сполуки **так само, також, подібно до кого-, чого-небудь, зі свого боку, у відповідь, як і інші**, а для розмовного та художнього — сполуки **і(й) собі, і сам.**

Катерина Городенська

ЮВІЛЕЇ

УДК 811.161.2 (092) М.І.Степаненко

УЧЕНИЙ ІЗ ШИРОКИМ ДОСЛІДНИЦЬКИМ ДІАПАЗОНОМ (до 55-річчя від дня народження професора Миколи Івановича Степаненка)

У передмові до монографії «Історія, граматика, поетика українського слова» доктор філологічних наук, професор П.С. Дудик писав, що Микола Іванович Степаненко, як людина «непересічних знань і наукових набутків», належить до когорти вчених із широким дослідницьким діапазоном [4: 5]. І цього не заперечити, бо з-під його пера вийшло понад 20 книжок, у яких порушено проблеми історії, граматики української мови, лінгвокультурології, літературної критики та ін., створено потужну Шевченкіану, Довженкіану, Гоголіану, Гончаріану. До сказаного слід додати, що Микола Іванович — з-поміж тих науковців, які не сходили з раз і назавжди обраного шляху. Він був студентом-філологом, працював учителем-словесником, став вдумливим і перспективним дослідником української філології.

Неможливо вичерпно осягнути всі грані наукової діяльності професора М.І. Степаненка. Усе ж таки вдається викристалізувати основні: мовознавчу, літературознавчу, лінгводидактичну, краєзнавчу, лінгвокультурологічну, лексикографічну. Дебютував Микола Іванович у великій науці передовсім як **мовознавець-синтаксист**. Його кандидатська дисертація, перші серйозні праці — посібник **«Прикметниково-іменникові словосполучення у сучасній українській літературній мові (формально-синтаксичний і семантичний аналіз)»** (1992) й монографія **«Взаємодія фор-**

© С.О. ПЕДЧЕНКО, С. П. ГАЛАУР, 2014

мально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення» (1997) — свідчать про скрупульозне обстеження семантико-синтаксичної організації прикметникових словосполучень, репрезентують цікаві спостереження над корпусом ад'єктивних одиниць, наділених валентною активністю й інертністю, а то й авалентністю, заперечують утрадиційнену в мовознавстві думку про доречennєвий статус словосполучення і кваліфікують його як категорію, похідну від речення. Принагідно автор розв'язує важливі питання моделі речення, обов'язкової і факультативної валентності, сполучуваності, дистрибуції. Він доходить висновку, що при встановленні обов'язковості / факультативності у валентному ланцюгу слова як основного компонента речення необхідно враховувати різні аспекти: ономасіологічне значення, структуру (передовсім морфемну будову), конкретне лексичне значення, синтаксичну функцію. На монографію Миколи Івановича з'являються рецензії, що містять позитивну оцінку роботи, «глибокої за змістом, позначеної високим фахово-лінгвістичним рівнем, як одного з успішних наближень до осягнення суті синтаксичної специфіки української мови» [3: 227], і рекомендації використати її матеріали «при укладанні нової граматики української мови, де були б простежені всі вживані в ній структури і визначена їх специфіка» [5: 207].

Багаторівневість речення стає однією з найважливіших проблем, над якою працює «учений, обізнаний із різними теоріями трактування граматики і семантики» [6: 293]. Вдячному читачеві Микола Іванович подарував понад 80 розвідок, де ґрунтовно описав взаємодію формально-граматичного і семантичного рівнів речень із каузальними, інтенціальними та локативними відношеннями. Останні стали об'єктом найприскіпливішої уваги М.І. Степаненка, їм він присвятив докторську дисертацію «Семантична і формально-граматична структура речень із просторовими поширювачами» (2005). Науковому світові добре відома й монографія **«Просторові поширювачі у структурі простого речення»** (2004), у якій автор, зосереджуючись на основному аспекті речення — валентній домінанті, моделюючи структурні моделі й субмоделі синтаксичних одиниць, комплексно й багатоаспектно аналізує природу просторових відношень. Пріоритетними завданнями дослідження стали,

по-перше, виявлення ієрархічного виструнчення локативних відношень, зокрема встановлення всіх можливих у сучасній українській мові диференційованих значень загальних планів змісту «носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + місце реалізації процесуальної ознаки», «носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + напрям реалізації процесуальної ознаки: вихідний пункт руху або кінцевий пункт руху», «носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + шлях реалізації процесуальної ознаки», по-друге, вичерпна характеристика мовних засобів реалізації просторових відношень, зосібна аналіз чинних у сучасній українській мові формально-граматичних засобів вираження окреслених значень — власне прислівників, іменникових словоформ, прийменниково-іменникових словоформ. У поле зору Миколи Івановича потрапляють принцип лексико-семантичної вибірковості на рівні правобічного й лівобічного конкретизаторів, дієслова-предиката, чинники, що зумовлюють функціювання в позиції справа від предиката локативного поширювача, — інформативна достатність / недостатність основного носія валентності, безпосередня префіксально-прийменникова кореляція, загальні умови висловлення. Завдяки унікальній методиці опису, що «передбачає встановлення семантичної структури речення, родо-видових значеннєвих співвідношень, симетрично-асиметричних зв'язків, стильової нейтральності-варіативності, синонімічних і антонімічних відношень», лінгвістичну літературу поповнив «готовий макет словника сполучуваності, своєрідний репертуар елементарних одиниць українського синтаксису, які є спеціальними мовними засобами вираження локативних відношень» [9: 172–173]. За глибину аналізу досліджуваного мовного матеріалу, власні способи й методики розв'язання, здавалося б, зовсім не нової для вітчизняної та зарубіжної граматик проблеми, уміння систематизувати й упорядковувати досить неоднорідні одиниці автор здобув схвальні оцінки рецензентів своєї праці — Н.Л. Іваницької, Л.І. Мацько, А.К. Мойсієнка, М.Я. Плющ та ін. Їхні висновки одностайні: «Монографія ... достойно поповнить список актуальних наукових праць» [8: 287], «... у неї буде довге наукове життя» [6: 297]. ... І ці сподівання вже перевірені часом. Монографію «Просторові поширювачі у структурі простого речення» П. С. Дудик назвав «теоретичною вершиною, поки що найочевиднішим ... лінгвістичним досягненням» [4: 5] професора М. І. Степаненка, тож чекаємо на потужне поповнення цього мовознавчого набутку.

Упродовж багатьох років невтомний дослідник М.І. Степаненко працює над **проблемою історії української мови**. У наукових колах не залишилася непоміченою його цікава, інформативно розлога й національно зорієнтована книжка **«Історія української мови»** (1998), у якій по-новаторськи висвітлено еволюцію українського лінгвогенезу, ґрунтовно схарактеризовано мовну ситуацію в Україні крізь призму чинників, що вплинули на її формування. Наукова розвідка, що «за манерою

викладу є загальнодоступна, загальнозрозуміла, достатньо аргументована», «значною мірою заповнює прогалини у висвітленні історичної правди про український народ і його мову» [7: 111]. Теоретичні положення автор употужнив хрестоматійною частиною монографії, яка ілюструє розмаїтість поглядів відомих діячів науки й культури на коріння української мови, її місце в слов'янській мовній сім'ї, особливості становлення мовної ситуації в минулому й сьогодні. Актуалізувавши питання національної ідентифікації й самобутності, учений схарактеризував різні теорії народження нашої мови, вирізнивши з-поміж них сенсаційні, традиційні й нетрадиційні концепції. Розглядаючи у своїй розвідці сенсаційні версії життєпису рідної мови, він переконливо доводить, що «таке наукове аматорство стоїть значно вище, ніж національний нігілізм, ренегатство, манкуртство, які віками розмивали національні береги і сьогодні продовжують руйнувати етнозахисні механізми, відбирати в українців етнопам'ять».

Зі сторінок монографії, сповнених переконливими фактами й глибоким їхнім аналізом, довідуємося, що її автор є палким прихильником нетрадиційних теорій. Микола Іванович, використавши неспростовні аргументи таких авторитетних учених, як М. Максимович, М. Грушевський, Ст. Смаль-Стоцький, І. Огієнко, А. Кримський, Є. Тимченко та ін., викристалізував власну концепцію становлення української мови в руслі, першопочатки якого слід шукати не в давньоруській, або спільносхіднослов'янській, мові, а в праслов'янській, розпад котрої припадає на VII–IX ст. нашої ери. Проаналізувавши в компаративному аспекті різні, подеколи діаметрально протилежні, теорії лінгвоеволюції (затверджену 1985 року Інститутом мовознавства імені О.О. Потебні, запропоновану професором Колумбійського університету, представником української еміграції Ю. Шевельовим, концепції П.П. Плюща, К.М. Бойчука, І. Огієнка та ін.), М.І. Степаненко творчо синтезував інтралінгвальні й екстралінгвальні чинники впливу «на розвиток мови, на перехід її від однієї якості до іншої» та вималював точну хронологію етапів становлення нової української літературної мови. У дослідженні з'ясовано й інші органічно пов'язані із теорією глотогенезу лінгвістичні розбіжності, зокрема увагу вченого привернули актуальні проблеми статусу української мови в сім'ї слов'янських мов, причин прийняття Закону «Про мови...» та необхідності впровадження в усі сфери суспільного життя його окремих положень, постульоване в усі часи питання двомовності в Україні, що має здебільшого політичний присмак. Книжку доповнюють наукові студії, присвячені ролі й місцю в історії української літературної мови Івана Котляревського, Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Панаса Мирного, Євгена Гребінки, Миколи Куліша, Олеся Гончара та інших великих достойників нашої літератури, котрі своєю мовотворчістю, громадською, лексикографічною діяльністю тощо закладали підмурки національної духовності. Кожна із присвячених відомим постатям студій — глибоке проникнення у творчу робітню

майстрів слова, багатий матеріал для вивчення шляхів розвою української мови, взірці оригінального розв'язання таких дискусійних питань, як боротьба традиції і новаторства, роль мовленнєвої особистості в лінгвальному поступі, таїна ідіостилю тощо. Ці праці — органічні складники ще не опублікованого, проте вже чітко концептуалізованого підручника «Історія української літературної мови».

По-особливому чутливий до долі рідного слова Микола Іванович порушив і важливі **соціолінгвістичні питання**, пов'язані зі зміною мовної ситуації в незалежній Україні. Учений зосередив свої дослідницькі зусилля навколо таких наболілих проблем, як мовна ситуація, мовна політика, мовне законодавство. У різний час як виклики на зміни в суспільстві з'являються його численні праці — розмисли над «ключовими» для М.І. Степаненка «моментами» буття мови, що знайшли своє вивершення в знакових для історії української мови та соціолінгвістики монографіях **«Українське рідне слово»** (2003), **«Рідне українське слово»** (2005), **«Історія, граматика, поетика українського слова»** (2008), котрі «проливають світло на окремі мовні проблеми минулого і сучасного, змушують замислитися над майбутнім українського народу, його мови і культури» [2: 387]. У цих та інших студіях дослідник вирізняє основні шляхи «мовного лікування» українського суспільства, зокрема такі: 1) вироблення чіткої, виваженої державної політики з мовного питання, 2) уведення в дію механізмів контролю за виконанням мовних законів та дотриманням засадничих положень Концепції державної мовної політики в Україні, 3) забезпечення обов'язкового й безперешкодного функціювання в усіх можливих царинах державного буття мови титульної нації, тобто української, 4) уведення до першочергових обов'язків усіх громадян України «знання державної мови, володіння нею у фаховому обсязі», 5) утвердження найповніше репрезентованого мовою національності українського мистецтва, 6) створення системи захисту книжкового сектору українського інформаційного простору від надлишкової присутності імпортованого друкованого продукту, прийняття законів про пільгове оподаткування діяльності та послуг, пов'язаних із підготовкою й реалізацією вітчизняної книжки, розширення мережі українських книгарень бодай до 3000 тисяч, забезпечення їхнього бюджетного фінансування, 7) затвердження правописного кодексу, зорієнтованого на власне українські традиції.

На останньому із сформульованих професором постулатів утвердження соборності української літературної мови на всіх її зрізах необхідно зупинитися докладніше. Микола Іванович є активним членом Національної правописної комісії, науковець щиро вболіває за вифор-мування єдиного українського орфографічного кодексу, що стане «потужним консолідувальним чинником», який урешті-решт «зведе в одну велику національну родину українців материкової України з тими братами й сестрами, котрі волею долі опинилися за межами отчої землі». У численних розвідках, публічних виступах, журналістських діалогах

учений, вирізняючи найважливіші етапи у виробленні уніфікованих орфографічних норм, подає поетапний аналіз історії українського правописного кодексу, ідентифікуючи дискусивні положення «проєкту» «Українського правопису — 1999» за редакцією Василя Німчука, закликає до встановлення мовно-історичної справедливості й повернення незаконно відібраних в української мови прав, справедливо віддає свій голос поміркованим змінам і виваженим рекомендаціям. До будь-яких змін, і орфографічних також, вважає М. І. Степаненко, треба підходити виважено, з позиції здорового глузду. Не варто забувати, «що мову творить народ, тому ... революційне втручання в цей процес не бажане», «потрібно йти іншим шляхом, поступово вводячи нові норми чи відновлюючи старі».

Професор М. І. Степаненко щедро ділиться своїми енциклопедичними знаннями й мовознавчими набутками з «духовними дітьми». Він створив свою **наукову школу «Семантична і формально-граматична структура речення: симетрично / асиметричні зв'язки»**, у межах якої діє робоча група висококваліфікованих спеціалістів, аспірантів, докторантів. Основними напрямками їхньої діяльності є: дослідження взаємодії формально-граматичної й семантичної будови речення, лексико-семантичної природи його конститутивних позицій; з'ясування симетричних і асиметричних зв'язків між реченнєвими рівнями; установлення інваріантних, варіантних, синонімічних, антонімічних, синтаксичних структур з об'єктним, атрибутивним, адвербіальним, суб'єктним, синкретичним типом семантико-синтаксичних відношень; обстеження мовних особливостей щоденникового дискурсу. Результати роботи школи відображено в монографіях, захищених кандидатських дисертаціях, навчальних посібниках, численних статтях, уміщених у вітчизняних і зарубіжних виданнях, виступах на міжнародних, всеукраїнських, регіональних конференціях та семінарах.

Професор Степаненко виявив ще одну грань філологічного таланту, заявивши про себе як вдумливий, висококваліфікований **дослідник життя і творчості знакових у лінгвістичному світі постатей**. У цій царині вчений поповнив рубрику «Мовознавці України» двома фундаментальними студіями: **«Патріарх українського мовознавства (до 100-річчя з дня народження професора Михайла Жовтобрюха)»** (2005) та **«Академік Арнольд Панасович Грищенко (біобібліографія до 70-річчя)»** (2006). У книжках висвітлено основні віхи життєпису, наукової й педагогічної діяльності видатних лінгвістів, з якими автор був знайомий особисто, до творчого набутку яких звертався мало не щодень. Людина, що володіє філігранною технікою плекання філологічних душ, педагог від Бога, М. І. Степаненко про своїх духовних батьків-однодумців сказав гордо й захоплено, виважуючи кожне слово, не залишаючи поза увагою жодної важливої деталі. Запропоновані широкому загалу шанувальників лінгвістичної науки біобібліографічні покажчики вирізняються з-поміж інших рубриками «Слово про вчителя» [А.П. Грищенка] й «Персоналія

Михайла Андрійовича Жовтобрюха», авторами яких стали учні відомих мовознавців, колеги, письменники, земляки, журналісти.

2007 року Микола Іванович продовжив розпочате й упорядкував книжку **«Наукова спадщина мовознавця Михайла Жовтобрюха»**, до якої увійшли вибрані праці патріарха української лінгвістики, повний перелік досліджень (авторських та тих, що опубліковані за відповідальною редакцією Михайла Андрійовича, членом редакційної колегії яких він був), супроводжувана міні-хрестоматією персоналія вченого. Останню складають витяги з наукових студій, надрукованих у фахових виданнях, зі статей, дописів, що були вміщені в різних газетах і журналах протягом 1955–2007 років. Усі означені біобібліографічні розвідки — повсякчас актуальні, інформативно розлогі, оригінальні змістом і формою. Вони, безперечно, знайшли свого читача серед науковців, учителів-словесників, студентів-філологів, учнів загальноосвітніх шкіл, «усіх, хто небайдужий до історичних і сучасних проблем науки про мову, цікавиться її розвитком».

Микола Іванович торкався й окремих аспектів **перекладознавства**. Науковця цікавлять передовсім проблеми поетичного оригіналу та його перекладу з погляду мовно-композиційних, стилістичних особливостей варіантів тексту, інтерпретації художньо-національного образу. У контексті методики укрупненого структурування, інтеграційного підходу до вивчення філологічних дисциплін дослідник звертає особливу увагу на роль лінгвостилістичного аналізу у шкільній практиці, уміння вчителя-словесника правильно коментувати переклад, бачити в ньому сильні й слабкі місця. Ці питання та інші, дотичні до них, порушені ще в навчальному посібнику **«Проблеми зіставного лінгвостилістичного аналізу (методичний коментар)»** (1993, у співавторстві з Л.Л. Безобразовою) та залишилися актуальними для вченого й дотепер, про що свідчить низка статей, опублікованих у наукових збірниках різних років.

Аналітичний огляд праць М.І. Степаненка засвідчує той факт, що знаний і шанований мовознавець заявив про себе і як про **лінгводидакта**, філософа освіти, долучившись до створення нових концептуальних засад навчання української мови, осмислення потреби формування україознавчого світогляду засобами мовної освіти, виявлення методичних шляхів мотивації в учнів та студентів пізнавальної активності, спрямованої на вивчення української мови та спілкування нею. Авторське бачення вимог до сучасного підручника з рідної мови, перспективних технологій освітньої діяльності задля підвищення рівня мовленнєвої підготовки молодого покоління невтомно популяризуються для викладацької спільноти в ґрунтовних розвідках на сторінках багатьох науково-практичних, науково-методичних видань, як-от: «Дивослово», «Українська мова в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах», «Вивчаємо українську мову та літературу», «Українська мова й література в сучасній школі», «Імідж сучасного педагога», «Постметодика».

Микола Іванович активно здійснює й **редакторську діяльність**. Він — член редакційної колегії збірників наукових праць філологічного та лінгводидактичного спрямування, матеріалів конференцій, періодичних видань, з-поміж яких науково-теоретичний журнал Інституту української мови НАН України «Українська мова», а також національний науковий журнал Інституту керамології «Український керамологічний журнал», науково-практичний освітньо-популярний журнал «Імідж сучасного педагога», науковий журнал «Психологія особистості», газета для вчителів української мови «Методичні діалоги». М.І. Степаненко є головним редактором значної кількості збірників наукових праць мовознавців, лінгводидактів, студентів. Багато часу він присвячує формуванню тематичних рубрик, оформленню й редагуванню наукового, публіцистичного, художньо-літературного альманаху «Рідний край» — продовжувача традицій однойменного тижневика, що посів чільне місце в українській журналістиці початку XX століття, сприяючи «формуванню соборної української літературної мови, входженню її в усі сфери суспільного життя».

Микола Іванович відомий у філологічних колах активною роботою в царині **словникарства**. Щедро збагачують українську скарбницю лексикографічних джерел **Новітній російсько-український словник** (2006) і **Новітній українсько-російський словник** (2006), які вийшли за його редакцією. Ці двомовні словники, що виявляють водночас можливості орфографічних та орфоепічних довідників, поєднують наукову точність з ясною, зрозумілою для користувача формою викладення, достатньо повно репрезентують лексичний склад обох мов початку XX століття.

Микола Іванович Степаненко — дослідник, який відчуває всі тонкощі слова, намагається проникнути в його утаємничене буття, уміє різноаспектно аналізувати його на текстовому тлі. Із такими чеснотами пов'язана **літературознавча діяльність** ученого. Праці **«Публіцистична спадщина Олеся Гончара (мовні, навколомовні й деякі інші проблеми)»** (2008), **«Духовний посил Олеся Гончара»** (2009), **«Літературний простір «Щоденників» Олеся Гончара»** (2010), **«Світ в оцінці Олеся Гончара»** (2012) — лінгвосинергетичне осмислення матеріалів «Щоденників» письменника, зокрема його філологічної концепції, виформуваної в різні творчі періоди; своєрідна збірка крилатих висловів, що мають різний ступінь афористичності — мінімальний, оптимальний, максимальний, завжди цілеспрямовані і влучні, конденсовано та емоційно передають судження про довкілля; майстерно виписана «палітра портретів найвідоміших поетів і прозаїків радянської доби, подана крізь бачення і в оцінках, зроблених Олесем Терентійовичем у його щоденниках» [1: 4]; реєстр перифразових найменувань, виструнчених за діарійною мозаїкою митця цілих культурних епох та їхніх прапірних особистостей. Ці монографії, понад 80 статей у різних виданнях, а ще багато ідей, які небавом віднайдуть своє втілення, — такий науковий набуток про автора «Собору» має сьогодні Микола Іванович, якого почесно вважають одним із провідних гончарознавців України. Та, мабуть,

найбільшою заслугою професора є те, що його працю високо поціновує дружина Олеся Гончара — Валентина Данилівна Гончар, з якою Микола Іванович підтримує тісні зв'язки. Надзвичайно чуттєвим є переднє слово Валентини Данилівни до «Літературного простору «Щоденників» Олеся Гончара»: «Одним із великих прихильників Олеся Терентійовича є учений-філолог Микола Степаненко. Я повірила Миколі Івановичу, розповідала йому багато такого, чого не могла довірити іншим, і побачила розуміння та щирий відгук: він відчув Гончарові болі, радості, мрії», «... Миколі Івановичу вдалося аж ніби воскресити незабутню для мене постать — з усіма достоїнствами, із душевним ліризмом, із надмірною категоричністю, з вибуховістю, із сократівським спокоєм».

Про те, що М.І. Степаненко — учений широкого діапазону, свідчить і нещодавно випущена у світ книга **«Думки вголос і про себе»** (2013), у якій органічно сплелися в нерозривну сув'язь об'єднані у вісім розділів розвідки, що репрезентують публіцистичні, мовознавчі, літературознавчі роздуми. Навдивовижу різноманітні, ба навіть непоєднувані на перший погляд площини наукової творчості, занурені в єдино можливу для автора царину буття — любов до трьох світів — мови, людини й України. Таке магістральне зосередження довкруж згаданого «триптиха» пронизує всю монографію загалом і кожен її розділ зосібна. Зворушує вступ до книжки — справжнє зізнання в любові до Слова і сповідь йому: «Кожен, хто не з примусу, а з власної волі пов'язав свою долю зі словом, вдумливо, сумлінно, з великою любов'ю досліджує цей феномен, намагається осягнути в усіх тонкощах його художню сутність, зрештою опиняється в полоні мови, із якого вже ніколи не вибратися. Цей полон — на все життя — стає солодкою карою й водночас бажаною мукою. Слово вабить до себе мудрих, чутливих, світлих людей, магічно заворожує їх і — уже не дає спокою, усякчас спонукає до многотрудності, часто аж задуже виснажливої, але неодмінно з присмаком радості й утіхи». Праця, що, безперечно, приречена на успіх і належне поцінування, має просту форму не одного року «полудневих нотаток», проте водночас акумулює надзвичайно потужний зміст, оспівує високий духовний потенціал людини, що не може бути зреалізований повною мірою без любові до мови й Батьківщини.

Миколі Івановичу вдалося зробити чимало й в царині **філологічного краєзнавства**. Зберегти древо національної духовності, котре вибухнуло «силою та широтою крони, далеко простягає міцне гілля» і стане нащадкам духовним орієнтиром, — надзавдання для патріота-крайовика, що відчуває міцний і щедрий ґрунт полтавської землі. Унікальною за змістом і формою є книга **«Літературні музеї Полтавщини»** (2006), у якій зібрано докупи розповіді про музеї тих майстрів художнього слова, які народилися на Полтавщині або пов'язали свою життєву і творчу долю з багатим на літературні таланти краєм (Ґригорій Сковорода, Давид Гурамішвілі, Іван Котляревський, Микола Гоголь, Панас Мирний, Володи-

мир Короленко, Архип Тесленко, Олесь Гончар, Василь Симоненко). Вагомість цієї праці Д. Р. Шупта вбачає в унікальності її жанру, що «вигідно пожвавлює контакт із читачем і приваблює увагу останнього <...> Це не власне путівник музеями, а емоційна колоритна розповідь, у якій храм муз виступає істотою, що активно живе і діє в сьогоднішньому культурному просторі» [10: 176–179].

Зараз в усіх на слуху ще одне видання знаного науковця — **«Літературно-мистецька Полтавщина»** (2013). У ньому — важливі відомості про літературно-мистецькі будні й свята сучасної Полтавщини, «яка гідно пошанувала письменників, педагогів, учених, державних, церковних діячів насамперед тим, що заснувала премії різних рівнів». Автор чітко викристалізовує статус цих престижних і цінних нагород, з гордістю виписує соковиті грона їхніх лауреатів. Дослідника повсякчас тішить думка про вияскравлення нових імен, а серце переймається тим, щоб важливих віншувальних процедур були удостоєні лише гідні великої пам'яті особистості. Не обійшов увагою М.І. Степаненко-енциклопедист і літературно-меморіальні, літературні музеї й музейні кімнати, культурно-освітні заклади, установи, літературно-мистецькі об'єднання, творчі спілки, наукові, літературні, літературно-мистецькі періодичні й неперіодичні видання. Вражає обшир виконаної роботи, якнайдокладніший опис кожного вирізненого явища, здатність автора зв'язати в один нерозривний вузол мистецтво й науку, минувшину й сьогодення. Можна лише уявити, скількома джерелами скористався вчений, як вивіряв, уточнював, узгоджував усі факти й події, намагався тематично й хронологічно виструнчити часом різнорідні статті. Своєю фундаментальною (без перебільшення!) працею професор вкотре доводить, що значення рідного краю в розвої нації неоціненне, адже «велику силу всотує давнє й сучасне коріння української історії та культури з духовного чорнозему Полтавщини».

М.І. Степаненко є також **активним громадським діячем**. Його понад 550 опублікованих праць доповнюють сотні й сотні науково-просвітницьких передач на обласному, всеукраїнському радіо та телебаченні, з-поміж яких найпопулярнішими є «Сторінками щоденників Олеся Гончара», «Храми муз поетів на Полтавщині», «Діалоги», рубрики «Слово рідне», «Плекаймо рідне слово». Виступи професора перед широким загалом чи то в ефірному просторі, чи то в реальному під час громадських зібрань задля пошанування знакових віх культурно-мистецького буття країни — це потужний інтелектуальний посил великого достойника рідної землі, що доносить силу й багатство рідного слова, опікується його утвердженням у різних сферах суспільного життя.

Приємно, що наукова, освітня, просвітницька, подвижницька, літературно-мистецька, журналістська діяльність Миколи Івановича Степаненка вже належно поцінована в нашій державі. Він — член Національної спілки журналістів України, Національної спілки письменників України, лауреат Міжнародної премії імені Івана Кошелівця,

Державної премії імені Олеся Гончара, всеукраїнських премій — імені Бориса Грінченка, імені Петра Василенка, імені Івана Огієнка, крайових премій — імені Івана Котляревського, імені Панаса Мирного, імені Володимира Малика, імені Самійла Величка, імені Валер'яна Підмогильного, премії конкурсу на найкращий підручник, монографію, навчальний посібник, який щорічно проводить Академія наук вищої освіти України у номінації «Монографії», а також лауреат журналу «Дивосвіт» (у жанрі мовознавство), загальнонаціонального конкурсу «Українська мова — мова єднання» в номінації «На видноті всього світу». Учений має почесні звання академіка Академії наук вищої освіти України, заслуженого діяча науки і техніки України та нагороди: нагрудні знаки Міністерства освіти і науки України «Відмінник освіти України», «Петро Могила», академічну нагороду Ярослава Мудрого, знак Академії педагогічних наук України «К.Д. Ушинський», Золоту медаль української журналістики.

Сердечно вітаємо Миколу Івановича з ювілеєм. Зичимо невпинного руху вперед, безмежного розвою натхненних думок і щирих почуттів на нових сторінках філологічних, краєзнавчих та інших студій, публіцистичних і, сподіваємося, художніх полотен. Низький уклін Вам від колег, учнів, однодумців за невтомну працю, віддану любов до рідного слова.

1. *Антипович Ю.* Література — це останній рубіж самозахисту, остання надія відстояти себе перед агресивними силами зла / Ю. Антипович // Наше слово. — 2010. — № 17 (54). — С. 4.
2. *Горбачук Д.* Слово — свідок історії, свідок часу / Д. Горбачук // Степаненко М. І. Рідне українське слово. — Полтава, 2005. — С. 385–387.
3. *Грищенко А.* [Рецензія] / А. Грищенко // Вісник Полтавського педінституту ім. В. Г. Короленка. Серія «Філологічні науки» : зб. наук. праць / ред. В.О. Пащенко. — Полтава, 1998. — Вип. 1. — С. 226–227. — Рец. на кн.: Степаненко М.І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення : монографія / НАН України, Укр. мовно-інформ. фонд. — К., 1997. — 216 с.
4. *Дудик П.* Учений широкого діапазону / П. Дудик // Степаненко М. І. Історія, граматика, поетика українського слова. — Полтава : АСМІ, 2008. — С. 5–6.
5. *Єрмоленко С.* [Рецензія] / С. Єрмоленко // Збірник наукових праць. Вісник Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Серія «Філологічні науки» / ред. В. О. Пащенко ; Полтав. держ. пед. ін-т імені В.Г. Короленка. — Полтава, 1999. — Вип. 2 (6). — С. 205–207. — Рец. на кн.: Степаненко М. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення : монографія / НАН України, Укр. мовно-інформ. фонд. — К., 1997. — 216 с.
6. *Іваницька Н. Л.* Категорія локативності в семантико-синтаксичному і формально-синтаксичному висвітленні / Н. Л. Іваницька // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Серія «Філологічні науки». — Полтава, 2007. — Вип. 1 (53). — С. 293–297. — Рец. на кн.: Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення : монографія. — Полтава : АСМІ, 2004. — 463 с.
7. *Мацько Л.* Іще одна книга про історію української мови / Л. Мацько // Рідний край : наук., публіц., худож.-літ. альманах Полтавського державного педагогічного універ-

ситету імені В.Г. Короленка / Полтав. держ. пед. ін-т імені В.Г. Короленка ; гол. ред. В. Пащенко. — Полтава, 1999. — № 1. — С. 110–111. — Рец. на кн.: Степаненко М. Історія української мови / НАН України, Укр. мовно-інформ. фонд. — К., 1998. — 149 с.

8. *Мацько Л.* Цінні відомості із семантичного та функціонального синтаксису / Л. Мацько // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. — Полтава, 2005. — Вип. 1 (40). — С. 285–287. — Серія «Філологічні науки». — Рец. на кн.: Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення : монографія. — Полтава : АСМІ, 2004. — 463 с.
9. *Мойсієнко А.К.* Взаємодія формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної валентності у структурі речень із просторовими поширювачами / А.К. Мойсієнко // Актуальні проблеми граматики, лексикології, лінгвостилістики, лінгвометодики : зб. наук. праць / за ред. проф. М.І. Степаненка ; Полтав. держ. пед. ун-т імені В.Г. Короленка. — Полтава, 2008. — С. 136–139. — Рец. на кн.: Степаненко М.І. Просторові поширювачі у структурі простого речення : монографія. — Полтава : АСМІ, 2004. — 463 с.
10. *Шупта Д.Р.* Літературні музеї Полтавщини / Д.Р. Шупта // Історична пам'ять : зб. наук. праць / Полтав. держ. пед. ун-т імені В.Г. Короленка. — Полтава, 2008. — Вип. 1. — С. 176–179. — Рец. на кн.: Степаненко М. І. Літературні музеї Полтавщини : навч. посіб. — Полтава : АСМІ, 2006. — 404 с.

Світлана ПЕДЧЕНКО, Світлана ГАЛАУР (м. Полтава)

Статтю отримано 14.09.2013

Svitlana Pedchenko, Svitlana Galaur
Poltava

THE SCHOLAR WITH THE GREAT RESEARCH SCOPE
(to the 55th birthday anniversary of Professor Mykola Ivanovych Stepanenko)

Мовна мозаїка

***ХОСПІС* чи *ГОСПІС* ?**

До спеціального та загального українського мовного вжитку за останні двоє десятиріч увійшло багато нових слів англійського походження, які мають у своєму складі **h**, що так само, як і в попередніх запозиченнях, передане літерою **х**, тобто за російською традицією. Словники зафіксували *холдинг, хакер, хайвей, хард, хенд, хепі, хоспіс, хостел, секонд-хенд* та ін. Відповідно до правила, викладеного в § 87 чинного «Українського правопису» **h** потрібно передавати літерою **г**. Цю норму підтримала також погоджувальна комісія з проблемних питань українського слововживання, словотворення та написання слів Інституту української мови НАН України (протокол № 5 від 25 січня 2011 року), в ухвалі якої рекомендовано писати з літерою **г** такі слова, як **гайвей, гайджекер, гакер, гард, генд, гепі, гетчбек, геш, голдинг**. Лише для трьох слів — **гакер, гепі, голдинг**, які давніше освоєні українською мовою у формі **хакер, хепі, холдинг**, дозволено подвійний правопис, тобто **гакер** і **хакер, гепі** і **хепі, голдинг** і **холдинг**, проте в словниках як основне подавати слово з літерою **г**.

Отже, у запозиченнях з англійської мови літеру **h** відповідно до історично сформованої норми української літературної мови потрібно передавати літерою **г**, а новітні запозичення писати ***госпіс, гостел, гакер, гард, гайвей, секондгенд***.

Катерина Городенська

УДК 378.4(477.81)

КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ РІВНЕНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ – ОСЕРЕДОК ВІТЧИЗНЯНОЇ МОВОЗНАВЧОЇ НАУКИ (1963 – 2013 роки)

Проаналізовано науково-методичну діяльність кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету за 50 років її існування (1963 – 2013 рр.).

Ключові слова: *українська мова, кафедра української мови імені професора К.Ф. Шульжука, Ровенський державний педагогічний інститут, Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне (Україна).*

У жовтні 2013 року кафедра української мови Рівненського державного гуманітарного університету (далі РДГУ) — один із найпотужніших науково-методичних осередків краю — відзначила 50-річчя свого заснування. До визначних мовознавців і лінгводидактів, чиє професійне життя тісно пов'язане з цим науковим підрозділом Рівненського вишу, належать доктор філологічних наук, професор, академік АН ВШ України, К.Ф. Шульжук, доктор педагогічних наук, професор В.Я. Мельничайко, доктор філологічних наук, професор Я.В. Януш, доктор філологічних наук, професор В.М. Галич, доктор педагогічних наук, професор І.М. Хом'як, доктор філологічних наук, професор А.М. Архангельська та багато інших учених, які свого часу зробили значний внесок у розвій вітчизняної лінгвістики й лінгводидактики.

Спробуємо проаналізувати етапи становлення й розвитку кафедри за півстоліття її буття в мовно-освітньому просторі України.

© Г. М. ВОКАЛЬЧУК, О.О. КУЗЬМИЧ, О.І. СТЕПАНОВА, 2014

І. Кафедра української мови Ровенського державного учительського (педагогічного) інституту (1963-1970 рр.)

Кафедра як самостійний структурний підрозділ вишу функціонує з 1963 року, однак її історія розпочинається значно раніше — від часу заснування Ровенського учительського (згодом — педагогічного) інституту. Із 1940 року викладачі української мови працювали в складі об'єднаних філологічних кафедр: мовознавства (1940–1961 роки) та української мови і літератури (1961–1963 роки).

1945 року кафедру мовознавства очолив старший викладач І.О. Борійчук, нагороджений орденом «Червона зірка» та медаллю «За відвагу». У період становлення кафедри на ній працювали старші викладачі й викладачі без наукових ступенів (переважно випускники Київського, Дніпропетровського, Харківського та Вінницького педагогічних інститутів) М.Л. Перетятько, Л.Й. Спинул, О.А. Петровська, В.Д. Глущенко, Л.С. Бондаренко, Б.І. Боднар, П.М. Фесуненко (завідував кафедрою впродовж 1954–1959 років), Є.С. Регушевський, Я.В. Януш.

1959 року для підвищення науково-викладацького рівня на кафедру запросили кандидатів філологічних наук Я.О. Пуру та М.П. Івченка.

Основні наукові інтереси викладачів упродовж цього періоду були такими: числівники в слов'янських мовах (М.П. Івченко), синтаксис південно-західних говорів української мови (Я.О. Пура), фразеологія прозових творів І.Я. Франка (Б.І. Боднар), термінологічна (мовознавча) лексика в наукових і публіцистичних творах І.Я. Франка (Є.С. Регушевський) та ін.

1959 року на кафедрі розроблено «Програму для збирання лексики Ровенщини». У 60-і роки студенти філологічного факультету під керівництвом викладачів активно збирали топонімічні матеріали й діалектну лексику в селах Ровенської області для Діалектологічного атласу України, Загальнослов'янського лінгвістичного атласу [13: 97].

У 1970/1971 навчальному році науково-педагогічний колектив кафедри української мови Рівненського державного педагогічного інституту (далі РДПІ) складався з 9 осіб і забезпечував викладання таких дисциплін: вступ до мовознавства, старослов'янська мова, сучасна українська літературна мова, українська діалектологія, історична граматика української мови, історія української літературної мови, порівняльна граматика східнослов'янських мов, методика викладання української мови, загальне мовознавство і педагогічна практика.

Із 1959 р. по 1971 р. кафедру української мови очолював кандидат філологічних наук, доцент ***М.П. Івченко*** (1903–1975 рр.). Упродовж рівненського періоду він опублікував праці «Сучасна українська мова» (1960 р., 1962 р., 1965 р.), «Культура української мови» (1963 р.) та ін. Учений зазначав: «Протягом останніх п'яти років члени кафедри української мови працювали над такими проблемами: закономірності розвитку української мови (М.П. Івченко, Я.О. Пура, Б.І. Боднар), питання розвитку слов'янських мов (Т.М. Сніцаревич та Л.С. Бондаренко).

Викладачі кафедри М.П. Івченко, Я.О. Пура, Т.М. Сніцаревич беруть активну участь у роботі методоб'єднань шкіл, виступають із лекціями на науково-методичні теми. При виїздах на консультпункти та до шкіл, де відбувають практику студенти, члени кафедри подають методичну допомогу не тільки студентам-практикантам, але й вчителям шкіл» [14: 69–70].

Загальний стаж у вищій школі цього відомого мовознавця, педагога становить 40 років, ще 10 він працював у середній школі [12: 197]. 1974 року доцент М.П. Івченко вийшов на пенсію.

Уміння бачити повсякденні проблеми вчителя було характерним для завідувача кабінету української мови і літератури Ровенського інституту удосконалення вчителів ***С.С. Мельничука***. За його участі розгорнуто роботу щодо вдосконалення навчальних планів і програм з української мови і літератури, підготовки й перепідготовки педагогів-філологів, організовано предметні (з української мови та літератури) курси, які проводили на базі РДПІ. З 1963 по 1971 рік свій величезний досвід С.С. Мельничук передавав студентам-філологам, читаючи курс методики викладання української мови.

До 1972 року продовжує працювати на кафедрі ***Л.С. Бондаренко***, яка завершує роботу над кандидатською дисертацією «Юрій Яновський і фольклор». Після захисту дисертації Людмила Семенівна почала викладати літературознавчі курси на кафедрі української літератури.

Б.І. Боднар до 1972 року викладала «Вступ до мовознавства», «Історичну граматику», продовжувала роботу над кандидатською дисертацією «Фразеологія прозових творів І. Франка», брала участь у підготовці «Словника мови творів І. Франка», у семінарах із франкознавства, що відбувалися у Львівському університеті, збирала матеріали з бойківського діалекту, які були необхідні для коментування мови творів Івана Франка.

Основними курсами ***Т.М. Сніцаревича***, який до 1973 року працював на кафедрі спочатку викладачем, а потім старшим викладачем, були «Історія української літературної мови», «Сучасна українська літературна мова», «Практикум з української мови». Досліджуючи публіцистику І. Франка, Т.С. Сніцаревич підготував статті «І. Франко на сторінках журналів 70–80 років XIX ст.», «Боротьба І. Франка проти буржуазного націоналізму і клерикалізму на сторінках журналів 70–80 років XIX ст.».

Непересічною особистістю, глибоким ученим був кандидат філологічних наук, доцент ***Я.О. Пура*** (1925–2006 рр.), який працював на кафедрі української мови понад 25 років (1959–1989 рр.). Ярослав Остапович видав понад 80 наукових праць і кілька сотень газетних публікацій із краєзнавства, зокрема: «Говори західної Дрогобиччини» (Львів, 1958 р.); «Домашні завдання зі старослов'янської мови» (Рівне, 1983 р.); «Сучасні прізвища Рівненщини» (у п'яти частинах) (Рівне, 1984–1990 рр.); «Назви річок басейну Горині, Ствиги та Середнього

Стиру» (Львів, 1985 р.); «Озера Рівненщини» (Рівне, 1989 р.); «Походження назв населених пунктів Рівненщини» (Рівне, 1990 р.) та ін. Автор серії книг «Край наш у назвах» (Рівне, 1991 р., 1994 р., 2004 р., 2005 р.), присвячених топонімікону Дубенського, Радивилівського, Рівненського, Здолбунівського й Острозького районів, міста Рівного.

Ф.Й. Бабій був членом кафедри з 1965 по 1980 рік. 1976 року закінчив однорічну аспірантуру в Інституті мовознавства імені О.О. Потебні АН України. Кандидатську дисертацію «Побутова лексика говорів середнього басейну Горині (на матеріалі назв одягу, взуття та головних уборів)» захистив 1980 року. Публікував праці з фонетики, діалектної фразеології, зокрема: «Фразеологія в мові населення Березнівського району Ровенської області» (1971 р.), «Деякі ізофони говірок середнього басейну Горині» (1974 р.), «Назви головних уборів Ровенського Полісся» (1975 р.). Федір Йосипович брав активну участь у профорієнтаційній роботі, був лектором товариства «Знання», «Педагогічного товариства», систематично виступав із доповідями серед широких верств населення [15: 8].

Певний час працювала на кафедрі ***О.М. Дзівак (Крижанська)***, випускниця філологічного факультету РДПІ 1963 року. У 1965–1970 роках — асистент кафедри. 1970 року Оксана Миколаївна вступила до аспірантури при кафедрі української мови Київського державного педагогічного інституту. Працювала над кандидатською дисертацією «Лексика на означення кольорів в українській мов», яку захистила 1975 року. У 1973–1975 роках викладала сучасну українську літературну мову для студентів російського відділення філологічного факультету. 1975 року переведена на кафедру педагогіки і початкового навчання.

1968 року на кафедру прийшла ***М.С. Рогаль***, яка була першою аспіранткою акад. В. М. Русанівського. 1969 року Марта Степанівна захистила кандидатську дисертацію «Лексичні запозичення в українських літописах кінця XVII — І половини XVIII ст.». М.С. Рогаль читала історичну граматику, історію української літературної мови, розділи провідного курсу «Сучасна українська літературна мова». У наукових розвідках дослідниця висвітлювала питання походження української мови, формування її лексичного складу в різні історичні періоди, опрацьовувала проблему запозичень, характеризувала зміни в морфемній будові лексем тощо («Польська мова як джерело чеських лексичних запозичень в українських літописах кінця XVII — першої половини XVIII ст.», 1968 р.; «Полонізми в українсько-білоруській діловій мові XIV–XV ст.», 1982 р.; «Лингводидактическая интерпретация сопоставительного описания русской и словацкой лексики», 1983 р.).

1970 року до аспірантури вступила викладач кафедри ***Я.В. Януш***, яка перед цим читала лекційний курс із сучасної української літературної мови для студентів педагогічного факультету, вела практичні заняття на філологічному факультеті, керувала педпрактикою студентів.

Після захисту кандидатської дисертації «Значення творчості І. Карпенко-Карого в історії мови української драматургії кінця XIX — початку XX ст.» (1971 р.) Ядвіга Вацлавівна, витримавши конкурс на посаду доцента, повернулася на кафедру української мови, де працювала до вступу до докторантури в 1980 році. Докторську дисертацію «Мова української драматургії кінця XIX — початку XX ст.» Я.В. Януш захистила в грудні 1990 року.

Викладачі кафедри брали активну участь у науково-дослідницькій роботі, друкували статті в журналах «Мовознавство», «Українська мова і література в школі», виступали з доповідями на республіканських і всесоюзних наукових конференціях.

II. Кафедра української мови Ровенського державного педагогічного інституту (Рівненського державного гуманітарного університету) (1971 — 2010 рр.)

Для активізації методичної роботи 1971 р. з педагогічного факультету на кафедру української мови переведено кандидата педагогічних наук, доцента ***М.І. Дорошенка***, який майже десять років очолював кафедру педагогіки і методики початкової освіти. Відомий учений-методист, автор шкільних програм з української мови та навчальних посібників із проблем словникової роботи для учнів молодшої та середньої школи, автор статей у провідних методичних і лінгвістичних журналах, Микола Іванович на кафедрі української мови, на жаль, працював недовго й після нетривалої хвороби помер.

У січні 1971 року на кафедрі почав працювати ***В.Я. Мельничайко***. У 1971–1980 роках обіймав посаду доцента кафедри української мови РДПІ. Із 1981 року Володимир Ярославович — доцент, а з 1983 року — завідувач кафедри української мови, а згодом — завідувач кафедри методики мови і культури мовлення Тернопільського педагогічного інституту. Уже в м. Тернополі захистив докторську дисертацію «Формування синтаксичної структури писемного мовлення учнів у школі» (1989 р.). Рівненський період ученого-педагога репрезентований науково-методичними працями «Граматико-стилістичні помилки та способи їх усунення» (1973 р.), «Вивчення розділу «Культура мови і стилістика» (1975 р.), «Зв'язок роботи над розвитком мовлення із вивченням граматики» (1977 р.), «Уточнюючі члени речення і розділові знаки при них» (1978 р.), «Елементи стилістики при вивченні частин мови» (1978 р.), «Опрацювання складнопідрядних речень» (1979 р.), «Про опрацювання теми «Дієприслівник» (1979 р.), «Ознайомлення з текстом в IV класі» (1980 р.) та ін.

У 1971 році кафедру української мови РДПІ очолив кандидат філологічних наук, доцент ***К.Ф. Шульжук***, який був завідувачем майже 40 років (до 2010 р.; у 1987 — 1988 рр. кафедру української мови та літератури очолював кандидат філологічних наук, доцент О.А. Галич). Упродовж наукової діяльності К. Ф. Шульжука — доктора філологічних наук

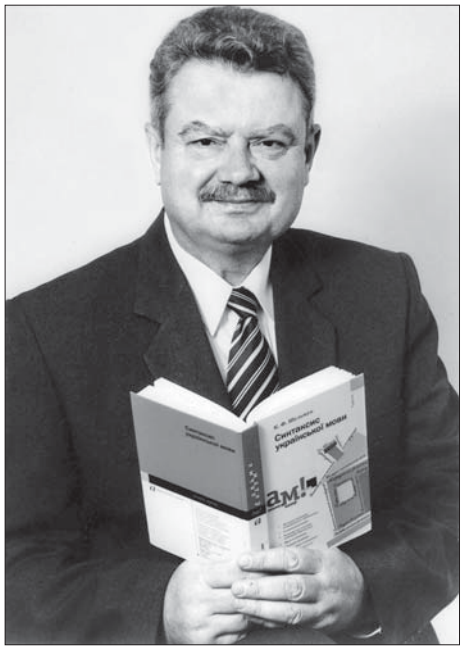

Доктор філологічних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України К.Ф. Шульжук.

(із 1990 р.), професора (із 1991 р.), академіка Академії наук вищої школи України (із 1994 р.), автора понад двохсот наукових і науково-методичних праць з українського, слов'янського, зіставного мовознавства й лінгводидактики [16] — склалася потужна лінгвістична школа з проблем синтаксису. Професор К.Ф. Шульжук очолив опрацювання викладачами кафедри комплексної наукової теми «Функціональна типологія речення в українській мові», у межах якої захищено 7 кандидатських дисертацій, виконано понад 300 дипломних робіт, зібрано багатий дидактичний матеріал для методичних посібників. Результати наукових розвідок професор К.Ф. Шульжук та його учні регулярно публікували у фаховому збірнику наукових праць «Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії», заснованому професором 1992 року. За 18 років (із 1992 до 2010) у збірнику надруковано 438 статей.

Помітним внеском у розвій вітчизняної науки стали монографії, підручники, посібники професора К.Ф. Шульжука: «Складне багатокомпонентне речення в українській мові» (1986 р.), «Складне речення в українській мові: посібник для вчителя» (1989 р.), «Синтаксис складного речення: навчальний посібник для студентів-філологів» (2000 р.), «Синтаксис української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів» (2004 р.), «Українська мова: навчально-методичний посібник для студентів-філологів» (у співавторстві з О.О. Кузьмич, Т.М. Шкарбан, Н.В. Шульжук; 2008 р.), «Синтаксис української мови: підручник» (2010 р.) та ін.

«У 1971–1974 роках із різних причин вибули викладачі кафедри С.І. Дорошенко, М.П. Івченко, Б.І. Боднар, Т.М. Сніцаревич. Прибули і вибули Г.І. Гуменюк, О.М. Крижанська. Прибули Г.Г. Фанок, А.О. Зарудяна, Л.Г. Стрілецька. На кінець 1975 року на кафедрі працювали 9 штатних викладачів, серед яких 5 — кандидати наук» [2].

Л.Г. Стрілецька закінчила філологічний факультет РДПІ 1963 року. Учителювала в Україні, Латвії. На кафедрі української мови РДПІ працювала викладачем, проводила практичні й лабораторні заняття з курсів «Сучасна українська мова», «Практикум з української мови» тощо. 2002 р. вийшла на пенсію.

Проблема наукових досліджень викладачів кафедри тісно пов'язана з потребами шкільної освіти. З 1976 року члени кафедри починають розробляти нову планову комплексну наукову тему «Зв'язок теорії з практикою в процесі викладання мови у вузі й школі» (виконавці — доценти К.Ф. Шульжук, В Я. Мельничайко, Я.В. Януш, М.С. Рогаль, Я.О. Пура, асистенти Ф.Й. Бабій, Л.Г. Стрілецька, Г.Г. Фанок, А.О. Зарудяна). При цьому викладачі продовжують працювати над індивідуальними науковими темами: доц. Я.О. Пура — «Словник говірок Рівненської області»; доц. Я.В. Януш — «Мова у драматургії кінця XIX — початку XX ст.»; доц. М.С. Рогаль — «Способи вираження обставинних відношень у сучасній українській літературній мові»; доц. К.Ф. Шульжук — «Формування і розвиток ускладненого речення в українській літературній мові кінця XVIII — І половини XIX ст.» [1].

Л.Л. Мельник, випускниця філологічного факультету Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки, у 1979–2002 роках — викладач кафедри української мови РДПІ. Із 1988 року Людмила Леонтіївна викладала «Практикум з української мови». Науково-методичні публікації присвячені практичним питанням української орфографії та пунктуації: «Просте ускладнене речення у вузівському і шкільному курсі (на матеріалах поетичної творчості Тараса Шевченка)»; «Удосконалення пунктуаційної грамотності студентів при вивченні практичного курсу української мови (на матеріалі неускладненого речення)», «Ну що б, здавалося, тире ?» та ін.

І.М. Хом'як, який закінчив філологічний факультет РДПІ 1972 року, прийшов асистентом на кафедру української мови 1977 р. Викладав практикум з української мови, проводив заняття з методики викладання української мови, з сучасної української літературної мови. 1986 року вступив до аспірантури Інституту педагогіки АПН України, захистив кандидатську дисертацію «Зв'язок у навчанні орфографії і словотвору на уроках української мови у 5–6 класах». Працюючи на кафедрі, Іван Миколайович як методист багато зробив для узагальнення досвіду роботи найкращих учителів Рівненщини.

У 1980/1981 навчальному році на кафедрі працювало 8 штатних викладачів, із яких четверо — кандидати наук, доценти: К.Ф. Шульжук, М.С. Рогаль, Я.О. Пура, Я.В. Януш, четверо — асистенти; Л.Г. Стрілецька, І.М. Хом'як, Л.Л. Мельник, В.М. Галич. Цього року доцент Я.В. Януш вступила до докторантури при Інституті мовознавства імені О.О. Потебні АН України [4].

Кафедру постійно поповнювали нові викладачі. Так, у 80-і прийшли В.М. Галич, О.М. Євтушок, Н.В. Грицак (Кірілкова), В.М. Кириленко.

Понад 19 років працювала на кафедрі ***В.М. Галич***. Тут вона пройшла школу професійного та наукового зростання від асистента до доцента, за порадою доцента Я.О. Пури обрала напрям наукової діяльності — ономастику (літературно-художню антропоніміку). Валентина

Миколаївна листувалася з видатним українським письменником Олесем Гончаром, який підтримував її наукові інтереси, заохочував до творчості. 1993 року В.М. Галич захистила кандидатську дисертацію «Антропонімія Олеся Гончара: природа, еволюція, стилістика». Доцент В.М. Галич викладала сучасну українську літературну мову, стилістику, культуру мови, лінгвістичний аналіз тексту. 1999 року В.М. Галич стала завідувачем кафедри філологічних дисциплін Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка.

Із 1980 року на кафедрі української мови РДПІ розпочалося активне опрацювання нової республіканської теми «Словник поетичних творів І. Франка», виконавцями якої були 15 педінститутів України з центром в Івано-Франківську.

Викладачі кафедри активізують наукову роботу студентів. Зокрема, високо оцінено випускний проект студентки Г. Мощук «Мовностилістичні особливості газетного жанру (на матеріалі газети «Червоний прапор»)» (науковий керівник — доцент М. С. Рогаль). Уперше студентів-заочників рекомендували для участі в науково-педагогічних читаннях [15: 8]. У звіті кафедри про наукову роботу за 1980/1981 навчальний рік зазначено, що студентка 4 курсу Г. Вискорко (нині — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови імені професора К.Ф. Шульжука РДГУ Г.М. Вокальчук) на республіканській олімпіаді з української мови і літератури «Студент і науково-технічний прогрес» у м. Львові (квітень 1981 р.) посіла ІІ місце [3].

Із вересня 1981 р. практичні заняття з української діалектології, вступу до мовознавства проводить випускник факультету 1978 року ***О.М. Євтушок.*** Він бере участь в опрацюванні колективної кафедральної теми, а також визначає сферу власних наукових інтересів і координує в Інституті мовознавства імені О. О. Потебні АН України тему дисертаційної роботи «Народна будівельна лексика Західного Полісся».

Для подальшого вдосконалення системи філологічної освіти з-поміж провідних кафедр української мови закладів освіти ІІІ–ІV рівнів акредитації в середині 80-их років визначено опорні кафедри, основними завданнями яких були: узагальнення й упровадження передового досвіду викладання лінгвістичних дисциплін у вишах; рекомендації щодо вдосконалення організації та методики підвищення якості підготовки студентів; створення й уведення в навчальний процес удосконалених навчальних планів і програм, міжкафедральних підручників, посібників тощо та ін. Кафедра української мови РДПІ ввійшла до складу опорних кафедр разом із кафедрами Вінницького, Херсонського, Миколаївського педінститутів. На спільних засіданнях у перелічених вишах обговорювали доповіді з актуальних науково-методичних проблем, аналізували показові лекції, практичні й лабораторні заняття.

У лютому 1987 року до штату кафедри зараховано випускницю Дніпропетровського університету 1978 року ***Н.В. Грицак (Кірілкова)***.

У цей період Наталя Василівна публікує наукові розвідки: «До типології фразеологічних одиниць в українських народних казках» (1983 р.), «Региональные фольклорные элементы в «Народних оповіданнях» Марка Вовчок» (1985 р.), «Структурно-семантичні особливості фразеологізмів казкового походження» (1987 р.), «Бичок-третячок англійською мовою» (1988 р.). 1989 року Н.В. Грицак вступила до аспірантури Інституту мовознавства імені О.О. Потебні АН України, а 1993 року захистила кандидатську дисертацію «Традиційні комплекси казки в сучасній українській літературній мові».

Із 1988 року працював на кафедрі випускник Житомирського пед-інституту ***В.М. Куриленко***, який 1984 року захистив кандидатську дисертацію «Лексика тваринництва в поліських говорах». Володимир Михайлович викладав українську діалектологію, історичну граматику, старослов'янську мову, сучасну українську літературну мову (розділи «Фонетика», «Лексика»). Активно працював над словником діалектної лексики Полісся. 1990 р. обраний на посаду ректора Глухівського державного педагогічного інституту.

Кінець 1980-их років знаменується національним відродженням. Змінюється і характер студентської наукової роботи. У цей період на кафедрі продовжують діяти два наукові гуртки: української діалектології (керівники — доцент В.М. Куриленко, асистент Н.В. Грицак); ономастики (доцент Я. О. Пура, асистент В. М. Галич) і дві проблемні групи: історії мови та словотвору (керівники — доцент М.С. Рогаль, асистент Л.Г. Стрілецька), синтаксису (керівник — доцент К.Ф. Шульжук) [7]. Викладачі активізують роботу над республіканською комплексною темою «Словник творів І. Франка». Студенти — члени наукового гуртка — також долучаються до її опрацювання.

Щоб поглибити теоретичну підготовку випускників у лютому 1989 року для читання спецкурсу «Актуальні проблеми граматики сучасної української мови» запрошено доктора філологічних наук, професора кафедри української мови Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка ***І. К. Кучеренка*** [5].

Розширення тематики спецкурсів і спецсемінарів засвідчує тісний зв'язок теоретичних дисциплін зі шкільною програмою. У 1988/1989 н. р. доцент М.С. Рогаль читає спецкурс «Шкільні підручники і принципи лексичного, фонетичного, граматичного аналізу», доцент Я.О. Пура — «Актуальні проблеми української лексикології і їх розгляд у школі», асистент Н.В. Грицак проводить спецсемінар «Теоретичні основи підручників зі словотвору і граматики української мови», асистент В.М. Галич – спецсемінар «Антропонімія художніх текстів: лінгвостилістичний аспект (на матеріалі творів, що вивчаються в школі)».

1989 року видано низку методичних рекомендацій і посібників членів кафедри: «Складне речення в українській мові: посібник для вчителя» (Шульжук К. Ф.), «Методичні рекомендації щодо виконання контрольних робіт на підготовчому відділенні» (Мельник Л.Л.),

«Зв'язок у навчанні орфографії і словотвору» (Хом'як І. М.), «Ареологія західнополіських говорів української мови» (Євтушок О. М.) [9].

Наприкінці 1989 року ухвалено Закон «Про мови в Українській РСР», що надихнуло членів кафедри української мови на пошуки нових напрямів роботи задля підвищення фахової підготовки вчителів української словесності. Кафедра шукає, зокрема, нових форм проведення занять. Асистент В. М. Галич упроваджує ділові ігри на практичних і лабораторних заняттях із курсу сучасної української літературної мови. У формі методичних конкурсів репрезентовано цього року й підсумкову конференцію з педпрактики [6].

Завершено виконання чергової комплексної теми «Словник поетичних творів І. Франка» і з 1990/1991 навчального року розпочато нову — «Лексичний атлас української мови». Кафедральним керівником призначено доцента В. М. Куриленка. Ця тема передбачає вивчення лексичних особливостей у мовленні жителів населених пунктів Рівненщини. Термін реалізації теми — 1995 рік [11].

У лютому 1990 року очільник кафедри К. Ф. Шульжук захищає докторську дисертацію «Складні багатокомпонентні речення в українській мові».

Із 1991 р. при кафедрі почала функціонувати цільова аспірантура. Під керівництвом професора К. Ф. Шульжука та за його активного сприяння захистили кандидатські дисертації з синтаксичної проблематики аспіранти: О.О. Кузьмич — «Складні конструкції з послідовною підрядністю в сучасній українській мові» (Київ, 1995); Т.М. Шкарбан — «Конструкції з однорідною супідрядністю в сучасній українській мові» (Київ, 1997); Н. В. Шульжук — «Структура складного речення в діалогічному мовленні (на матеріалі художніх творів)» (Київ, 1999); С.В. Давнюк — «Складні конструкції з сурядністю й підрядністю в сучасній українській мові» (Київ, 2001); О.А. Козіцька — «Складнопідрядні контаміновані речення в сучасній українській мові» (Київ, 2004); Н.П. Щербачук — «Семантико-синтаксична структура простого речення в діалогічному мовленні» (на матеріалі художніх творів) (Київ, 2006); Ю.Є. Ричагівська — «Структурно-семантичні параметри складного речення в поетичному мовленні» (Луцьк, 2009).

Кафедру української мови, очолювану професором К.Ф. Шульжуком, ВАК України визначає як провідну установу в процедурі захисту докторських і кандидатських дисертацій зі спеціальностей 10.02.01 — українська мова, 13.00.02 — теорія і методика навчання (українська мова). Членів кафедри регулярно запрошували офіційними опонентами на захисти кандидатських і докторських дисертацій, залучали як незалежних експертів для здійснення експертизи рукописів підручників, навчально-методичних посібників для учнів загальноосвітніх навчальних закладів і вишів. Кафедра підтримувала тісні наукові зв'язки з Інститутом української мови НАН України, АПН України, МОН України, провідними вітчизняними й зарубіжними лінгвістами.

За багаторічну плідну науково-педагогічну працю професор К.Ф. Шульжук відзначений званням «Заслужений працівник освіти України», знаком «Відмінник освіти України», Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України, дипломом лауреата нагороди Ярослава Мудрого Академії наук вищої школи України, почесними грамотами Рівненської облдержадміністрації.

1990/1991 навчальний рік розпочали 9 штатних викладачів, із-поміж яких один доктор філологічних наук, професор К.Ф. Шульжук, чотири кандидати наук, доценти — М.С. Рогаль, І.М. Хом'як, В.М. Куриленко, О.М. Євтушок, чотири викладачі — Л.Г. Стрілецька, Л.Л. Мельник, В.М. Галич, П.В. Наконечний. Н.В. Грицак перебувала в аспірантурі [10].

Члени кафедри української мови РДПІ натхненно й сумлінно плекали рідне слово, употужнювали його енергетику, власними інтелектуальними напрацюваннями збагачували лінгвоукраїністику, виховували вдячних учнів і послідовників, які з гідністю несуть у майбутнє естафету високої професійності, загальнолюдських чеснот і відданості національним духовним скарбам.

Упродовж аналізованого періоду на кафедрі української мови, окрім зазначених вище викладачів, також працювали: доценти Н.В. Мандрик, О.О. Кузьмич, Т.М. Шкарбан, О.І. Степанова, Г.М. Вокальчук, Н.В. Шульжук, Л.М. Златів, старші викладачі І.П. Комарук, Л.С. Олексієвець, Н.П. Щербачук, Н.В. Гаврилюк, викладачі Г.Г. Фанок, А.О. Зарудяна, П.В. Наконечний, А.М. Непеляк, Н.А. Адах та інші.

ІІІ. Кафедра української мови імені професора К. Ф. Шульжука Рівненського державного гуманітарного університету (2010 — 2013 роки)

У серпні 2010 р. Вчена рада РДГУ ухвалила присвоїти кафедрі української мови ім'я професора К.Ф. Шульжука. Завідувачем кафедри призначено випускницю РДГУ 1981 року, яка працювала на кафедрі впродовж 1992 — 2006 років, закінчила докторантуру РДГУ, доктора філологічних наук, професора Г.М. Вокальчук.

На сьогодні на кафедрі працює 9 штатних викладачів, із-поміж них 1 доктор філологічних наук, професор (зав. кафедри Г.М. Вокальчук), 8 кандидатів філологічних наук, доцентів (О.О. Кузьмич, О.І. Степанова, Н.В. Кірілкова, Т.М. Шкарбан, Н.П. Щербачук, Н.В. Гаврилюк, Н.А. Адах, Ю.Є. Ричагівська). Наукові ступені та звання, отже, мають усі викладачі, шестеро з яких — випускники аспірантури РДГУ.

Викладачі продовжують роботу над колективною науковою темою «Функціональна типологія речення в українській мові» (керівник — доц. О.О.Кузьмич, виконавці: доц. Т.М. Шкарбан, доц. Н.П. Щербачук, доц. Ю.Є. Ричагівська). Досліджено особливості українського синтаксису на матеріалі художніх текстів видатних українських письменників ХХ ст., сучасної малої прози, накреслено перспективи подальших студій у зазначеному напрямі з урахуванням краєзнавчого матеріалу,

Кафедра української мови імені професора К.Ф. Шульжука Рівненського державного гуманітарного університету (2011 р.). Зліва направо сидять: доцент Т.М. Шкарбан, доцент О.І. Степанова, професор Г.М. Вокальчук, доцент О.О. Кузьмич, доцент Н.В. Кірілкова. Стоять: доцент Н.А. Адах, доцент Н.В. Гаврилюк, доцент Н.П. Щербачук, лаборант Л.Р. Шкварковська, доцент Ю.Є. Ричагівська.

сформульовано основні аспекти вивчення мовознавчої спадщини професора К.Ф. Шульжука.

Частина членів кафедри з 2010 р. опрацьовує комплексну наукову тему «Українська індивідуально-авторська неологія» (керівник — проф. Г.М. Вокальчук; виконавці: доц. Н.В.Гаврилюк, доц. Н.А. Адах, доц. О.І. Степанова, доц. Н.В. Кірілкова).

2010 року був створений науковий підрозділ кафедри — неографічна лабораторія «NEOLEX-Рівне». Мовознавчі дослідження здійснюються в таких напрямах сучасної філології: письменницька лексикографія, індивідуально-авторська неографія, неологія, лінгвостилістика, ідіостилістика, лінгвопоетика, історія української мови, історія української літератури. Члени лабораторії — викладачі й студенти — регулярно публікують результати досліджень у спеціальних збірниках наукових праць лексикографічної серії «Українська індивідуально-авторська неографія» (автор ідеї, керівник проекту — проф. Г.М. Вокальчук). За період функціонування лабораторії видано випуски:

Словотворчість шістдесятників. Василь Стус. Ігор Калинець. Іван Світличний. Григорій Чубай; відп. ред. Г.М. Вокальчук. — Острог : Вид-во НаУ «Острозька академія», 2010. — 492 с. (Лексикограф. серія «Українська індивідуально-авторська неографія»; вип. 4);

Мовотворчість Павла Тичини у дзеркалі третього тисячоліття; відп. ред. Г.М. Вокальчук. — Острог : Вид-во НаУ «Острозька академія», 2011. — 268 с. (Лексикограф. серія «Українська індивідуально-авторська неографія»; вип. 5);

Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах: [монографія] / Г.М. Вокальчук, А.М. Архангельська, О.А. Стишов, Ю.П. Маслова, В.В. Максимчук; відп. ред. Г.М. Вокальчук. — Рівне-Оломоуць: Вид-во НаУ «Острозька академія», 2011. — 356 с. (Лексикограф. серія «Українська індивідуально-авторська неографія»; вип. 6).

Неологічна лабораторія «NEOLEX-Рівне» плідно співпрацює з Інститутом української мови НАН України. За участю лабораторії проведено, зокрема, 2-й Всеукраїнський лінгвістичний форум молодих учених (Київ, Інститут української мови НАН України, квітень 2012 р.). Тісні наукові зв'язки єднають членів лабораторії «NEOLEX-Рівне» також із Національним університетом «Острозька академія» (лексикографічною лабораторією «Острозький неограф»), Університетом імені Ф. Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка). Результатом плідної співпраці є видання збірників наукових праць із актуальних проблем сучасного мовознавства, зокрема неології та неографії, проведення наукових зібрань різного рівня з неолого-неографічної проблематики.

Закономірним підтвердженням потужного фахового потенціалу викладачів кафедри української мови імені професора К.Ф. Шульжука є ряд організованих і проведених на високому рівні наукових зібрань, як-от:

Міжнародна наукова конференція «Динамічні процеси в граматиці та лексичному складі сучасних слов'янських мов» пам'яті професора К.Ф. Шульжука (РДГУ, Університет ім. Ф. Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка); Рівне, 19–20 травня 2011 р.). Узяти участь у конференції зголосилося понад 90 учасників із вишів України й зарубіжжя (Польщі, Чеської Республіки, Молдови, Канади), із-поміж яких ушанувати пам'ять професора К.Ф. Шульжука й обговорити актуальні проблеми сучасного мовознавства до м. Рівного приїхали 11 докторів наук: ***Гуйванюк Н,В.***, професор, завідувач кафедри сучасної української мови (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича); ***Скаб М.С.***, професор, завідувач кафедри історії та культури української мови (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича); ***Януш Я.В.,*** професор, заслужений працівник освіти України, академік Міжнародної академії наук вищої школи (Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету, м. Київ); ***Бублейник Л.В.***, завідувач кафедри теорії та практики перекладу (Волинський інститут економіки та менеджменту, м. Луцьк); ***Поповський А.М.,*** професор кафедри мовної підготовки (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ); ***Мірченко М.В.,*** професор, завідувач кафедри української мови (Волинський національний університет імені Лесі Українки); ***Данилюк Н.О.***, професор кафедри української мови (Волинський національний університет імені Лесі Українки); ***Жуйкова М.В.,*** професор ка-

федри прикладної лінгвістики (Волинський національний університет імені Лесі Українки); ***Струганець Л.В.,*** професор, завідувач кафедри методики викладання української мови і культури мовлення (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка); ***Хом'як І.М.,*** доктор педагогічних наук, професор, академік АН ВШ України, завідувач кафедри української мови (Національний університет «Острозька академія»); ***Архангельська А.М.,*** доцент секції україністики кафедри славістики філософського факультету Університету імені Ф. Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка).

Міжнародна наукова конференція «Українські переклади Святого Письма в слов'янському контексті (до 450-річчя Пересопницького Євангелія)» (Інститут української мови НАН України, РДГУ, Національний університет «Острозька академія», Рівненський обласний краєзнавчий музей, Культурно-археологічний центр «Пересопниця»; Рівне, 13–14 жовтня 2011 р.). До участі в конференції зголосилося 67 представників різних навчальних закладів і установ України та зарубіжжя. У м. Рівному в обговоренні проблем, пов'язаних із вивченням духовних пам'яток слов'янської культури, взяло участь 10 докторів філологічних наук: член-кореспондент НАН України, професор ***Німчук В.В.***; професор кафедри богемістики і славістики університету імені Я. Пуркине міста Усті-над-Лабем Чеської Республіки ***Марван Їржі***; професор, завідувач кафедри української філології Будапештського університету імені Л. Етвеша ***Золтан Андраш***; професор, завідувачка кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка ***Марчук Л.М.***; професор, завідувач кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника ***Ґрещук В.В.***; професор, директор Інституту філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка ***Мойсієнко В.М.***; професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича ***Гуйванюк Н.В.***; професор кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки ***Данилюк Н.О.***; професор Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету ***Тищенко О.В.***; заступник співголів конференції, професор, завідувач кафедри української мови імені професора К.Ф. Шульжука РДГУ ***Вокальчук Г.М.*** Конференція переконливо засвідчила, що сучасний слов'янський світ глибоко шанує й розвиває свої духовні традиції, плекає інтерес до всебічного наукового вивчення культурних пам'яток, утверджує шанобливе ставлення до рідного слова, підтримує самовіддану працю науковців задля розвою української держави та зміцнення її духовних основ.

Всеукраїнський науковий семінар «Актуальні проблеми сучасної неографії» (Інститут української мови НАН України, РДГУ, Національний університет «Острозька академія», Університет імені Ф. Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка), Рівненський будинок учених; Рівне, Острог, 21–22 лютого 2013 р.). Основна ***мета семінару*** — активізація нау-

ково-дослідницької роботи в галузі української неології та індивідуально-авторської неографії, обговорення проблем лексикографічного опису неологічної лексики в сучасних словниках. Гості й учасники семінару наголосили, що проведення такого заходу в м. Рівному не випадкове, адже саме на Рівненщині з 2007 року успішно функціонують дві неографічні лабораторії — «NEOLEX-Рівне» РДГУ та «Острозький неограф» НаУ «Острозька академія» (науковий керівник — проф. Г.М. Вокальчук). Окрасою наукових дискусій упродовж семінару стала безпосередня участь у них члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора, завідувача відділу стилістики і культури української мови НАН України ***Єрмоленко С.Я.,*** доктора філологічних наук, професора, проректора з наукової роботи Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету ***Тищенка О.В.***, доктора філологічних наук, професора кафедри славістики Університету імені Ф. Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка) ***Архангельської А.М.***, професора, завідувача кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки ***Богдан С.К.***, кандидата філологічних наук, старшого наукового співробітника відділу стилістики і культури мови Інституту української мови НАН України ***Сюти Г.М.***, кандидата хімічних наук, укладача багатьох термінологічних словників ***Єрмоленка В.І.***, а також членів неографічних лабораторій Рівненського державного гуманітарного університету та Національного університету «Острозька академія».

Викладачі кафедри активно працюють із філологічно обдарованою молоддю, стимулюють студентів до виконання наукових досліджень у різних галузях мовознавства. Успішною є реалізація з 2011 р. зініційованого викладачами кафедри наукового проекту «Лінгвістичні студії молодих дослідників» пам'яті професора К.Ф. Шульжука. У межах проекту проведено всеукраїнські та міжнародні наукові зібрання молодих науковців, аспірантів, студентів. Великого резонансу серед філологічно обдарованої молоді РДГУ та інших вишів України й слов'янського зарубіжжя набули зокрема такі заходи:

Міжнародні наукові читання «Лінгвістичні студії молодих дослідників» пам'яті проф. К. Ф. Шульжука (РДГУ, Університет ім. Ф. Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка); Рівне, 19 травня 2011 р.);

Міжнародний семінар молодих славістів «Актуальні явища в сучасних слов'янських мовах та літературах» (Університет ім. Ф. Палацького в Оломоуці, РДГУ; Оломоуць, 17–18 жовтня 2011 р.);

ІІ Міжнародні наукові читання «Лінгвістичні студії молодих дослідників» пам'яті проф. К. Ф. Шульжука (Рада молодих учених Інституту української мови НАН України, РДГУ, Університет ім. Ф. Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка); Рівне, 16-17 лютого 2012 р.). У заході взяло участь 178 науковців і молодих дослідників із України, Російської Федерації, Чеської Республіки, Канади; у спеціальному збірнику наукових праць опубліковано 112 статей;

Круглий стіл «Українська індивідуально-авторська неологія на зламі тисячоліть» (Рада молодих учених Інституту української мови НАН України, РДГУ, НаУ «Острозька академія», Університет ім. Ф. Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка); Острог, НаУОА, 19 вересня 2012 р.);

Науково-практичний семінар молодих неологів «Актуальні проблеми сучасної неографії» (Рада молодих учених Інституту української мови НАН України, Рівненський державний гуманітарний університет, Університет ім. Ф. Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка); Рівне, 21 лютого 2013 р.).

Цілеспрямована наукова робота викладачів кафедри української мови імені професора К.Ф. Шульжука зі студентами факультету української філології дає позитивні результати. Приміром, студент 3 курсу факультету української філології П. Регрут здобув 1 місце у Всеукраїнській студентській олімпіаді з дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» (секція гуманітарних наук) (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2011); магістрантка факультету української філології О. Федорчук (науковий керівник — доц. Н.В. Гаврилюк) у Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт з української мови, літератури та методики їх викладання (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, лютий 2012 р.) посіла 3 місце; у цьому самому конкурсі 2013 р. студентка 4 курсу О. Мартинюк (науковий керівник — проф. Г.М. Вокальчук) виборола 1 місце, а студентка 5 курсу І. Омельчук (науковий керівник — доц. О.О. Кузьмич) посіла 3 місце; студентка 4 курсу О. Шостак (науковий керівник — доц. Т.М. Шкарбан) на Всеукраїнській студентській олімпіаді зі спеціальності «українська мова і література» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, 25 квітня 2013 р.) посіла 3 місце, а в ІІІ Міжнародному мовно-літературному конкурсі учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка серед студентів і курсантів ВНЗ ІІІ — ІV рівнів акредитації (м. Рівне — Київ, квітень 2013) виборола 1 місце.

Значну увагу викладачі кафедри української мови імені професора К.Ф. Шульжука звертають на виховну роботу зі студентською молоддю, регулярно проводять виховні заходи різного формату. Приміром, починаючи з лютого 2011 року з нагоди Міжнародного дня рідної мови члени кафедри зорганізовують і проводять Тиждень української мови, у межах якого відбуваються різноманітні заходи, що зацікавлюють сучасного студента, привертають його увагу до мовних проблем у глобалізованому суспільстві, сприяють підвищенню рівня культури української мови в студентських колах. Тиждень української мови щорічно завершується 21 лютого громадською молодіжною акцією «До словечка, до слів'ятка притулися — може, так хоч мови рідної навчишся», що проводиться у форматі флешмобу з залученням місцевих ЗМІ на головній площі міста Рівного (куратори заходу — доц. Н.В. Гаврилюк, доц. Ю.Є. Ричагівська, доц. Т.М. Шкарбан, доц. Н.П. Щербачук).

Із червня 2013 р. викладачі кафедри долучилися до участі в тривалому соціальному проекті «Я, моя сім'я, мій рід, моя Земля» (автор ідеї та керівник — О.Б. Швець, керівник Острозького міськрайонного молодіжного клубу «ЗдравБудь»), що успішно реалізується на Рівненщині з 2012 р. Кафедра української мови імені професора К.Ф. Шульжука стала співорганізатором обласного молодіжного етнофестивалю «Новомалинська ЛЮБАВА» (с. Новомалин Острозького р-ну Рівненської обл., 16–19 серпня 2013 р.), метою якого було утвердження духовних, морально-етичних та естетичних цінностей українського народу, відродження самобутності культури Волино-Поділля, виховання в дітей і молоді любові до сім'ї, роду та держави, пропагування здорового способу життя, змістовного активного відпочинку, дбайливого ставлення до довкілля (співрозробник проекту — проф. Г.М. Вокальчук, учасники й виконавці окремих заходів: доц. Н.В. Гаврилюк, доц. Ю.Є. Ричагівська, доц. Н.А. Адах, асп. О.В. Кирилюк). У перспективі — налагодження міжнародної співпраці зі студентською й учнівською молоддю Польщі, Чеської Республіки.

Члени кафедри української мови імені професора К.Ф. Шульжука Рівненського державного гуманітарного університету натхненно й сумлінно продовжують традиції, закладені свого часу попередниками — видатними українськими мовознавцями, які щиро плекали рідне слово, употужнювали його енергетику, власними інтелектуальними напрацюваннями збагачували лінгвоукраїністику, виховували вдячних учнів і послідовників, які з гідністю несуть у майбутнє естафету високої професійності, загальнолюдських чеснот і відданості національним духовним скарбам.

1. Державний архів Рівненської області (далі — ДАРО). — Ф. Р — 479. — Оп. 8. — Спр. 303. — Арк. 2.
2. ДАРО. — Ф. Р — 479. — Оп. 8. — Спр. 496. — Арк. 3.
3. ДАРО. — Ф. Р — 479. — Оп. 8. — Спр. 1608. — Арк. 56.
4. ДАРО. — Ф. Р — 479. — Оп. 8. — Спр. 1612. — Арк. 10.
5. ДАРО. — Ф. Р — 479. — Оп. 9. — Спр. 24. — Арк. 7.
6. ДАРО. — Ф. Р — 479. — Оп. 9. — Спр. 28. — Арк. 137.
7. ДАРО. — Ф. Р — 479. — Оп. 9. — Спр. 28. — Арк. 9.
8. ДАРО. — Ф.Р — 479. — Оп. 9. — Спр. 28. — Арк. 40
9. ДАРО. — Ф.Р — 479. — Оп. 9. — Спр. 68. — Арк. 4.
10. ДАРО. — Ф. Р — 479. — Оп. 9. — Спр. 117. — Арк. 3.
11. ДАРО. — Ф. Р — 479. — Оп. 9. — Спр. 117. — Арк. 34.
12. *Регушевський Є.С.* Івченко Макар Павлович / Є.С. Регушевський // Українська мова: Енциклопедія. — К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. — С. 197.
13. Рівненський державний гуманітарний університет: історія та розвиток (1940–2010 рр.) / [за ред. професора Р. М. Постоловського]. — Рівне : Волинські обереги, 2012. — 316 с.
14. Ровенський державний педагогічний інститут (1940–1965). — Львів : Видавництво «Каменяр», 1966. — 86 с.
15. Ровенський державний педагогічний інститут імені Д. З. Мануїльського : рекламний проспект. — Ровно : Облполіграфвидав, 1990. — 24 с.

16. Шульжук Каленик Федорович : бібліографічний покажчик / [уклад. : С.Н. Грипич, М.П. Мельникович, І.Б. Шиховцова]. — Рівне : РДГУ, 2010. — 78 с.

Галина ВОКАЛЬЧУК,
Оксана КУЗЬМИЧ,
Ольга СТЕПАНОВА (Рівне)

Статтю отримано 16.12.2013

Halyna Vokalchuk, Oksana Kuzmych, Olga Stepanova
Rivne

THE UKRAINIAN LANGUAGE DEPARTMENT
OF RIVNE STATE HUMANITARIAN UNIVERSITY
IS A CENTRE OF NATIONAL LINGUISTICS (1963 – 2013)

The scientific-methodological activity of the Ukrainian language Department of Rivne state humanitarian university during 50 years of its existence (1963 — 2013 years) is analyzed.

Key words: Ukrainian, the Department of Ukrainian language named after professor K.F. Shulzhuk, Rivne state humanitarian university, town Rivne (Ukraine).

Мовна мозаїка

ПРО ПРАВОПИС *НАЗВ СТАНЦІЙ МЕТРОПОЛІТЕНУ*

Станції метрополітену названі за різними ознаками, тому й пишемо їх неоднаково. Однослівні назви станцій, ужиті у формі називного відмінка, беруть у лапки і пишуть з великої букви, пор.: станції **«Хрещатик», «Університет», «Гідропарк», «Дарниця», «Святошин», «Академмістечко», «Арсенальна», «Театральна», «Вокзальна», «Мінська», «Житомирська».**

Двослівні назви станцій метрополітену, якщо вони мають форму називного відмінка, також беруть у лапки, але тільки перше слово пишуть з великої літери, пор.: станції **«Контрактова площа», «Поштова площа», «Політехнічний інститут», «Палац спорту», «Виставковий центр».** Друге слово пишуть з великої букви, коли воно є власною назвою, напр.: станція **«Площа Льва Толстого».**

Не беруть у лапки лише ті назви (однослівні і двослівні), які вжиті в родовому відмінку. З великої літери пишуть однослівну назву (напр.: станція **Перемоги**) і перше слово у двослівній назві (напр.: станція **Дружби народів**), а також її друге слово, якщо воно є власною назвою (напр.: станція **Тараса Шевченка**, станція **Героїв Дніпра**).

Отже, зважаючи на ці правила, потрібно писати так: *Їхати від станції **«Хрещатик»** до станції **Перемоги**, від станції **«Політехнічний інститут»** до станції **Дружби народів**, від станції **«Площа Льва Толстого»** до станції **Героїв Дніпра.***

Катерина Городенська

НАУКОВА ХРОНІКА

УДК 047.31+811.6

ІНФОРМАЦІЙНО-ПОШУКОВІ СИСТЕМИ В СУЧАСНОМУ СЛОВ'ЯНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ (Міжнародна наукова конференція «Сучасні системи славістичної бібліографічної інформації — сьогодні і завтра» під почесним патронатом Міжнародного Комітету Славістів, Варшава, Польща, 3–4 жовтня 2013 р.)

3–4 жовтня 2013 р. у Варшаві, в Інституті Славістики Польської Академії Наук за сприяння Міністерства Науки та Вищої школи, відбулася міжнародна наукова конференція **«Сучасні системи славістичної бібліографічної інформації — сьогодні і завтра» («Nowoczesne systemy slawistycznej informacji bibliograficznej — dziś i jutro»).** Її організаторами виступили Інститут Славістики ПАН, Славістична фундація, Інститут Західної та Південної Славістики Варшавського університету, Варшавське Наукове Товариство та Комісія Лінгвістичної Бібліографії при Міжнародному Комітеті Славістів. Конференцію організовано в рамах святкування 60-ліття Інституту Славістики ПАН. Натхненницею та головою організаційного комітету конференції була д-р **Зоф'я-Ева Руднік-Карватова** з Інституту Славістики Польської Академії наук, голова згаданої Комісії при МКС. Конференція зібрала учасників з Польщі, Білорусі, Німеччини, Сербії, Хорватії, Росії, України та Чехії. Виголошено 24 доповіді, які викликали жваве обговорення, плідну наукову дискусію. Робочими мовами були всі слов'янські. Конференцію відкри-

© Ю.В. РОМАНЮК, 2014

ли директор Інституту Славістики ПАН д-р габ. проф. Інституту Славістики ПАН **Анна Енгелькінг**; голова Комітету Слов'янознавства ПАН д-р габ., проф. **Малгожата Коритковська**; президент Славістичної Фундації д-р **Ева Голяховська**.

Головним предметом обговорення на секційних засіданнях і на спеціальному круглому столі стала система лінгвістичної славістичної бібліографії **iSybislaw**, яку розбудовують мовознавці з різних слов'янських країн, а координують таку міжнародну співпрацю в Інституті Славістики ПАН та Варшавському Науковому Товаристві. Ішлося й про інші такі бази даних, наприклад, хорватську наукову бібліографічну базу **CROSBI**, про яку розповідала у своїй доповіді **Барбара Крижан-Станоєвич** (Загреб). **Вацлав Валецький** (Краків) розповів також про таку базу з літературознавства. У доповіді **Соні Вьольке** (Будишин) йшлося про застосування текстового корпусу для створення бази бібліографії. Її колега **Франц Шен** оповідав про опрацювання лужицької бібліографії, а **Яна Папцунова** (Прага) — про чеську бібліографію у складі системи iSybislaw. Про інші бази даних учасники конференції почули з доповідей **Вєслава Глінського** (Варшава), **Гражини Харитонюк-Міхей** (Бялосток) та **Марека Івановського** (Варшава).

Проте головно йшлося про здобутки і перспективи розбудови інформаційно-пошукової системи зі славістичної лінгвістичної бібліографії **iSybislaw**. Увагу саме до цієї системи спричинило те, що **iSybislaw** охоплює бібліографію з мовознавства всіма слов'янськими мовами, а отже, має загальнослов'янське значення. Система **iSybislaw** функціонує у вільному доступі в інтернеті для широкого кола користувачів з 2008 року. Їй передувала закрита система SYBISLAW (***Sy**stem **Bi**bliografii **Slaw**istycznej*), яку розробляли в Інституті Славістики ПАН з 1993 р. і яка була доступна лише локально. Вона слугувала передусім збиранню бібліографії у традиційному вигляді - паперовому (за 1992-1997 роки вийшло 7 томів бібліографії з різних напрямків слов'янського мовознавства). У доповідях **Зоф'ї-Еви Руднік-Карватової**, **Зенона Мікоса** (Варшава), **Марціна Фастина** (Варшава), **Павла Ковальського** (Варшава) йшлося якраз про те, що з огляду на розвиток інформаційних технологій та потреб сучасних користувачів бібліографії, 2008 р. запроектовано та реалізовано професійну систему бібліографічної інформації зі слов'янського мовознавства *iSybislaw*, у розбудові якої з 2012 р. бере участь Інститут української мови НАН. **iSybislaw** приступний і розробникам системи, і користувачам-мовознавцям, і ширше — всім, хто хотів би ознайомитися з найновішими працями у царині лінгвістики різних слов'янських країн. Інтерфейс цієї системи створено так, що можна обрати з трьох мов — польської, англійської і російської — ту, якою зручніше буде користуватися, мандруючи серед бібліографічних описів мовознавчих праць, упорядкованих за багатьма параметрами.

У системі пошук можна здійснювати за прізвищами авторів наукових праць, за їхніми назвами і — що важливо, за ключовими словами.

До ключових слів входять переважно терміни, що якнайточніше вказують на галузь мовознавства, до якої належить описувана праця. Це найчастіше вже усталені у мовознавчій теорії терміни. Проте з розвитком системи **iSybislaw** проблем з її інтерфейсом не меншає, а більшає, що цілком закономірно для кожної відкритої, поповнюваної системи інформації. Проблемі розбудови її інтерфейсу, зокрема проблемі добору та впорядкування ключових слів текстів, присвячено абсолютну більшість доповідей на конференції. Річ у тім, що терміни в остаточному варіанті документа, наданому для користування, подано польською мовою — мовою країни, у якій розробляють систему **iSybislaw**. Тому постають проблеми відповідності польських термінів термінам іншими слов'янськими мовами. Цю проблему у своїй доповіді висвітлили розробники російського модуля системи iSybislaw **Оксана Остапчук** і **Мадіна Алексеєва** (Москва). Вони відзначили, що терміни навіть за своєї еквівалентності можуть мати різне морфологічне вираження (рос. *говоры* — пол. *gwara*), крім того, є безеквівалентні терміни, терміни, що виявляють оригінальну концепцію певної наукової школи, такі, як базові для Московської діалектологічної школи терміни *диалектная зона, частная диалектная система*, що не мають абсолютних відповідників у терміноапараті інших слов'янських лінгвістичних шкіл. **Івона Лучкув** (Вроцлав) підкреслила, що розробники системи мають намір створити багатомовний словник термінів з різних галузей слов'янського мовознавства, а отже, встановити еквівалентність термінів у всіх слов'янських мовах. Це дуже складне завдання з огляду на: 1) різну структуру мов; 2) різний ступінь опису окремих аспектів у граматиках слов'янських мов; 3) різну традицію опису і називання тих самих понять; 4) співіснування в лінгвістичній літературі міжнародної, латинської термінології та термінології національної. Проблемою є також синонімія і багатозначність термінів, авторська термінологія, яка великою мірою залишається за межами кодифікованих мовознавчих терміносистем. Про ці проблеми йшлося у доповідях **Євгенії Волкової** (Мінськ), **Якуба Банасяка** (Варшава), **Малгожати Корнацької** (Варшава), **Євгенії Карпіловської** (Київ), **Юлії Романюк** (Київ), **Ані Похонцової** (Будишин), **Вєслава Бабіка** (Краків), **Марека Станоєвича** (Загреб), **Марії Пжастек-Самокової** (Варшава).

Система славістичної мовознавчої бібліографії **iSybislaw** може слугувати не лише для пошуку відомостей про стан опрацювання певних проблем у сучасному слов'янському мовознавстві, а й виконувати роль наукометричної бази, за якою можна буде встановлювати індекс цитування праць певного мовознавця у слов'янському і неслов'янському світі (у базі на сьогодні вміщено понад 20 тис. праць не тільки слов'янськими, а й англійською, італійською, угорською й іншими мовами). Досі таких баз з потужними модулями окремими слов'янськими мовами, зокрема українською, для вчених-гуманітаріїв не було. Отже, розбудова системи **iSybislaw**, як показала конференція у Варшаві, віді-

грає важливу роль у піднесенні престижу слов'янських мов і слов'янського мовознавства у світі в непростій ситуації сучасної глобалізації і наступу англійської мови.

Юлія РОМАНЮК (Київ)

Стаття надійшла 07.12.2013

Iuliia Romaniuk
Kyiv

INFORMATION RETRIEVAL SYSTEMS IN THE MODERN SLAVIC LINGUISTICS (International Workshop "Contemporary Systems of Slavic Bibliographic Information — today and tomorrow" under the honorary patronage of the International Committee of Slavists, Warszawa, Poland, 3-4 October 2013)

Мовна мозаїка

БУВ І ЗАЛИШАЄТЬСЯ чи *БУВ І Є*?

Нерідко читаємо або чуємо твердження, у яких уживають сполуки дієслів *був (була, було) і залишається, були і залишаються, був (була, було) і залишиться, були і залишаться*, пор.: *«Кобзар» Тараса Шевченка* ***був і залишається*** *тією унікальною українською книгою, за багатьма висловлюваннями — «українською Біблією» , яка в різні часи надихала письменників, науковців, композиторів, мистців на дослідження та інтерпретацію геніальних творів українського Пророка* (Б. Горинь); *Складною і спірною проблемою лінгвістики* ***була і залишається*** *кваліфікація так званих службових слів* (І. Вихованець); *Україна* ***була і залишається*** *стратегічно важливою державою для Сполучених Штатів Америки* (Урядовий кур'єр, 01.08.2009); *Руслана: Головною вимогою Майдану* ***було і залишається:*** *«Україна — це Європа!»* (Високий Замок, 16.12.2013); *Питання словотвору* ***були й залишаються*** *одними з актуальних у сучасному мовознавстві* (А. Левицький). Названі сполуки дієслів мають значення 'продовжувати бути ким-, чим-, яким-небудь для когось або чогось». Українською мовою вияв попереднього стану тепер органічніше передати дієслівними сполуками *був і є, була і є, було і є, були і є*, напр.: *Мазепа для України* ***був і є*** *великий патріот* (І. Дзюба); *...Шевченко* ***був і*** *досі* ***є*** *великим гравцем* (Українська правда, 24.11.2010); *Сільське господарство...* ***було і є*** *основним постачальником продовольства та сировини для переробних галузей* (Україна молода, 15.11.2013). Якщо ж потрібно наголосити, що попередній стан триватиме й надалі, то до цих дієслівних сполук треба додати ще відповідну особову форму майбутнього часу дієслова **бути**, пор.: *Я був (була, було), є і буду; Ти був (була, було), є і будеш; Він був, є і буде; Вона була, є і буде; Воно було, є і буде; Ми були, є і будемо; Ви були, є і будете; Вони були, є і будуть,* напр.: *Мова* ***була, є і буде*** *історичною пам'яттю народу* (С. Геник); *Глава УГКЦ Блаженніший Святослав: Ми завжди* ***були, є і будемо*** *зі своїм народом* (Католицький оглядач, 13.01.2014).

Отже, замість *був (була, було) і залишається, були і залишаються* потрібно вживати ***був (була, було, були) і є,*** а замість *був (була, було), є і залишиться, були, є і залишаться — Я* ***був (була, було), є і буду****; Ти* ***був (була, було), є і будеш****; Він* ***був, є і буде****; Вона* ***була, є і буде****; Воно* ***було, є і буде****; Ми* ***були, є і будемо****; Ви* ***були, є і будете****; Вони* ***були, є і будуть****.*

Катерина Городенська

УДК: 811.161.2

І МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ГУМАНІТАРНІ ЧИТАННЯ

3 жовтня 2013 року в Будинку вчених НАН України (м. Київ) відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція «І Міждисциплінарні гуманітарні читання», присвячена 95-річчю Національної академії наук України. Ініціатором конференції став кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу новітньої історії та політики Інституту історії України НАН України, член правління ГО «Всеукраїнська спілка молодих учених та новаторів», керівник Клубу молодих учених та новаторів НАН України ***Андрій Васильович Блануца***.

Організації та проведенню заходу сприяли Клуб молодих учених та новаторів, Київський будинок учених, Інститут історії України НАН України, Інститут української мови НАН України, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди, ГО «Всеукраїнська спілка молодих учених та новаторів». Співголовами Оргкомітету стали: академік НАН України, директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка ***Микола Григорович Жулинський***; академік НАН України, директор Інституту історії України НАН України ***Валерій Андрійович Смолій***; академік НАН України, директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України ***Юрій Анатолійович Левенець***; академік НАН України, директор Інституту держави і права ім. В.М. Ко-

© Г.В. СІКОРА, 2014

рецького НАН України ***Юрій Сергійович Шемшученко***; академік НАН України, директор Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України ***Віталій Григорович Скляренко***; доктор філологічних наук, професор, директор Інституту української мови НАН України ***Павло Юхимович Гриценко***; доктор філософських наук, професор, заступник директора Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України; кандидат історичних наук, заступник директора Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України ***Олександр Олександрович Маврін***; доктор філософських наук, професор, заступник директора, керівник Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України ***Анатолій Миколайович Колодний***; директор Київського будинку вчених НАН України ***Алла Анастасіївна Калініна***.

Розпочав пленарне засідання академік НАН України, директор Інституту літератури ім.Т. Г. Шевченка, академік-секретар відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України ***Микола Григорович Жулинський*****,** який привітав молодих учених-гуманітаріїв та підкреслив, що, попри сучасні несприятливі умови для розвитку науки, молодь виявляє активну участь у дослідженнях, що є запорукою майбутнього української науки.

З вітальним словом до учасників конференції також звернулися: відповідальний секретар Оргкомітету, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу новітньої історії та політики Інституту історії України НАН України, член правління ГО «Всеукраїнська спілка молодих учених та новаторів», керівник Клубу молодих учених та новаторів НАН України ***Андрій Васильович Бланука***; заступник директора з наукової роботи Інституту української мови НАН України, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу граматики ***Ніна Георгіївна Горголюк***; доктор історичних наук, професор кафедри гуманітарних і соціально-економічних дисциплін Національної академії внутрішніх справ ***Надія Олександрівна Щербак***, кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії України НАН України, голова Вінницького осередку ГО «Всеукраїнська спілка молодих учених та новаторів» ***Василь Петрович Кононенко***.

На пленарному засіданні учасники Читань заслухали доповіді голів Рад молодих учених гуманітарних інститутів НАН України, а також доповідь ***Дмитра Васильовича Базика***, кандидата філософських наук, ученого секретаря відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України на тему: *«Релігієзнавство як міждисциплінарна галузь гуманітарного знання»*.

У доповіді *«Портрет молодого дослідника Інституту історії України: наукові інтереси, професійні контакти та здобутки»* голова Ради молодих науковців Інституту історії України НАН України ***Олександр Володимирович Андрощук***, старший науковий співробітник, кандидат історичних наук, учений секретар відділу новітньої історії та політики,

змалював колективний портрет молодого дослідника-історика, сформований на підставі аналізу діяльності молодих науковців в Інституті історії України НАН України впродовж останніх 10 років. Доповідач зробив спробу структурувати сфери наукових інтересів молодих науковців, їхні професійні контакти, стажування, участь у спортивних, культурних, просвітницьких заходах, описав найважливіші досягнення.

Михайло Миколайович Шумило, голова Ради молодих учених Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, у своїй доповіді *«Потенціал молодих учених у юридичній науці»* зробив огляд діяльності Ради, закцентувавши на перспективах тематик сучасних наукових досліджень, лекцій та науково-методичних семінарів, конференцій та налагодження активних міжнародних зв'язків.

Голова Ради молодих учених Інституту української мови НАН України, молодший науковий співробітник відділу діалектології ***Галина Вікторівна Сікора*** у доповіді *«Рада молодих учених Інституту української мови НАН України: засадничі принципи організації та діяльності»* розповіла про пріоритетні напрями й пошуки нових форм функціонування Ради молодих учених Інституту. В основі діяльності Ради – презентації роботи відділів Інституту, проведення майстер-класів провідних учених, виголошення, рецензування та обговорення наукових доповідей молодих учених. Активізація та координація наукових досліджень полягає в інформуванні молодих учених про наукові заходи, гранти та молодіжні програми, підготовці збірників праць молодих учених, встановленні творчих контактів з ученими-гуманітаріями Рад молодих учених Інститутів НАН України та інших наукових і науково-освітніх закладів. Основними науковими заходами, які ініціювала Рада, стали Всеукраїнські лінгвістичні форуми молодих учених (2010, 2012 рр.). Засадничі принципи діяльності Ради молодих учених сприяють зростанню наукового, духовного потенціалу молоді й організації її дозвілля.

Аліна Рашитівна Дочу, голова Ради молодих учених Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу романських, германських і балтійських мов Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України у доповіді *«Інститут мовознавства імені О.О. Потебні НАН України – основний координаційний центр мовознавчих досліджень в Україні»* розповіла про історію заснування Інституту та його сучасну структуру. Доповідачка окреслила теоретичні й методологічні засади наукової та координаційної діяльності Інституту, основні здобутки функціонування наукових шкіл та пріоритетних напрямів, зокрема у лексикографії, проведення активної науково-популярної й роз'яснювальної роботи науковців Інституту в засобах масової інформації. Важливою подією в житті Інституту, як зауважила Аліна Рашитівна, стало створення Ради молодих учених Інституту (червень, 2013 р.).

Голова Ради молодих учених Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України ***Людмила Сергіївна Бербенець***, кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник, учений секретар відділу теорії літератури, у доповіді *«Діяльність Ради молодих учених Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України»* повідомила про основні результати роботи Ради молодих учених Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка. Основним заходом, який проводить Рада раз на два роки з 1998 року, є Міжнародна наукова конференція молодих учених. Молоді співробітники Інституту організовують також інші міжнародні конференції в Україні: Міжнародну наукову конференцію «Китай, Корея, Японія: методологія і практика інтерпретації культур», конференції, присвячені творчості швейцарських письменників М. Фріша і Ф. Дюрренматта. Видання збірника наукових праць молодих дослідників «Літературознавчі обрії. Праці молодих учених», розроблення та інформаційна підтримка сайту «Філологічний простір», функціонування літніх шкіл для молодих учених на базі Інституту, активна культурно-просвітницька робота – це ті заходи, що дозволяють вибудувати широку мережу молодих літературознавців. Для заохочення молодих учених в Інституті засновано спеціальні премії: премію імені Соломії Павличко, а з 2013 року – премію для аспірантів імені Ольги Камінської.

Упродовж роботи трьох секцій на високому науковому рівні виголошено доповіді, автори апелювали до широкого спектру проблем наук гуманітарного циклу з метою надати об'єктивності власній дослідницькій аргументації. Осмислення сучасного буття мови, актуальних питань теорії перекладу, термінознавства, джерелознавчих матеріалів, персоналій, історичних періодів та конкретних подій, що стали предметом розгляду в наукових апробаціях молодих науковців, засвідчили корисність та необхідність використання міждисциплінарних підходів у об'єктивному вивченні минулого.

Тематика доповідей історичних секції (**секції № 1, № 2**) охопила широкий хронологічний та географічний спектр, зокрема основну увагу приділено проблемам вітчизняної історії. Виголошені доповіді стали результатом широкої палітри наукових підходів у вивченні минулого, які застосовують вітчизняні молоді дослідники в сучасній історіографії. Вони констатували те, що саме міждисциплінарність постає тією сутнісною ознакою, яка сьогодні притаманна значній частині історичних студій: соціальній історії, історії побуту, історії повсякденності, усній історії, міській та сільській історії, історії сім'ї, жіночій та тендерній історії, історії ментальностей, історії ідей, військовій антропології, біографістиці. Дослідників минулого сьогодні цікавить не лише емпіричний фактаж, а й психологічна атмосфера конкретної епохи, явища, події, що здатні визначити об'єктивні чинники та причини тих чи тих суспільно-історичних сентенцій, притаманних різночасовим епохам.

У **секції № 3** розглянуто актуальні питання історії, політології, філософії, права та лінгвістики. Основну увагу приділено обговоренню

проблем формування національної ідентичності, поясненню феноменів глобалізації та вестернізації, ролі чинників «м'якої» сили у формуванні геополітичних стратегій окремих держав, засобам маніпулювання свідомістю в політичному дискурсі, історії становлення та розвитку систем органів самоорганізації, питанням філософії любові. Актуальними виявились доповіді про Вікіпедію як ефективний інструмент поширення інформації в сучасному світі та про правове регулювання дистанційної праці.

Виголошені матеріали до початку конференції опубліковано **у збірнику тез «І Міждисциплінарні гуманітарні читання: програма та тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. 3 жовтня 2013 року**, м. Київ. – К., 2013 р.» (88 с.).

Під час роботи конференції було проведено презентацію та продаж наукових видань гуманітарного напряму; діяла виставка-продаж авторської колекції ручок ручної роботи Петра Короля.

Голова Ради молодих учених Інституту української мови НАН України, молодший науковий співробітник відділу діалектології Інституту української мови НАН України, член Оргкомітету Всеукраїнської науково-практичної конференції «І Міждисциплінарні гуманітарні читання» ***Галина Вікторівна Сікора*** виголосила ухвалу:

1. Уважати І Міждисциплінарні гуманітарні читання важливим початком наукової співпраці дослідників-гуманітаріїв наукових і науково-навчальних установ України.

2. Матеріали та фотозвіт заходу розмістити на сайтах Інституту історії України НАН України, Інституту української мови НАН України, Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні, Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України.

3. Матеріали конференції опублікувати в новому електронному виданні «Міждисциплінарні гуманітарні студії».

4. Проводити Міждисциплінарні наукові читання двічі на рік.

5. Провести ІІ Міждисциплінарні наукові читання у березні 2014 року та приурочити їх до 200-річного ювілею від дня народження Тараса Шевченка.

6. Висловити подяку організаторам І Міждисциплінарних наукових читань, зокрема ініціаторові заходу та відповідальному секретареві Оргкомітету, кандидату історичних наук, старшому науковому співробітнику відділу новітньої історії та політики Інституту історії України НАН України, члену правління ГО «Всеукраїнська спілка молодих учених та новаторів», керівникові Клубу молодих учених та новаторів НАН України ***Андрію Васильовичу Блануці*** та членам Оргкомітету: кандидатові історичних наук, старшому науковому співробітнику, вченому секретареві

відділу новітньої історії та політики, голові Ради молодих учених Інституту історії України НАН України ***Олександру Володимировичу Андрощуку***; кандидатові історичних наук, науковому співробітнику Інституту історії України НАН України, голові Вінницького осередку ГО «Всеукраїнська спілка молодих учених та новаторів» ***Василю Петровичу Кононенку***; кандидатові філософських наук, ученому секретареві відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України ***Дмитру Васильовичу Базику***; голові Ради молодих учених Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, кандидатові юридичних наук, старшому науковому співробітнику ***Михайлу Миколайовичу Шумило***; голові Ради молодих учених Інституту української мови НАН України, молодшому науковому співробітникові відділу діалектології Інституту української мови НАН України ***Галині Вікторівні Сікорі***; голові Ради молодих учених Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, кандидатові філологічних наук, молодшому науковому співробітникові відділу романських, германських і балтійських мов ***Аліні Рашитівні Дочу***; кандидатові фізико-математичних наук, науковому співробітнику Інституту кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України, члену ГО «Всеукраїнська спілка молодих учених та новаторів» ***Олені Анатоліївні Ніколаєвській***; молодшому науковому співробітникові Інституту кібернетики ім. В. М. Глушкова НАН України, члену ГО «Всеукраїнська спілка молодих учених та новаторів» ***Ігорю Анатолійовичу Баранову***; кандидатові сільськогосподарських наук, старшому науковому співробітнику Інституту кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України, секретареві ГО «Всеукраїнська спілка молодих учених та новаторів» ***Євгенії Володимирівні Сарахан***; аспірантці кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка ***Галині Володимирівні Гончар***.

7. Окрему подяку висловити працівникам Київського будинку вчених НАН України, ГО «Всеукраїнська спілка молодих учених та новаторів».

Наприкінці роботи секції учасники засідання висловили глибоку вдячність організаторам конференції. Основні побажання стосувалися необхідності продовження і регулярності проведення такого заходу, що активізує як міждисциплінарні зв'язки між дослідниками, які представляють різні гуманітарні науки, так і контакти в межах певної сфери гуманітарного знання.

*Галина СІКОРА (*м. Київ)

Статтю отримано 27.12.2013

Halyna Sikora
Kyiv

THE FIRST INTERDISCIPLINARY HUMANITIES READING
(October 3, 2013, Kyiv)

УДК 811(09)

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «УКРАЇНСЬКА МОВА СЕРЕД ІНШИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ: ЕТНОЛОГІЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ ПАРАМЕТРИ»

7–8 листопада 2013 року на базі Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет» відбулася ІІІ Міжнародна наукова конференція «**Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри**», яку організувала кафедра української мови.

У роботі конференції взяли участь 144 учасники з різних регіонів України (132) та зарубіжжя (12), з яких — 22 доктори наук, професори, 80 мають наукові ступені кандидатів наук. Доповіді, виголошені на пленарному та секційних засіданнях, охоплюють широке коло лінгвістичних проблем.

Учасників конференції привітали проректор із науково-педагогічної роботи ДВНЗ «Криворізький національний університет», директор Криворізького педагогічного інституту д. філософ. н., проф. ***Шрамко Ярослав Владиславович***, заступник директора з наукової роботи д. техн. н., проф. ***Шелевицький Ігор Володимирович***, декан факультету української філології к. філол. н., доц. ***Іншакова Ірина Опанасівна***. Усі вони акцентували на важливості проведення таких наукових зібрань, на утвердженні престижу української мови серед інших слов'янських (і не тільки!), на актуальності тематики, запропонованої для обговорення, і на тому, що конференція невипадково відбувається напередодні вшанування пам'яті Преподобного Нестора Літописця.

© Ж.В. КОЛОЇЗ, 2014

Пленарне засідання розпочала доповідь одного з провідних істориків мови д. філол. н., проф. ***Білоусенка Петра Івановича*** (Запоріжжя) («*Походження словотвірних моделей обставинних прислівників у східнослов'янських мовах*»), у якій обґрунтовано синтаксичну природу походження словотвірних моделей обставинних прислівників в історії східнослов'янських мов, наголошено на тому, що провідним способом творення моделей обставинних прислівників у східнослов'янських мовах є адвербіалізація прийменниково-іменникових конструкцій, другим компонентом яких є «реальні» субстантиви та прислівники, які виступають у ролі іменників, або спеціально створені для цього субстантиви дієслівного чи прикметникового походження.

На проблемі походження мови загалом й історії постання української мови на базі праслов'янської за публіцистичною версією Панаса Мирного й Олеся Гончара докладно зупинився д. філол. н., проф. ***Степаненко Микола Іванович*** (Полтава) («*Теорія глотогенезу в публіцистичному дискурсі Панаса Мирного й Олеся Гончара*»). Доповідач схарактеризував спільні й відмінні положення теорії глотогенезу, яку запропонували ці два майстри художнього слова, звернув увагу присутніх на їхньому розумінні мови як суспільного феномена й теоретичному обґрунтуванні окреслених підходів у контексті загальноприйнятої наукової парадигми.

Про процес поповнення й розширення лексичного складу мови ЗМІ, зумовлений причинами як екстралінгвального, так і інтралінгвального характеру, про вияв внутрішньої тенденції мови до утворення компресивних назв, економії мовної енергії, про продукування субстантивних композитів-неологізмів говорив д. філол. н., проф. ***Стишов Олександр Анатолійович*** (Київ) («*Субстантивні композити-неологізми в мові сучасних українських ЗМІ*»). Доповідач неодноразово наголошував на визначальних рисах функціонування вітчизняних мас-медіа з їхнім прагненням до раціоналізму використання мовних ресурсів.

Специфіці побудови і проведення комунікативного курсу польської мови та супутніх занять у рамках діяльності українських шкіл / курсів іноземних мов присвячено виступ д. гуман. н., ад'юнкта ***Брацкі Артура Зигмунтовича*** (Гданськ, Польща) («*Комунікативний курс польської мови для іноземців: профіль підручника та компетенції викладача і слухача*»), який акцентував на відповідності змістового наповнення підручника до вимог програм згаданих курсів та очікувань слухачів.

Доповідь д. філол. н., проф. ***Поповського Анатолія Михайловича*** (Дніпропетровськ) («*Від холуя до холуйства*») дала змогу простежити етимологію, лексико-семантичні функції та словотвірні можливості слова «*холуй*» у текстах художнього, публіцистичного, наукового, офіційно-ділового стилів. Учасники міжнародного форуму відкрили для себе нові відомості щодо семантико-стилістичних особливостей і комунікативно-прагматичного потенціалу основної та похідних лексем.

Про місце і роль фразеологічних одиниць білоруської й української мов у репрезентації концепту *ГРІХ* ішлося в доповіді д. філол. н., проф. ***Лещинської Ольги Олексіївни*** (Гомель, Білорусь) («*Фразеалагічная рэпрэзентацыя канцэпту 'грэх' у беларускай і ўкраінскай мовах*»), де наголошено на сакральних символах у східнослов'янських мовах, на загальних і відмінних рисах етномовної свідомості через порівняння відповідних одиниць, їхніх образів як основи проникнення релігії в мову й культуру кожного народу.

До уваги слухачів представлено й доповідь д. філол. н., проф. ***Колоїз Жанни Василівни*** (Кривий Ріг) («*Лінгвопоетична репрезентація концепту МАТИ*»), де йшлося про особливості репрезентації концепту *МАТИ* у віршованих текстах, акцентовано передусім на дослідженні перцептивних образів, що ґрунтуються на відчуттях (візуальні, тактильні, одоративні, ауді-альні), їхню вербалізацію, говорилося й про смислове наповнення досліджуваного концепту, його здатність вступати в різні асоціативні зв'язки.

На пленарному засіданні були заявлені, однак, на превеликий жаль, не виголошені, доповіді не лише вітчизняних, але й зарубіжних науковців, як-от: «*Особливості укладання галузевих глосаріїв*» д. пед. н., проф. ***Амеліної Світлани Миколаївни*** (Київ); «*Наивные единицы измерения в русской картине мира*» д. філол. н., проф. ***Токарева Григорія Валерійовича*** (Тула, Росія); «*Культурный концепт «Икона» в лирикопрозаическом тексте*» д. філол. н., проф. ***Озерової Олени Григорівни*** (Бєлгород, Росія). Їхні наукові розвідки увійшли до збірника наукових праць, який видруковано до початку роботи конференції **Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького національного університету : зб. наук. праць. — Кривий Ріг, 2013. — Вип. 9. / редкол. : Ж.В. Колоїз (відп. ред.), П.І. Білоусенко та ін**. — *736 с.*

Крім пленарного, передбачено роботу восьми секцій, на засіданнях яких жваво дискутували, ставили багато запитань, давали цінні пропозиції, передусім молодим науковцям — аспірантам і здобувачам.

У роботі першої і другої секцій («**Лексика сучасних слов'янських мов як відображення історії, культури, психології слов'янських народів**») узяли участь 36 осіб, які порушували загальнотеоретичні лінгвістичні проблеми, розглянули питання національної самобутності мови загалом й української зокрема, з'ясували особливості функціонування певних груп літературної та діалектної лексики, акцентували на парадигматичних відношеннях тих чи тих лексичних одиниць. Своїми здобутками поділилися: к. філол. н., доц. ***Бабенко Олена Вікторівна*** (*Київ*) «Проблематика міжмовної енантіосемії у слов'янських мовах»; к. філол. н., доц. ***Баньої Вероніка Федорівна*** (*Ужгород*) «Закарпатські мікротопоніми басейну річки Ужа, мотивовані термінами, що пов'язані з господарською діяльністю»; к. філол. н., доц. ***Білоконенко Людмила Анатоліївна*** (*Кривий Ріг*) «Необразлива» лексика конфлікту»; к. філол. н., доц. ***Бойко Наталія Олександрівна*** (*Київ*) «Дегідронімні ойконіми Східної Славії в типологічному аспекті»; асп. ***Горожанов Юрій Юрійович***

(*Луцьк*) «Ергоніми міста Луцька: структурно-семантичний аналіз»; асп. ***Данилевська Олеся Василівна*** (*Київ*) «Топоніми-концепти української мови на тлі інших слов'янських та європейських мов»; асп. ***Єловська Юлія Володимирівна*** (*Кривий Ріг*) «Соціокультурний аспект комунікативних табу»; асист. ***Іншаков Артур Євгенійович*** (*Кривий Ріг*) «Теоретичні засади дослідження колірної лексики в мовознавстві»; асист. ***Кощова Алла Василівна*** (*Одеса*) «Художньо-зображальна роль колоративів в авторській картині світу»; к. філол. н., доц. ***Наливайко Марія Ярославівна*** (*Тернопіль*) «Засоби та способи іменування жінки на Львівщині»; викладач ***Новіцька Оксана Іванівна*** (*Тернопіль*) «Номінація жіночого та чоловічого поясного одягу в говірках Підгаєччини»; к. філол. н., доц. ***Пена Любов Іванівна*** (*Івано-Франківськ*) «Діалектизми в сучасному поетичному мовленні»; асп. ***Титаренко Анастасія Андріївна*** (*Кривий Ріг*) «Урбаноніми в загальній класифікації онімів»; ст. викл. ***Ткаченко Євген Миколайович*** (*Слов'янськ*) «Бурлук — Бурлучок: формально незмінні та граматично переоформлені імена (у басейні річки Великий Бурлук)»; к. філол. н., доц. ***Хазанава Катерина Львівна*** (*Гомель*, *Білорусь*) «Лексіка летняга каляндарна-абрадавага циклу ў беларускай і ўкраінскай мовах»; асист. ***Христя Оксана Володимирівна*** (*Дніпропетровськ*) «Лексичні фольклоризми у творчості Дніпрової Чайки»; к. філол. н., доц. ***Чорноус Оксана В'ячеславівна*** (*Кіровоград*) «Особливості відантропонімних ойконімів Кіровоградської області (на матеріалі Кіровоградського району)»; асп. ***Шульган Ольга Володимирівна*** (*Тернопіль*) «Перейменування та калькування іншомовних ойконімів України у 40-х роках XX століття: еколінгвістичний і соціолінгвістичний дискурси»; к. філол. н., доц. ***Білка Олена Леонідівна*** (*Полтава*) «Явище полісемії та лексичної омонімії в біологічній термінології української мови»; к. філол. н., доц. ***Вакулик Ірина Іванівна*** (*Київ*) «Сучасні ветеринарно-медичні терміни як презентанти анатомічної номенклатури»; асп. ***Васковець Людмила Петрівна*** (*Луцьк*) «Функційний потенціал запозиченої казначейської лексики»; д. філол. н., проф. ***Вільчинська Тетяна Пилипівна*** (*Тернопіль*) «Особливості функціонування сакральних синонімів (на матеріалі поетичних текстів Т. Шевченка)»; к. філол. н., доц. ***Гапонова Людмила Євгеніївна*** (*Дніпропетровськ*) «Роль метафори у формуванні української криміналістичної термінології»; к. філол. н., доц. ***Гливінська Леся Костянтинівна*** (*Київ*) «Авторський словник: до питання про категорійну специфіку й теоретико-прикладну значущість»; к. філол. н., доц. ***Глотова Тетяна Олександрівна*** (*Владикавказ*, *Росія*) «Современная русская парадигматика на уровне системных связей слов (на материале синонимов)»; к. філол. н., доц. ***Дьолоґ Ольга Станіславівна*** (*Харків*) «Інновації в сучасній українській економічній лексиці: щодо питання специфіки термінологічного запозичення»; к. філол. н., доц. ***Кажан Валентина Іванівна***, ***Калініна Раїса Павлівна*** (*Кривий Ріг*) «Особенности языкового оформления кроссвордов»; д. філол. н., проф. ***Ковпік Світлана Іванівна*** (*Кривий Ріг*) «Функції гус-

тативної лексики у творі літератури»; д. філол. н., проф. ***Козлов Анатолій Васильович*** (*Кривий Ріг*) «Лексика сучасної української мови на позначення складових і самої сутності психіки: основні семи змістоформ, ознак і функцій»; асист. ***Колесник Марія Юріївна*** (*Київ*) «Роль німецькомовних лексичних запозичень у системі мови-рецептора»; здб. ***Литовченко Ірина Олександрівна*** (*Кривий Ріг*) «Особливості гіперо-гіпонімічних відношень у військовій лексиці української мови»; к. філол. н., доц. ***Медвідь Наталія Сергіївна*** (*Київ*) «Урядово-канцелярська мова Гетьманщини»; к. філол. н., доц. ***Овчиннікова Ірина Ігорівна*** (*Київ*) «Лексико-семантична група дієслів інтелектуальної дії в українській літературній мові»; асист. ***Познанський Роман Васильович*** (*Івано-Франківськ*) «Дієслова лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» в українській мові: критерії ідентифікації та типологія»; к. філол. н., доц. ***Сидорук Галина Іванівна*** (*Київ*) «Способи вирішення семантичних розбіжностей при перекладі англомовних юридичних термінів (на матеріалі цивільно-правових документів ЄС)»; к. філол. н., доц. ***Шпильківська Олена Валеріївна*** (*Ірпінь*) «Терміни фінансового права в лексичній системі сучасної української мови».

У третій і четвертій секціях («**Словотвірні і граматичні особливості слов'янських та романо-германських мов**») 30 науковців обговорювали проблеми словотвору та граматики, а саме: д. філол. н., проф. ***Валюх Зоя Орестівна*** (*Київ*) «Контрастивне зіставлення словотвірних парадигм іменників-найменувань засобів дії в українській і російській мовах»; к. філол. н., доц. ***Беркещук Інна Степанівна*** (*Кам'янець-Подільський*) «Мутаційний словотвір у формуванні мовної картини світу»; к. філол. н., доц. ***Віняр Ганна Миколаївна*** (*Кривий Ріг*) «Словотвірна активність дієслівних основ у новітньому новотворенні»; асп. ***Волянська Євгенія Володимирівна*** (*Кіровоград*) «Словотвірна морфонологія відсубстантивних нових слів в українській і російській мовах»; асп. ***Гончарова Юлія Олегівна*** (*Київ*) «Нормативність прикметників на -уч- (-юч), -ач- (-яч-) в українській мові (на матеріалі українських граматик 20–30 рр. XX ст. та сучасних граматик)»; к. філол. н., доц. ***Гримашевич Галина Іванівна*** (*Житомир*) «Відсубстантивні адвербіативи у формі орудного відмінка в українських діалектах»; к. філол. н., доц. ***Демешко Інна Миколаївна*** (*Кіровоград*) «Структура віддієслівних словотвірних гнізд: морфонологічний аспект»; асп. ***Зеніна Анастасія Володимирівна*** (*Донецьк*) «Афіксальні словотвірні моделі термінів банківської справи (на матеріалі англізмів-субстантивів)»; к. філол. н., ст. викл. ***Зінчук Руслана Степанівна*** (*Луцьк*) «Рефлекси давніх голосних у системі словозміни іменників західнополіських і суміжних говірок»; здб. ***Іншакова Інна Євгеніївна*** (*Кривий Ріг*) «Словотвірні гнізда одоративів у XVII столітті (за словником «Лексикон славено-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського)»; к. філол. н., м. н. сп. ***Коца Руслана Олександрівна*** (*Київ*) «Праслов'янські моделі творення складних прикметників та їхнє продовження в сучасних слов'янських мовах»;

к. філол. н., доц. ***Куцак Ганна Миколаївна*** (*Слов'янськ*) «Внутрішня форма похідного слова і його ономасіологічна структура»; к. філол. н., доц. ***Меркулова Оксана Володимирівна*** (*Запоріжжя*) «Іменники з суфіксом -н(о) в українській мові»; здб. ***Правда Наталія Миколаївна*** (*Запоріжжя*) «Композитно-суфіксальні іменники зі значенням локативності в новій українській мові к. XVII — поч. XXI ст.»; асп. ***Ткаченко Юлія Віталіївна*** (*Київ*) «Префіксально-постфіксальні форманти як засіб вираження градуального значення дієслів в українській мові»; к. філол. н., доц. ***Яценко Ніна Олександрівна*** (*Київ*) «Абревіатури в сучасних ЗМІ»; к. філол. н., доц. ***Акімова Наталія Володимирівна*** (*Кіровоград*) «Порушення традиційної сполучуваності як механізм виникнення варіативності розуміння (на прикладі текстів білоруських інтернет-новин)»; здб. ***Березовська-Савчук Наталія Анатоліївна*** (*Кривий Ріг*) «До питання семантичної типології предикатів стану»; к. філол. н., доц. ***Білих Олександр Петрович*** (*Кіровоград*) «Інфінітив у церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI — XVII ст.»; к. філол. н., доц. ***Гандзюк Олександра Михайлівна*** (*Луцьк*) «Репрезентація минулого часу дієслова в українській та італійській мові»; асп. ***Голоцукова Юлія Олександрівна*** (*Донецьк*) «Результатив як граничний вияв дії»; к. філол. н., ст. викл. ***Кавера Наталія Вікторівна*** (*Київ*) «Частиномовний статус невідмінюваних слів у сучасному мовознавстві»; к. філол. н., доц. ***Колесников Андрій Олександрович*** (*Київ*) «Українсько-російська взаємодія у граматиці українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю»; д. філол. н., проф. ***Костусяк Наталія Миколаївна*** (*Луцьк*) «Формально-синтаксична валентність у категорійній системі сучасної української літературної мови»; ст. викл. ***Леонова Наталія Валеріївна*** (*Дніпропетровськ*) «Експресивність як функціональна властивість номінативних синтаксичних конструкцій-МЖФІ»; к. пед. н., ст. викл. ***Мацепура Людмила Леонідівна*** (*Кривий Ріг*) «The comparative characteristics of the English and Ukrainian verbs and using of them in the sentences»; здб. ***Межова Оксана Володимирівна*** (*Луцьк*) «Внутрішньовідмінкова суб'єктна транспозиція в сучасній українській мові»; д. філол. н., проф. ***Межов Олександр Григорович*** (*Луцьк*) «Специфіка семантико-синтаксичної організації безособових та інфінітивних односкладних конструкцій»; к. філол. н., доц. ***Нестеренко Тетяна Анатоліївна*** (*Кіровоград*) «Вплив сполучників на формування модальної семантики зумовленої гіпотетичності»; д. філол. н., проф. ***Попова Ірина Степанівна*** (*Дніпропетровськ*) «Пояснення та безсполучниковість у системі синтаксичних зв'язків»; д. філол. н., проф. ***Христіанінова Раїса Олександрівна*** (*Бердянськ*) «Безсполучникові складносурядні речення в сучасній українській мові».

Ряд наукових розвідок, які порушували проблеми фразеології, представлено у п'ятій секції (**«Фразеологія сучасних слов'янських мов, міжкультурна комунікація»**), у роботі якої взяли участь 18 науковців: к. філол. н., доц. ***Буракова Марина Володимирівна*** (*Гомель*, *Білорусь*) «Катэгорыя здароўя ў беларускай фразеалогіі: культурна-нацыянальная

інфармацыя»; д. пед. н., доц. ***Гаманюк Віта Анатоліївна*** (*Кривий Ріг*) «Феномен багатомовності та його оцінка в суспільно-політичному контексті Німеччини»; к. філол. н., доц. ***Григораш Антоніна Михайлівна*** (*Київ*) «Функционирование украинских пословиц и поговорок в русскоязычных публицистических текстах (на материале русскоязычной прессы Украины)»; ст. викл. ***Дембровська Олена Болеславівна*** (*Київ*) «Особливості перекладу фразеологічних одиниць сучасної німецької мови»; асист. ***Демиденко Ганна Глібівна*** (*Кривий Ріг*) «Фразеологізація пізнавальних процесів українців: етнокультурний аспект»; асист. ***Дюськіна Анастасія Петрівна*** (*Ялта*) «Фразеологізми на позначення моральних якостей людини як засіб вираження особливостей українського менталітету»; к. філол. н., доц. ***Клименко Ірина Михайлівна*** (*Кривий Ріг*) «Семантичний аспект зіставлення англійських та українських фразеологічних одиниць»; к. філол. н., ст. викл. ***Клімчук Галина Петрівна*** (*Кривий Ріг*) «Функціонально-стилістичний потенціал народнорозмовних фразеологізмів у публіцистиці М. Грушевського»; доц. ***Лебедєва Людмила Едуардівна*** (*Хмельницький*) «Міжкультурна комунікація: лінгвістичний аспект»; к. філол. н., доц. ***Мельник Наталя Георгіївна*** (*Кривий Ріг*) «Українські соціально-побутові паремії як відображення національної традиції»; к. філол. н., доц. ***Мельничук Галина Миколаївна*** (*Кривий Ріг*) «Typologische Klassifikation der deutschen und ukrainischen paralinguistischen Phraseologismen»; к. філол. н., ст. викл. ***Мусійчук Світлана Миколаївна*** (*Київ*) «Англіцизми у французькій мові та особливості їх перекладу»; д. філол. н., проф. ***Семененко Наталія Миколаївна*** (*Старий Оскол*, *Росія*) «Паремическая картина мира: когнитивно-прагматические доминанты»; к. філол. н., доц. ***Сухенко Вікторія Григорівна*** (*Харків*) «Мова і час: взаємодія і розвиток»; асп. ***Тимошенко Аліна Ігорівна*** (*Кіровоград*) «Архаїчні відмінкові форми іменників у фразеологічних одиницях української та російської мов»; к. філол. н., ст. викл. ***Ткачук Тарас Павлович*** (*Вінниця*) «Формування українсько-російського білінгвізму впродовж трьох поколінь (на прикладі міста Вінниці)»; к. філол. н., доц. ***Федюніна Інна Едуардівна*** (*Бєлгород*, *Росія*) «Фразеологические номинации денег в русском и английском языках»; к. філол. н., доц. ***Шарманова Наталя Миколаївна*** (*Кривий Ріг*) «Ужиток мовних кліше в Інтернет-виданнях».

Шоста і сьома секції об'єднали 33 науковців, предметом зацікавлення яких стала лінгвістика і поетика тексту («**Лінгвістика і поетика тексту**»): асп. ***Арешенкова Олександра Юріївна*** (*Кривий Ріг*) «Неологізми як засіб увиразнення рекламних текстів»; викл. ***Давиденко Тетяна Анатоліївна*** (*Київ*) «Іншомовні лексеми в жіночій прозі к. XX — п. XXI ст.: специфіка функціонування, стилістичні функції»; к. філол. н., ст. викл. ***Іванова Ірина Борисівна*** (*Київ*) «Жанрово-стилістична специфіка освітньої реклами України XXI ст.»; к. філол. н., доц. ***Козуб Любов Степанівна*** (*Київ*) «Систематизація структурних елементів та лінгвістичних засобів передачі змісту англійської комерційної реклами»; к. філол. н.,

доц. ***Коломієць Наталія Євгенівна***, ***Яременко Наталя Володимирівна*** (*Кривий Ріг*) «Художнє осмислення жіночої долі в поетичних творах Б. Грінченка»; ст. викл. ***Костюк Наталія Григорівна*** (*Дніпропетровськ*) «Епістолярій Д. І. Яворницького як відображення розвитку української мови на Катеринославщині»; асп. ***Кошелєва Ірина Геннадіївна*** (*Архангельськ*, *Росія*) «Аутентичность восприятия гендера в поморском этносе на страницах книги С. В. Максимова «Год на Севере»; к. філол. н., доц. ***Мазур Наталія Василівна*** (*Київ*) «Лінгвістичний аналіз мемуарного тексту»; к. філол. н., доц. ***Малюга Наталія Миколаївна*** (*Кривий Ріг*) «Травмування рекламою: хто відшкодовуватиме моральні збитки?»; к. філол. н., доц. ***Матвійчук Тетяна Павлівна*** (*Київ*) «Текстоцентричний підхід у дослідженні мовної системи»; ст. викл. ***Недогибченко Марина Миколаївна*** (*Дніпропетровськ*) «Етнічна маркованість власних назв у творчості В. З. Нестайка (на матеріалі повісті «Чарівні окуляри»)»; к. філол. н., проф. ***Панцьо Стефанія Єлисеївна***, к. філол. н., доц. ***Лісняк Наталія Іванівна*** (*Тернопіль*, *Київ*) «Вербалізація основних мотивів та образів засобами мови (на матеріалі лемківських емігрантських пісень)»; к. філол. н., доц. ***Семененко Любов Миколаївна*** (*Кривий Ріг*) «Психологічний дискурс новели Михайла Коцюбинського «Сон»; к. філол. н., доц. ***Совтис Наталія Миколаївна*** (*Рівне*) «Українська мова в польській літературі XVI — XIX ст.»; к. філол. н., доц. ***Тєлєжкіна Олеся Олександрівна*** (*Харків*) «Інтертекстуальні відношення прецедентних текстів і віршових творів Дмитра Павличка в лінгвопоетичному потрактуванні»; здб. ***Хоменко Ганна Євгенівна*** (*Кривий Ріг*) «Антифразис як засіб експресивізації сучасних інформаційних текстів»; к. філол. н., доц. ***Чорна Олена Олександрівна*** (*Київ*) «Особливості функціонування метафори в політичному дискурсі сучасної публіцистики (на матеріалі української та чеської періодики)»; к. філол. н., проф. ***Арешенков Юрій Олександрович*** (*Кривий Ріг*) «Концепт НАРОД у поетичному дискурсі «Кобзаря»; к. філол. н., викл. ***Бережанська Юлія Валеріївна*** (*Полтава*) «Концептуальна метафора в англомовному медичному дискурсі»; здб. ***Бугера Олена Анатоліївна*** (*Кривий Ріг*) «Прагматика соціолектизмів у сучасному художньому тексті»; к. філол. н., ст. викл. ***Бузько Світлана Андріївна*** (*Кривий Ріг*) «Функціонування односкладних номінативних речень у поетичному доробку Ліни Костенко»; к. філол. н., доц. ***Вавринюк Тетяна Іванівна*** (*Кривий Ріг*) «Засоби експресивного синтаксису в художньому тексті»; ст. викл. ***Волобуєва Олена Олександрівна*** (*Харків*) «Парцельовані складнопідрядні речення з підрядним компонентом причини як одиниця художнього синтаксису в українській прозі кінця XX — початку XXI ст.»; асп. ***Голтвеницька Маргарита Володимирівна*** (*Харків*) «Комунікативний потенціал складнопідрядних речень із підрядним відповідності в українській художній прозі кінця XX — початку XXI століття»; к. філол. н., доц. ***Горбань Олександр Дмитрович*** (*Дніпропетровськ*) «Аргументативный эссе как пример текста-рассуждения (на материале английского языка)»; к. філол. н., доц. ***Давиденко Ганна***

Віталіївна (*Вінниця*) «Засоби вираження компонентів структури архетипу героя німецької народної побутової казки»; к. філол. н., викл. ***Житар Ірина Василівна*** (*Київ*) «Стилістичні функції вставлених конструкцій у науковому і публіцистичному стилях сучасної української мови (порівняльний аспект)»; к. філол. н., проф. ***Ігнатьєва Світлана Євгенівна*** (*Дніпропетровськ*) «Елітарна мовна особистість у синтаксичній репрезентації щоденникового дискурсу»; к. філол. н., доц. ***Іншакова Ірина Опанасівна*** (*Кривий Ріг*) «Редуплікація та її функції в поезії А. Малишка»; к. філол. н., доц. ***Романова Наталя Василівна*** (*Київ*) «Емотивна лексика в релігійному дискурсі (на матеріалі німецькомовних трактатів Майстера Екгарта)»; викл. ***Хараман Наталія Олександрівна*** (*Київ*) «Порівняння в образній системі «Щоденника» Олександра Довженка»; к. філол. н., доц. ***Шуляк Світлана Андріївна*** (*Умань*) «Міфосвіт рослинних символів у текстах українських замовлянь»; асп. ***Шум Ольга Володимирівна*** (*Київ*) «Українсько-німецькі перекладознавчі взаємини XX — початку XXI століття: сучасний стан та перспективи (на матеріалі перекладу художніх творів)».

«**Проблеми дослідження мов у сучасній лінгводидактиці**» обговорювали 11 науковців однойменної восьмої секції: д. пед. н., проф. ***Бакум Зінаїда Павлівна***, асп. ***Пальчикова Олександра Олександрівна*** (*Кривий Ріг*) «Психологічні чинники формування крос-культурної компетентності студентів-іноземців у процесі навчання української мови»; к. філол. н., доц. ***Городецька Вероніка Анатоліївна*** (*Кривий Ріг*) «Анотація як різновид компресії наукового тексту»; к. філол. н., доц. ***Демченко Світлана Анатоліївна*** (*Кривий Ріг*) «Специфіка втілення концепції родинного виховання Г. Сковороди в романі «Марія з полином у кінці століття» В. Яворівського»; к. філол. н., доц. ***Жукова Людмила Василівна*** (*Київ*) «Мнемотехнічна стратегія в навчанні німецької мови»; к. філол. н., доц. ***Качайло Ксенія Анатоліївна***, ***Міщеніна Тетяна Михайлівна*** (*Кривий Ріг*) «Дидактичний супровід у процесі вивчення словотвірного потенціалу невідмінюваних іменників у змісті курсу «Сучасна українська літературна мова»; д. пед. н., проф. ***Кострица Наталія Миколаївна*** (*Київ*) «Культурологічний підхід до формування мовної особистості майбутніх фахівців аграрної галузі»; к. філол. н., ст. викл. ***Мелкумова Тетяна Володимирівна*** (*Кривий Ріг*) «Вивчення категорії виду та часу дієслів на заняттях з української мови як іноземної на І курсі»; к. філол. н., доц. ***Строганова Ганна Миколаївна*** (*Київ*) «Шляхи формування пізнавальної самостійності майбутніх учителів української мови»; к. філол. н., доц. ***Токарева Інна Юріївна*** (*Тула*, *Росія*) «К вопросу о сущности культурно-языковой компетенции»; ст. викл. ***Цоуфал Любов Сергіївна*** (*Кривий Ріг*) «Комунікативна спрямованість у навчанні морфології в основній школі»; викл. ***Янчук Наталія Володимирівна*** (*Житомир*) «Формування мовної особистості в умовах функціонально-комунікативного підходу до вивчення сучасної української літературної мови».

Конференція пройшла в атмосфері відкритого, невимушеного спілкування. Жваві лінгвістичні дискусії, зацікавлене обговорення порушуваних питань, поради й рекомендації видатних мовознавців спонукали до наукових пошуків, допомогли молодим дослідникам зорієнтуватися в різноманітних підходах і впевнитися (чи то засумніватися!) у правильності вибору відповідного шляху розв'язання тієї чи тієї проблеми.

Роботу секцій завершили підсумки, де кожен із учасників мав змогу висловити свої міркування щодо необхідності й важливості таких наукових зібрань, визначити актуальну проблематику сучасного вітчизняного мовознавства й україністики загалом, окреслити перспективи власних наукових пошуків, можливість застосування результатів лінгвістичних досліджень у викладанні основних мовознавчих курсів і спецкурсів у вищій школі. Усі присутні наголосили на високому рівні організації й проведення конференції, її потужному духовному підґрунті, що об'єднує однодумців у науковій царині з усього слов'янського світу та підносить здобутки українських мовознавчих студій до світового рівня.

Жанна КОЛОЇЗ (м. Кривий Ріг)

Статтю отримано 07.12.2013

Zhanna Koloiz
Kryvyi Rih

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
"THE UKRAINIAN LANGUAGE AMONG OTHER SLAVIC LANGUAGES:
ETHNOLOGIC AND GRAMMATICAL PARAMETERS".

Мовна мозаїка

Зустрічайтеся на **майдані Незалежності** або на станції **«Майдан Незалежності»**

Сьогодні багато хто помиляється, пишучи назву головного майдану м. Києва і однойменну назву станції метрополітену, розташовану під ним. Пишуть *майдан Незалежності* і *Майдан Незалежності*, *станція метрополітену «Майдан Незалежності»* і *станція метрополітену «Майдан незалежності»*. Щоб уникнути помилок, потрібно запам'ятати, що ці назви в українській мові передають за різними правилами, а саме:

Родові назви **вулиця, проспект, бульвар, площа, майдан** пишуть з малої літери, а власну назву — з великої. Відповідно до цього правила з малої літери потрібно писати слово **майдан**, і з великої — слово **Незалежності**.

Двослівні назви станцій метрополітену, ужиті в називному відмінку, беруть у лапки і перше слово пишуть з великої літери, а друге — з малої, якщо воно не є власною назвою. Згідно із цим правилом назву станції метрополітену потрібно взяти в лапки і обоє слів писати з великої букви, тому що друге слово є власною назвою, тобто *станція метрополітену **«Майдан Незалежності»***. На вивісках назву станції не беруть у лапки і обоє слів пишуть однаковими великими літерами: **МАЙДАН НЕЗАЛЕЖНОСТІ.**

Отже, назви майдану і станції метрополітену, створені на честь проголошення України незалежною державою, в українській мові правильно писати так: ***майдан Незалежності*** і ***станція метрополітену «Майдан Незалежності».***

Катерина Городенська

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

УДК 049.32+811.161-162.2-4

ПРЯШІВСЬКІ ТРАДИЦІЇ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

***Jarmila Kredátusová*. Konzekutívne tlmočenie 1. (pre ukrajinistov). — Filozofická fakulta Prešovskej university v Prešove.** — Prešov, 2012. — 139 s.

Функціонування української мови в статусі державної передбачає, зокрема, і розвиток термінології та професійної лексики у сфері політики й економіки, міжнародних та культурних зв'язків. Це вимагає створення відповідної довідкової та навчальної літератури, упорядкування термінів та тлумачення їх з урахуванням сучасної європейської та світової практики. В Україні такі двомовні фахові словники існують переважно для російської чи англійської мов, а якщо звернути погляд до південно-західних сусідів, то для болгарської, сербської, словенської, словацької чи литовської мов таких спеціальних видань, на жаль, знайти не вдасться. Отож колегам-україністам доводиться брати на себе пошук або створення адекватного відповідника українською мовою до того чи того терміна, прийнятого в світовій практиці, й тим самим працювати на розвиток сучасної української галузевої термінології.

Вихід чергового видання у серії університетських підручників української мови у Словаччині став уже доброю традицією Пряшівського університету, де вивчають українську мову і готують фахівців-україністів. Потужно працює у цьому напрямку кафедра україністики Філософського факультету, очолювана д-ром Ярмілою Кредатусовою, яка має як багаторічний досвід викладання

© Л.П. КИСЛЮК, 2014

української мови в словацькій аудиторії, так і чималий доробок праць із контрастивної лінгвістики. Схвальну оцінку в Україні отримав попередній підручник авторки «Науковий переклад у практиці» (2011), ставши підґрунтям створення нової перекладознавчої праці на допомогу майбутнім словацько-українським та українсько-словацьким перекладачам.

Рецензований підручник «Послідовний переклад І. (для україністів)» у спектрі навчальної літератури для студентів у Словаччині, які обрали фах україністики, є першим таким виданням. Вихід його у світ реалізовано в межах виконання проекту, фінансованого Європейським фондом регіонального розвитку. Особливістю і новизною цього посібника є поєднання вивчення української мови й культури, тобто виконання і лінгвокраїнознавчої функції. Образно його можна назвати «вікном в український світ» для словаків, які обрали фах україністики та перекладу. Призначений він для студентів бакалаврату на допомогу освоєння курсу «Основи перекладу» і сформований з урахуванням сучасних наукових і педагогічних поглядів.

Матеріал охоплює теми, важливі для майбутніх перекладачів: 1) політика, державні візити, конференції; 2) країни, парламент, вибори; 3) угоди, переговори, співпраця, законність; 4) війна і мир, боротьба і перемога, життя і смерть, людство; 5) Європейський Союз, Європейський Парламент; 6) масмедії, право, свобода, реформи, революція; 7) наука та освіта, релігія. До кожної з тем підібрано тексти українською та словацькою мовами для двостороннього перекладу, вправи з розуміння, пошуку та закріплення ключових понять, термінів-відповідників, усталених виразів обома мовами. На допомогу студенту до кожної з тем запропоновано графічні символи-позначення опорних понять (на зразок *країна, президент, закон, угода, преса, право, реформа* тощо) як основу перекладацького скоропису. Особливу увагу надано засвоєнню й закріпленню термінологічних еквівалентів (*priame volebné právo – пряме виборче право* (с.33-34)*; dohoda o o zákaze skúšok jadrových zbraní – договір про заборону випробувань ядерної зброї* (с. 42)*; sloboda svedomia – свобода совісті* (с.100-101); поширених у професійній лексиці висловлень, зокрема й образних (*zákon džungle – закон джунглів* (с. 46), *búrka (vlna) nesúhlasu – буря протестів* (с. 55-56), *krehký mier – крихкий мир* (с. 65), офіційних назв найважливіших державних інституцій та установ. Скажімо, для теми «Європейський Союз, Європейський Парламент» запропоновано дібрати українські еквіваленти до головних інституцій Євросоюзу, поданих словацькою та англійською мовами, на зразок: *Rada Európskej únie, Council of the European Union* (с.79) – *Рада Європейського Союзу*.

На окреме слово заслуговують тексти для перекладу. Дібрано оригінальні тексти з сучасних українськомовних джерел – засобів масової інформації, сучасних монографічних та навчальних видань. Вони ілюструють сучасну ситуацію в Україні, передовсім політичну, і містять необхідну професійну лексику, яка дає уявлення про життя української

держави в європейському та світовому контекстах. Запропоновані тексти формують образ сучасної України – дружньої європейської держави, не приховуючи, однак, проблем і складнощів внутрішньополітичного життя та міждержавних взаємин. Це важливо як для майбутніх фахівців у Словаччині, так і для іміджу України. Враховуючи швидкоплинні зміни в українському політичному полі та щоб показати вагомість того чи того ЗМІ в інформаційному просторі України, варто подавати також паспортизацію навчальних текстів із вказівкою на назву джерела та рік видання. Мусимо також застерегти наших колег-україністів від можливих «підводних каменів» у використанні матеріалів преси для підручника. Річ у тім, що, попри наявність редакторів і коректорів, багато матеріалів сучасних українських масмедій, а навіть і законодавчих актів «грішать» семантичними, стилістичними, а то й відвертими граматичними помилками. Викладачам та авторам навчальної літератури слід з подвійною увагою читати, а часто й редагувати тексти ЗМІ, щоб наявні там помилки не опинилися в навчальних виданнях, де вони становлять подвійну небезпеку, адже там ці помилки «узаконюються» в очах студентів. Саме це є причиною поодиноких недоречностей (які трапляються поруч із правильним уживанням) у запропонованих текстах, як-от: *згідно Конституції* (с. 37), *згідно якої* (с. 52) (треба: *згідно з Конституцією*, *згідно з якою*), *широко поширена точка зору* (с. 48) (треба: *поширений погляд*, *поширена думка*) або недоглядів на зразок: *БЮТБ* (с. 30) (треба: *БЮТ – Блок Юлії Тимошенко*), *розз'єднання* (с. 53, 95) (треба: *роз'єднання*), *перевірка на місті* (с. 115) (треба: *перевірка на місці*). Хоча такі недогляди не знижують загального високопрофесійного рівня підручника, однак їх можна і треба уникнути.

Усі вправи, подані в підручнику (семантичний аналіз тексту, вибір ключової інформації, пошук точного перекладного відповідника в обох мовах із низки запропонованих, редагування перекладеного тексту тощо), спрямовані на освоєння практичних навичок перекладача і водночас дають студентам чітке уявлення про сучасне життя України та про реальну живу мовну практику. Отож, рецензоване видання має не лише дидактичне, а й лінгвокраїнознавче значення. Оскільки підручник заплановано як першу частину двокнижжя, побажаємо авторці підручника д-ру Я. Кредатусовій успішно завершити другу частину видання та підтримувати й надалі традицію вивчення української мови у Пряшівському університеті.

Лариса КИСЛЮК (Київ)

Рецензію отримано 19.09.2013

Larysa Kysliuk
Kyiv

PRESHOV TRADITION OF UKRAINIAN LANGUAGE STUDY
Book review on: Jarmila Kredátusová. Konzekutívne tlmočenie 1. (pre ukrajinistov). – Filizofická fakulta Prešovskej university. – Prešov, 2012. – 139 s.

УДК 049.32+811.16

У СВІТЛІ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СЛОВ'ЯНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

Aktualne problemy językoznawstwa słowiańskiego / red. nauk. *Elena Koriakowcewa, Janina Gardzińska.* — Siedlce : Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, 2012. — 275 s.

Сьогодні вияскравлюється тенденція до зіставного вивчення слов'янських мов. Свідченням цього є Міжнародний науковий проект «Зіставне слов'янське словотворення», зініційований Комісією зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів 2007 року в м. Софії. У межах проекту проведено Міжнародні наукові семінари, що в них узяли участь представники десятьох європейських країн (Австрія, Білорусь, Болгарія, Литва, Польща, Росія, Сербія, Словенія, Україна, Чехія). Наразі за матеріалами наукових семінарів видано три монографічні збірники. Двоє перших — «Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich» та «Aktualne problemy komparatystyki słowiańskiej: teoria I metodologia badań lingwistycznych» — побачили світ у 2009 році. 2011 року під егідою Міжнародного комітету славістів кафедра прикладної лінгвістики і логопедії та відділ історії польської мови Інституту польської філології і прикладної лінгвістики Природничо-гуманітарного університету в м. Сєдльце провели Міжнародний науковий семінар «Aktualne problemy językoznawstwa słowiańskiego». Наукові студії мовознавців — членів Комісії зі слов'янського словотворення з Росії, Сербії, Словенії, науковців з Інституту мовознавства РАН, Інституту української мови НАН України, дослідників з Івано-Франківського, Київ-

© Н.Г. ГОРГОЛЮК, 2014

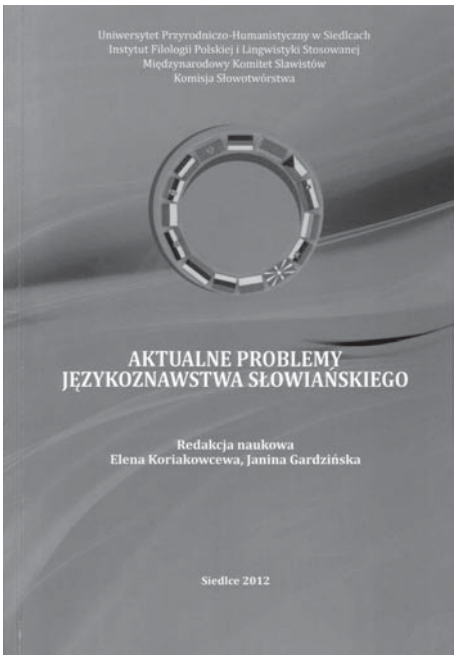

ського, Московського, Нижньоновгородського, Сілезького, Торунського, Уральського, Воронезького, Вільнюського, Мариборського університетів, а також з Університету Яна Євангеліста Пуркіне в Усті-над-Лабем (Чехія) — видрукувано в однойменному монографічному збірнику за науковою редакцією О. Коряковцевої та Я. Ґаджинської у 2012 році.

Збірник відкриває вступ авторства наукових редакторів, у якому викладено історію створення монографічної праці, а також подано анотації до наукових студій.

Монографічний збірник праць вдало структуровано за науковою проблематикою, відповідно до якої виокремлено два розділи. Домінантою першого розділу — Studia słowotwórcze i leksykalno-semantyczne — постали дослідження сучасних деривацій них процесів на матеріалі польської, російської, української, сербської, чеської, болгарської, білоруської, литовської мов. Зіставному аспекту слов'янських мов у царині словотвірної проблематики присвячено праці Н.Ю. Авіної, Вас.В. Ґрещука, Вал.В. Ґрещук, О.І. Коряковцевої, В. Малджеєвої, Г.П. Нещименко, Ю.В. Романюк, Т.А. Черниш, М. Шидловської. На матеріалі польської мови виконане дослідження Я. Ґаджинської, І. Куць, словенської — І.С. Брезник, сербської — Р. Драґічевич, російської — Л. Назаренко, Т.В. Попової, Т.І. Перовської, чеської — Р. Піскової.

Проблематика охоплює і синхронний, і діахронний аспекти, що вможливлює витлумачення складних деривацій них процесів, увиразнює спільні та специфічні риси слов'янських мов. Зокрема, Т.О. Черниш (Київ, Україна) репрезентує реконструкцію і гніздову характеристику праслов'янських синонімів «зной», «жара». Авторка констатує, що розмаїття лексичних засобів засвідчує наявність низки синонімів для позначення аналізованого поняття, указує на діалектний характер поширення праслов'янських субстантивів із таким метеорологічним значенням.

По-новому опрацювала утрадиційнені підходи у витлумаченні невмотивованості мовного знака, другорядної ролі звуконаслідувальних слів у мові Р. Драґічевич (Белград, Сербія). Дослідниця заперечила другорядну роль звуконаслідувальних слів, відтворила спосіб трансформації значення праіндоєвропейських або праслов'янських слів у значення фізичної чи психічної якості людини, проаналізувала словотвірні гнізда прикметників, утворених від звуконаслідувальних слів.

У науковій розвідці Я. Ґаджинської (Сєдльце, Польща) схарактеризовано східнослов'янські риси в антропоніміці м. Сєдльце. Це один із аспектів наукового проекту авторки — укладання історико-етимологічного словника антропонімів жителів трьох прикордонних реґіонів Польщі — Мазовії, Підляшшя, Малопольщі. Такий словник безперечно постане цінним науковим надбанням мовознавчої науки, історії й культури польського народу.

Зіставний аспект основоцентричних досліджень слов'янського словотвору репрезентовано в статті Вас.В. Ґрещука (Івано-Франківськ, Україна). Автор заакцентовує на значущості словотвірної парадигми як комплексної системоутворювальної одиниці, її місці в зіставних дослідженнях і споріднених, і неспоріднених мов. Зіставне дослідження словотвірних парадигм на матеріалі польської і болгарської мови запропоновано в науковій розвідці В. Малджеєвої (Польща / Болгарія). Типологію і характерологію сучасного українського дієслівного словотворення на тлі російського і польського дослідила Ю.В. Романюк (Київ, Україна). Визначенню спільних і відмінних рис у словотворенні аналізованих мов прислужилися матеріали «Граматичного словника української літературної мови. Словозміна», який уклав колектив співробітників відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України. 2011 року цей словник побачив світ.

У контексті сучасних деривaційних процесів актуальними постають словотвірні прийоми когнітивного кодування, витлумачені в дослідженні О.І. Коряковцевої (Сєдльце, Польща). Авторка схарактеризувала системні / асистемні оказіоналізми, проаналізувала особливості утворення експресивних оказіональних хрематонімів за унікальними моделями за допомогою унікальних формантів, виявила механізми маніпулювання інформаційним, інтелектуальним та емоційним станом російських і польських споживачів реклами, що зумовлені й прогнозовані комунікативними й прагматичними чинниками.

Когнітивний підхід до витлумачення граматичних категорій запропонувала М. Шидловська (Катовіце, Польща). Авторка схарактеризувала категорії часу й темпоральності в болгарській і польській мовній картині світу.

Особливостям уживання фразеологізмів і сталих висловів у царині реклами присвячено дослідження І. Брезник (Марибор, Словенія). Заслуговує на увагу типологія модифікацій аналізованих одиниць, розпрацьована авторкою в межах основних теоретичних принципів інтертекстуальності та стилістики реклами.

Актуальністю й новизною марковані наукові розвідки, присвячені аналізові сучасних деривaційних процесів у російській мові на матеріалі ЗМІ. Л.В. Рацибурська і Н.О. Самиличева (Нижній Новгород, Росія) визначили способи словотворення, що наразі превалюють у сучасних російських ЗМІ, окреслили основні тенденції в російському словотворенні, які виявилися на рубежі XX—XXI сторіч. Оказіональне

словотворення в мові російських ЗМІ схарактеризовано в статті Л. Назаренко (Усті-над-Лабем, Чехія). Проблемі регіональних особливостей російського словотворення в міжмовній комунікації присвячена стаття Н.Ю. Авіної (Вільнюс, Литва). Матеріалами дослідження послугували усне мовлення жителів м. Вільнюса в умовах литовсько-російсько-польсько-білоруської мовної взаємодії та російськомовні газети Литви. Дослідниця заакцентовує на функціонально-стилістичних особливостях аналізованих дериватів (слів-гібридів та словотвірних кальок), що увиразнюють закономірні риси мовленнєвої діяльності комунікантів у ситуації мовної взаємодії.

Активізація процесу запозичення абревіатур-англізмів, що продукують новий тип похідних одиниць — поліграфіксати, особливості їхньої вимови й написання в сучасній російській мові зумовили появу наукової розвідки Т.В. Попової та Т.І. Перовської (Єкатеринбург, Росія). Предметом наукового зацікавлення авторів послугувала верхівка російського словотвірного гнізда, мотивованого запозиченою абревіатурою VIP / ВІП, що сьогодні активно функціонує в слов'янських мовах.

Словотвірна організація найновіших англізмів, що репрезентують найменування в царині інформаційних технологій, та особливості їхнього функціонування в чеській мові схарактеризувала Р. Піскова (Брно, Чехія). Цінними є зауваги авторки щодо конкурентоспроможності власних і запозичених афіксів.

Дослідження Г.П. Нещименко (Москва, Росія) присвячене проблемі утворення парних фемінативів у контексті типологічної характеристики російської, чеської і польської мови. У статті простежено специфіку та динаміку категорії парних фемінативів у просторі й часі. Важливим елементом дослідження є фіксація зародження нових тенденцій побудови і функціонування парних фемінативів, окреслення перспективи їхнього розвитку.

У науковій розвідці І. Куць (Сєдльце, Польща) заакцентовано на словниковому багатстві польської лексики на позначення одиниць вимірювання полів, луків, посівів та осель, зафіксованої в нотаріальних документах XIX сторіччя м. Лукова, яка має різні територіальні, регіональні та діалектні вияви.

Феноменові гуцульського діалекту та його маніфестації в українській і польській художній літературі присвячена стаття Вал.В. Ґрещук (Івано-Франківськ, Україна). Прикметно, що найколоритнішим серед українських говорів — гуцульським діалектом — послуговуються не тільки в українській художній літературі, а й у польській.

Заслуговує на увагу і другий розділ збірника, що репрезентує праці, присвячені лінгвокультурологічній проблематиці та особливостям викладання мови як іноземної — Kulturowe i glottodydaktyczne aspekty językoznawstwa słowiańskiego.

Проблема аналізу змістового наповнення загальнолюдських цінностей у польській культурі розпрацьована в статті-проекті Є.Ф. Тара-

сова (Москва, Росія). У межах пропонованого проекту подано програму дослідження, схему опису змісту конкретної загальнолюдської цінності, а також низку наукових проблем, що їх заплановано розв'язати. Логічно структурований науковий проект прогнозує ґрунтовність подальших досліджень. Досвід аналізу квантитативних характеристик слов'янської синонімії як одну зі спроб віднайти прийоми семантичної класифікації лексики і випрацюванння її метамови запропонувала І.А. Меркулова (Воронеж, Росія).

Лінгвокультурологічне дослідження російської і англійської фраземіки репрезентовано в науковій розвідці І.В. Зикової (Москва, Росія). Застосування синергетичного методу вможливило витлумачення змістового плану фразеологічного знака як послідовно синтезованого, складно структурованого, системного, культурно детермінованого концептуального утворення, що виформовує фразеологізм як особливий культурно-мовний знак.

Дослідженню фразеологічних одиниць російської і чеської мов, особливостям їхнього вживання в бізнес-комунікації присвячена наукова розвідка Я. Целерової (Усті-над-Лабем, Чехія). У фокусі наукових зацікавлень М. Хадкової (Усті-над-Лабем, Чехія) — фразеологія та ідіоматика чеської мови. Авторка заакцентовує на особливостях навчання іноземців, зокрема умінні якісно послуговуватися арсеналом чеської фраземіки.

Пропоновані лінгвістичні студії ґрунтовні й оригінальні. Вони засвідчують високий науковий рівень рецензованої праці. Актуальність розпрацьованої проблематики, її репертуар виформовують підґрунтя для подальших наукових дискусій, слугують своєрідним запрошенням до наукового діалогу.

Заслуговують на пошану наукові редактори монографічного збірника «Aktualne problemy językoznawstwa słowiańskiego» — Олена Корякovцева і Яніна Ґаджинська, чия фахова майстерність посприяла високій оцінці наукової праці та культури її видання.

Ніна ГОРГОЛЮК (м. Київ)

Рецензію отримано 19.09.2013

Nina Gorgoluk
Kyiv

IN THE LIGHT OF URGENT
PROBLEMS OF SLAVIC LINGUISTICS
Book review on: Aktualni Problemy Slovianskoho Movoznavstva / Olena Koriakovtseva (scientific ed.), Yanina Gadzhynska (scientific ed.). — Siedlce: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, 2012. — 275 S.

УДК 811.161.2 04

НОВИЙ ПОСІБНИК З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Ніка О.І. **Історія української літературної мови : [посібник / Оксана Ніка.** — К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2013. — 316 с.

Університетська лінгводидактика поповнилася новим посібником з історії української літературної мови, який підготувала Оксана Іванівна Ніка, доктор філологічних наук, доцент кафедри історії та стилістики української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. У посібнику відображено зріз сучасних наукових уявлень про літературну історію української мови, що об'єктивуються дослідженнями мовної фактології, логічно аргументованої мовними законами і позамовною ситуацією. Структуризація посібника відбиває всі періоди літературної мови як складника культурної історії — від часів Київської Русі до сьогодення.

Теоретичною основою посібника стали праці відомих істориків мови за останні двісті років. Безперечно, враховано і перші студії в цій царині філологів XIX ст., як-от П.Г. Житецького про літературну історію до часу І. Котляревського, і сучасні праці відомих істориків мови. У науковому дискурсі актуалізовано творчий доробок мовознавців із покоління 20-х і 30-х рр. XX ст. (О. Синявського, О. Курило, Г. Левченка), діаспорні студії І. Огієнка, Ю. Шевельова, В. Чапленка. Зокрема, адресованість посібника студентам передбачає ознайомлення з концепцією В.М. Русанівського, репрезентовану в підручнику «Історія української літературної мови» (К,

© В.М. МОЙСІЄНКО, 2014

2001; 2002), а також концепціями деяких нових видань, як «Історія українського правопису XVI–XX століття. Хрестоматія» за редакцією В.В. Німчука (К., 2004), «Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали» за редакцією Л.Т. Масенко (К., 2005), «Українська лінгвостилістика XX — початку XXI ст.: система понять і бібліографічні джерела» за редакцією С.Я. Єрмоленко (К., 2007) та ін.

У посібнику запропоновано різні типи теоретичних завдань, які спираються на вивчення наукових праць, логічну аргументацію поглядів та інтерпретативні підходи. Потреба осмислення історії української літературної мови в системі нового знання зумовлена низкою причин. По-перше, історія української літературної мови охоплює понадтисячолітній період, що потребує як максимального увиразнення кожного з періодів в її культурно-історичному розвитку, так і цілісного погляду на динаміку співвідношень традиційного та інноваційного, сталого та змінюваного, книжного та етнічного. По-друге, історія стилів і жанрів з їх специфікою вираження в стару й нову добу відкриває нескінченну лінгвістичну перспективу текстоцентричного підходу, що виявляє своєрідність тексту, зумовлену низкою соціокультурних і авторських мотивацій. По-третє, нові дослідження й тексти, вивчення яких активізувалося в новітній час, об'єктивують наукові уявлення про реконструкцію літературної мови як складника культурної історії українців, переосмислюють дискусійні питання її минулого і сучасного, а тому безперечно оновлюють і науковий, і лінгводидактичний дискурс. По-четверте, нові підходи до оцінки мовного фактажу розгортаються в соціо- і прагмалінгвістичному, дискурсологічному аспектах дослідження текстів, в розумінні їх динаміки як сукупності комунікативних і когнітивних площин вивчення. Якщо їх застосування до текстів XIX — початку XXI ст. вже апробоване, то писемні пам'ятки в цьому плані — малодосліджена сфера, що може продемонструвати як універсалізацію методу, застосованого до віддалених у часі від дослідника артефактів, так і увиразнити специфіку історичної реконструкції.

Важливим є той факт, що автор посібника пропонує ознайомитися з дискусійними питаннями в історичній лінгвістиці, а також дає можливість обміркувати логіку аргументації. До таких фундаментальних наукових проблем, які по-різному трактують мовознавці, належать: періодизація, термінологічна неодностайність, зокрема на позначення літературної мови в різні періоди її функціонування. Прикметно, що показано різні терміни-синоніми на означення літературної мови для того, щоб студенти дізналися про традиційні та сучасні оцінки, розрізняли терміни та автохтонні назви, які часто термінологізують, наприклад, «руська мова», «проста мова». Разом із тим акцентовано увагу на основних і прийнятих у процесі викладання та навчання визначеннях. Погляди на мовну ситуацію в Київській Русі, на українсько-білоруську мову Великого князівства Литовського, на нові ознаки мови в часи Реформації, на причини занепаду староукраїнської книжної традиції у

XVIII ст. представлені як дослідницькі проблеми, що потребують докладного ознайомлення з різними підходами до їх потрактування.

Класично в посібнику запропоновано підхід, за яким мовний факт, важливий і самодостатній аргумент для історика мови, пояснюється і логікою внутрішньомовних змін, і віддзеркалює низку дискурсивних зумовленостей, які його типізують як відбиток культурної доби та індивідуалізують як авторський вибір (у межах культурної епохи чи на їх межі).

Важливим для побудови навчального курсу з погляду відображення системної теорії є врахування, з одного боку, специфіки мовної ситуації певного періоду, що маркується низкою соціокультурних чинників, з іншого, — створення наукової картини розвитку літературної мови, історичних закономірностей і процесів, що зумовили її історію і сучасність. Зваженість такого лінгвістичного аналізу передбачає прочитання літературної історії як цілості та її специфіки вияву в давній, новий і новітній час.

У посібнику запропоновано теоретичні завдання, аналіз текстів, що забезпечує різні етапи засвоєння та перевірки знань і вмінь студентів. Водночас головне завдання — складний курс зробити цікавим, спонукати до власного пошуку, написання робіт з історичної проблематики української мови, викликати інтерес до роботи з оригінальними писемними пам'ятками, дати розуміння принципово важливих для української ідеї питань, актуальних для історичної лінгвістики і сучасної мовної ситуації в Україні.

Традиційно історію літературної мови іменовано історією стилів, тому в посібнику дібрано тексти, що демонструють її жанрово-стильову систематику. Текстовий складник посібника репрезентує різні стилі та жанри літературної мови: і як повніше віддзеркалення української живомовної стихії в текстах офіційно-ділового стилю, так і книжні традиції, продовжені в інших стилях, різну взаємодію порівняльно-історичних і лінгвостилістичних характеристик у старий і новий час.

Стара доба повно репрезентована оригінальними рукописними і стародрукованими пам'ятками. Їх передають за допомогою метаграфії, що є способом дослідницького опрацювання оригіналу і полегшує роботу студентів для його прочитання і лінгвістичного аналізу.

Характеристику текстів проведено за поданими загальними схемами, в яких передбачено основні принципи аналізу тексту відповідно до соціокультурного періоду: визначено стилістичні особливості та співвіднесеність зі стильовою систематикою літературної мови, узагальнено мовні норми, їхню інтерферентність. До кожного розділу посібника подано тести, що завершують перевірку знань студентів.

Наприкінці посібника наведено важливу для студента інформацію: схеми лінгвістичного аналізу текстів різних періодів, правила транслітерації давніх оригіналів, зразки завдань до модульного контролю, орієнтовний перелік питань для підсумкового контролю (іспиту), основна та додаткова література.

Посібник О.І. Ніки є успішною лінгводидактичною спробою систематизації дослідницьких підходів до актуальних проблем історичної лінгвістики, параметризації текстів за жанрово-стильовими ознаками, актуалізації мовних феноменів прецедентних постатей. На часі вихід нового академічного курсу з історії літературної мови, який стане авторитетним орієнтиром у цій галузі української лінгвістики.

Віктор МОЙСІЄНКО (Житомир)

Рецензію отримано 09.10.2013.

Viktor Mojsienko
Zhytomyr

A NEW TEXTBOOK ON HISTORY OF THE UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE
Book review on: Nika O.I. History of Ukrainian standart language: [textbook] / Nika Oksana. — Kyiv : Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2013. — 316 s.

Мовна мозаїка

ЧИ МОЖНА *ВИГЛЯДАТИ ВЕСЕЛОЮ*?

В українському вжитку поширюється дієслово **виглядати** в різних його граматичних формах для характеристики зовнішності або внутрішнього стану кого-небудь. Його поєднують з прикметниками, передаючи наявність певної ознаки або її позірність, несправжність (напр.: *Учора вона... **виглядала веселою** і **задоволеною*** (Україна молода, 4.06.2008); *...коли він дарував... троянду без шипів, **виглядав** цілком **щирим*** (Високий Замок, 4.10.2007); *Вона **виглядала безпорадною**, і все більше нагадувала пташенятко з маленьким жовтим гребінцем і допитливим дзьобиком* (С. Андрухович), та з іменниками, виражаючи подібність до кого-небудь (напр.: *Вона **виглядала** трохи як вельможна **дама** пізнього Середньовіччя...* (С. Андрухович). Українською мовою наявність певної ознаки передають форми теперішнього та минулого часу дієслова **бути**, пор.: *Учора вона... **була веселою** і **задоволеною**; ...коли він дарував... троянду без шипів, **був** цілком **щирим***. Значення позірності виражають форми дієслова **здаватися**, що поєднуються з прикметниками та іменниками (пор.: *Вона **здавалася безпорадною**; Вона **здавалася** вельможною **дамою** пізнього Середньовіччя*), а також прикметники **подібний, схожий**, якщо вони вживаються з іменниками (пор.: *Вона **була схожа на** вельможну **даму** пізнього Середньовіччя; Вона **була подібна до** вельможної **дами** пізнього Середньовіччя*).

Отже, в українській мові дієслово **виглядати** не можна вживати для вираження значень наявності певної ознаки, її позірності, несправжності та подібності до кого-небудь.

Катерина Городенська

ІНФОРМАЦІЯ

УДК 811.161.2

ТЕМИ ДИСЕРТАЦІЙ, ЗАТВЕРДЖЕНИХ НАУКОВОЮ РАДОЮ «УКРАЇНСЬКА МОВА» НАН УКРАЇНИ В 2013 РОЦІ

Докторські дисертації:

1. ***Бибик С. П.*** **Усна літературна мова в українській культурі повсякдення: комунікативно-прагматичний та нормативний аспекти** (Інститут української мови НАН України)
2. ***Білоконенко Л.А.*** **Українськомовна репрезентація міжособистісного конфлікту** (Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара)
3. ***Журавльова Н.М.*** **Категорія ввічливості в українському епістолярному дискурсі кінця XIX — початку XX ст.** (ДВНЗ «Запорізький національний університет»)
4. ***Медвідь Н.С.*** **Українська мова в канцелярії Гетьманщини XVII – XVIII ст.** (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова)
5. ***Іванова І.Б.*** **Еволюція лінгвостилістики рекламного дискурсу в мовному просторі України** (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова)
6. ***Єщенко Т.А.*** **Категорії тексту: семантика, прагматика, комунікативність** (ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»)

Кандидатські дисертації:

1. ***Романюк Л.В.*** **Фразеологічна вербалізація локативності в сучасній українській літературній мові** (Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»)

© Н.О. ЯЦЕНКО, 2014

2. ***Артеменко Г.С.*** **Структурно-семантичне моделювання фразеологізмів: логічне та алогічне** (Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича)
3. ***Алексєєва О.О.*** **Семантико-стилістичний та текстотвірний потенціал синтаксису прози М. Вінграновського** (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна)
4. ***Денисевич О.В.*** **Лексика реклами в структурі мовної картини світу українців** (Житомирський державний університет імені Івана Франка)
5. ***Янчишина Я.В.*** **Мікротопонімія Центральної Хмельниччини** (Хмельницький національний університет)
6. ***Слободян О.В.*** **Географічна народна термінологія українських східнослобожанських говірок Луганщини** (Луганський національний університет імені Тараса Шевченка)
7. ***Міроненко Т.В.*** **Текстова реалізація дієслова в українських говірках Воронежчини** (Луганський національний університет імені Тараса Шевченка)
8. ***Чемпоєш В.В.*** **Навчальний філологічний дискурс: прагматичний та семантико-синтаксичний аспекти** (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова)
9. ***Драгомерецька А.В.*** **Комунікативно-прагматичний потенціал прецедентних імен у мовостилі М. Вінграновського, Л. Костенко, Б. Олійника** (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка)
10. ***Шелкова К.А.*** **Дискурсивна практика українськомовних політиків** (Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара)
11. ***Данилюк І.В.*** **Апозитивні словосполучення в українському поетичному дискурсі** (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка)
12. ***Кумейко Т.А.*** **Синтаксична структура речень з дієсловами інформаційної діяльності** (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова)
13. ***Черевченко В.В.*** **Вербальні знаки етнокультури в українському дитячому фольклорі** (Уманський державний педагогічний університет імені П. Тичини)
14. ***Нестерчук О.Г.*** **Словотворення варіантів власних особових імен жителів Волинського Полісся** (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки)
15. ***Зоря В.Г.*** **Діалектний словник ідіолекту Тараса Шевченка** (Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького)
16. ***Лісова Л.О.*** **Антропонімія півдня Волинської області** (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки)
17. ***Врублевська Т.В.*** **Концепт «Поділля»у мові творів М.П. Стельмаха** (Вінницький державний педагогічний університет ім. М.М. Коцюбинського)

18. ***Медведєва Т.М.*** **Нові запозичення в сучасному українському теле- і радіомовленні: структурно-семантичний і функціонально-прагматичний аспект** (Вінницький державний педагогічний університет імені М.М. Коцюбинського)
19. ***Митницька Г.А.*** **Поетичне слововживання Володимира Сосюри** (Донбаський державний педагогічний університет)
20. ***Сіліна Д.Ю.*** **Українська коксохімічна термінологія: семантика і прагматика** (Донбаський державний педагогічний університет)
21. ***Кукса Т.П.*** **Фітономінація та її просторова варіативність у мовному просторі України** (Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького)
22. ***Сахарук І.В.*** **Прецедентні феномени в українському медійному дискурсі кінця XX — початку XXI ст.** (Донецький національний університет)
23. ***Донік О.М.*** **Семантико-синтаксичні функції порівняльних сполучників в українській літературній мові** (Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького)
24. ***Павлюк В.А.*** **Становлення неофіційного антропонімікону мешканців Вінницької області** (Вінницький державний педагогічний університет імені М.М. Коцюбинського)
25. ***Дудник О.М.*** **Семантико-стилістичні та лінгвокультурологічні функції біономенів у мові письменників Поділля** (Вінницький державний педагогічний університет імені М. М. Коцюбинського)
26. ***Білінська Р.Е.*** **Лексико-семантичні та словотвірні типи мікротопонімів Вінниччини** (Вінницький державний педагогічний університет імені М.М. Коцюбинського)
27. ***Калинюк Н. М.*** **Структура та функціонування трансформованих фразеологічних одиниць в українському медійному дискурсі початку XXI ст.** (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка)
28. ***Стецик Х.М.*** **Наддністрянські діалектні елементи в українській художній прозі** (Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника)

Ніна ЯЦЕНКО (Київ)

Статтю отримано 17.11.2013

Nina Jatsenko
Kyiv

THESES TOPICS APPROVED BY THE SCIENTIFIC COUNCIL
"UKRAINIAN LANGUAGE" NAS UKRAINE IN 2013

НЕЗАБУТНІ ІМЕНА

УДК 092 + 81'36 Гуйванюк

НІНА ВАСИЛІВНА ГУЙВАНЮК (18 листопада 1949 — 24 вересня 2013)

«Та тільки лютої хвороби п'ядь
без жалю поламала веснам крила... »

Тяжкої, невідшкодованої втрати зазнала філологічна наука, освітня й культурна громадськість України — раптово, до болю дочасно перестало битися серце Ніни Василівни Гуйванюк, видатного синтаксиста, професора, доктора філологічних наук, завідувача кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, відмінника освіти України, заслуженого працівника освіти України. 24 вересня 2013 р. у розквіті сил пішла з життя Людина великої душевної щедрості, невтомна у своїх наукових пошуках, дбайлива берегиня українського слова і буковинських традицій, натхненник і сподвижник численних добрих справ.

Неможливо повірити в жахливу реальність того, що сталося... Неможливо оговтатися... Ось на робочому столі рукопис «Словника синтаксем української мови»., поруч підготовлений інформаційний лист-запрошення до участі у Всеукраїнських наукових читаннях «Мовний світ Ольги Кобилянської»., відредагована верстка нового посібника для студентів вишів... А в нещодавніх теле-

© О.В. КУЛЬБАБСЬКА, 2014

фонних розмовах — лише про творчі плани, відгуки на автореферати й монографії, щирі вітання з Богородицею та ювілеями... Жодної скарги на тяжку недугу, нестерпний біль...

Міцність її характеру та непохитність принципів у повсякденному й науковому житті, працелюбність і цілеспрямованість, лірична вдача та оптимізм, добропорядність і толерантність беруть початок із мальовничого села Волиця Славутського району Хмельницької області, з робітничої родини Василя Павловича та Ольги Юхимівни Царуків. Батьки не мали великих статків, але двох своїх синів і обох дочок, серед яких Ніна була старшою, змалечку привчали до праці, поваги до людей, до життя по совісті. Потяг до знань у дружній сім'ї В. П. Царука був надзвичайно сильний: усі діти добре вчилися, здобули вищу освіту.

Перша сходинка майбутнього вченого до фундаментальної освіти — восьмирічна Губенецька школа (с. Губенці за 4 км від Волиці), наступна — Славутська середня школа № 1, яку закінчила зі срібною медаллю, хоч в атестаті — усі п'ятірки (золотих медалей на всіх «не вистачило», оскільки того року зі школи водночас випускали і десяти-, й одинадцятикласників). Ця ж обставина вплинула й на конкурс на філологічному факультеті Чернівецького університету, куди Ніна надумала вступати й не добрала одного бала (неправильно, бачте, вказала рік чергового з'їзду партії). Пішла працювати на лісохімзавод, а згодом — у редакцію районної газети «Трудівник Полісся». Наступного року, у вересні 1967, стала студенткою університету, успішно склавши вступні випробування (деканом філфаку тоді був Ю.О. Карпенко). Під величними склепіннями колишньої митрополії розпочався науковий шлях майбутнього доктора філологічних наук.

На філологічному факультеті навчалася на «відмінно», писала вірші, які друкували в обласній пресі та університетському часописі, брала активну участь у роботі студентського драматичного гуртка, виступала на засіданнях літературної студії імені Степана Будного. Із літстудійцями їздили в села та містечка Буковини на літературні вечори. Попри динаміку студентського та громадського життя, знаходила час і для наукової роботи, яка припала до душі.

Високий професіоналізм, відданість педагогічній діяльності, пильна увага до слова, жага нових знань — ці риси викладачів, зокрема професора, завідувача кафедри української літератури В. М. Лесина, професорів І.І. Слинька та Ю.О. Карпенка, які викладали теоретичні курси сучасної української літературної мови та загального мовознавства, доцента, викладача практичного курсу синтаксису, керівника гуртка української мови З.І. Іваненко, доцента, керівника її дипломної роботи М.І. Вихристюка, заохотили талановиту студентку до мовознавчих студій та зумовили мрії п'ятикурсниці про аспірантуру.

1972 року після зразкового захисту дипломної роботи **«Образне слово в українській народній пісні»** вона єдина з-поміж студентів українського відділення отримала диплом спеціаліста з відзнакою, без жодної

четвірки в заліковій книжці. Зауважимо: тема наукового дослідження була для неї особливою, адже пісню ту українську Ніна чула змалку. І співала її змалку: «Скільки себе пам'ятаю, мама завжди співала: і коли поралася по господарству, працювала на городі, ґрасувала чи полола грядки, садила чи викопувала картоплю. /.../ Найчастіше співала народних сумних пісень... /.../ Довелося і їй самій пережити втрату наймолодшого сина Сашка. Після похорону Саші мама довго не могла співати...» (О. В. Царук, автор ґрунтовної монографії «Українська мова серед інших слов'янських мов», помер у 37 років). Пізніше, 2013 р., перемагаючи біль у спині, Ніна Василівна упорядкує до 85-річчя своєї дорогої матусі унікальну працю **«З голосу мами: Фольклорний світ села Волиці»**, опублікувавши зошити-зшитки Ольги Юхимівни — з піснями, прислів'ями та приказками, спогадами, описом обрядів тощо.

Закінчивши філологічний факультет, у вересні того самого 1972, на конкурсній основі вступила до заочної аспірантури Чернівецького державного університету. Науковим керівником став доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Іларіон Іларіонович Слинько, про якого Ніна Василівна все життя зберігала теплі спогади та учнівську вдячність.

Аспірантські роки були вщерть наповнені заняттями, творчими пошуками і спілкуванням з відомими мовознавцями на міжнародних і всеукраїнських філологічних форумах, у рідній Alma mater, де з червня 1973 року почала працювати лаборантом, пізніше — старшим лаборантом кафедри української мови. Уже тоді виразно виявилися особливості творчого обдарування дослідниці: захоплення граматикою і вміння логічно формулювати й обґрунтовувати теоретичні узагальнення. Із травня 1977 року Ніна Гуйванюк обіймає посаду асистента й невдовзі везе рукопис дисертації в Ужгородський державний університет на кафедру української мови для ознайомлення.

Це справді був відповідальний екзамен, обстоювання власної наукової позиції, результатом якого став успішний захист кандидатської дисертації в лютому 1978 року на тему: **«Засоби вираження присвійності в українській мові (на матеріалі творів письменників XIX–XX ст.)»** (офіційні опоненти — д. філол. н., проф. Бевзенко С. П., к. філол. н., доц. Лавер В. І.; провідна установа — Запорізький педагогічний університет). У першому монографічному дослідженні дисертантка простежила в діахронічному плані розвиток категорії присвійності в сучасній українській мові порівняно з періодом староукраїнської мови, а також паралельне функціонування цієї категорії в інших слов'янських мовах, виявила специфіку вживання присвійних конструкцій на синхронному зрізі XIX–XX ст.

Усі, хто брав участь в експертизі дисертації, відзначили її актуальність і новизну, оскільки вперше посесивність авторка тлумачила як типове значення та семантико-граматичну категорію із сукупністю граматичних засобів, крім того, на широкому фактичному матеріалі довела, що кожна

синонімічна або еквівалентна за значенням конструкція має свою історію розвитку та структурно-семантичні особливості, які зумовлюють її вибір та функціонування в конкретному акті комунікації.

Після захисту кандидатської дисертації талановита дослідниця плідно працює в ділянці лінгводидактики. Знані її новаторські праці, рекомендовані Міністерством освіти України як посібники для студентів філологічних факультетів вишів: **Сучасна українська мова: Синтаксис:** [зб. вправ]. — К., 1981; **Сучасна українська літературна мова: Синтаксис:** [лабораторний практикум]. — К., 1989; **Сучасна українська мова: Синтаксис:** [зб. вправ]. — К., 1992 (співавтор усіх посібників — М. Ф Кобилянська) та ін.

1994 року у видавництві «Вища школа» в Києві побачила світ фундаментальна колективна праця, написана у співавторстві з професором І.І. Слиньком та доцентом М. Ф. Кобилянською, — **«Синтаксис сучасної української літературної мови: Проблемні питання»**, яка, за оцінкою Катерини Городенської, стала найсучаснішим, найповнішим, найґрунтовнішим курсом із теоретичного синтаксису, а також найавторитетнішим навчальним посібником для викладачів і студентів вишів України. Без сумніву, він найближчі десятиліття не втратить свого високого авторитету, оскільки в посібнику повно подано всі надбання синтаксичної науки, глибоко проаналізовано й оцінено вже відомі та нові підходи до вивчення найскладніших теоретичних проблем синтаксису. Поліконцептуальний виклад спонукає читача до роздумів, привчає студентів визначати позитивні та не зовсім переконливі моменти різних теорій і класифікацій, а не бездумно запам'ятовувати наукові постулати.

З ім'ям професора Ніни Гуйванюк пов'язана передусім розбудова *теорії кореферентності синтаксичних одиниць*. Уперше проблеми граматичної синонімії сучасної української мови було окреслено в однойменному навчальному посібнику зі спецкурсу для студентів-філологів (1982 р.). Проте, у процесі наукових спостережень дослідниця дійшла висновку: широке розуміння синтаксичної синонімії не дає змоги глибше зануритись у суть явища формально-синтаксичних співвідношень (ФСС) синтаксичних одиниць, а за умови звуження поняття «синтаксичні синоніми» неможливо системно охопити всі типи ФСС у синтаксисі, зокрема й ті, що об'єднують мовні одиниці з різним граматичним значенням. Із таким переконанням сміливо розпочала вона опрацювання теоретичних проблем, пов'язаних із ономатологічною функцією мови та процесами номінативної деривації. Етапною для професора Ніни Гуйванюк й українського мовознавства загалом стала її монографія **«Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць»** (1999 р.). Це прогнозований підсумок навчання в докторантурі відділу граматики української мови Інституту української мови НАН України (1989–1991) та блискучого захисту докторської дисертації (лютий 1994 р.) на засіданні спеціалізованої ради в Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. Науковим консультантом докторської дисертації був доктор філологічних наук, акаде-

мік НАН України В.М. Русанівський, позитивні відгуки підготували офіційні опоненти: д. філол. наук, проф. В.І. Кононенко, д. філол. наук, проф. П.С. Дудик , д. філол. наук, проф. С.П. Бевзенко та провідна установа — кафедра української мови Одеського державного університету.

Новизна першої в лінгвоукраїністиці концепції кореферентності полягає в тому, що авторка запропонувала системний, комплексний підхід до вивчення ФСС одиниць синтаксису з огляду на їхні ономатологічні характеристики; запровадила поняття про кореферентність як підґрунтя для ФСС; визначила передумови та критерії кореферентності синтаксичних одиниць; проаналізувала основні типи таких співвідношень. Дібраний широкий фактичний матеріал, репрезентативні ілюстрації, висновкові положення дають змогу кожному охочому глибше пізнати потенційні функційні можливості співвідносних одиниць у плані національної специфіки українського синтаксису.

Інша монографічна праця Н.В. Гуйванюк **«Способи реалізації іронії у структурі речення»** (2009 р., у співавт. із Пацаранюк Ю.М.) присвячена комплексному дослідженню мовної іронії — складному семантико-стилістичному явищу, реалізація якого в тексті тісно пов'язана не лише із прагматичною настановою автора, а й із контекстуальними умовами — мовними та позамовними. Цінність роботи полягає в тому, що в ній визначено лінгвістичний статус іронічного висловлення та його аксіологічні параметри через зв'язок із категоріями емоційності й експресивності, що, без сумніву, окреслює горизонти подальших студій у ділянці пріоритетних напрямків мовознавства — семантичного, функційного, комунікативного синтаксису і текстолінгвістики. Автори монографії зробили вдалу спробу аналізу зв'язку категорій комічного та іронічного з категорією оцінної авторської модальності речення; уперше повно представили структурно-семантичні різновиди речень з іронічним значенням; репрезентували синтаксичні особливості антифразисного висловлення; з'ясували умови реалізації іронічного значення внаслідок сегментації та парцеляції у структурі дискурсивного висловлення; виявили засоби іронії на рівні надфразної єдності. Значний за обсягом та різноманітний матеріал (тексти української художньої літератури від кінця XIX до початку XXI століття, засобів масової інформації та усної народної творчості) дає змогу розглядати іронію як складник мовної картини світу українського етносу.

Монографія проф. Гуйванюк Н.В. **«Нерозкладні компоненти у структурі речення»** (2010), підготовлена у співавторстві з Максим'юк О.В., перебуває в площині актуальної дериватологічної проблематики, орієнтованої на виявлення феномену стійкої синтаксичної зв'язаності складників реченнєвих комплексів, виокремлення відповідних акцентованих зв'язків, установлення корелятивної динаміки синтаксично і семантично неподільних словосполучень, у структурі яких наявний синсемантичний субстантивний елемент. Актуальність теми передбачала поглиб-

лене опрацювання багатьох дискусійних питань, пов'язаних зокрема з необхідністю вичерпної наукової кваліфікації синтаксичної природи нерозкладних словосполучень (з опорою на ономасіологічні перспективи та репрезентативні потенції їхніх складників), що і скерувало авторів, по-перше, на вивчення аналітичної реконструкції комплексних характеристик нерозкладних компонентів у світлі теорії синтаксичної номінації та, по-друге, на з'ясування специфіки їх кореферентних відношень на ґрунті функційної еквівалентності.

За науковою редакцією Н. Гуйванюк та К. Лук'янюка вийшов друком **«Словник буковинських говірок»** (2005). У широкому визнанні лексикографічної праці переконують схвальні відгуки провідних учених. За оцінкою д. філол. наук, проф., директора Інституту української мови НАН України П.Ю. Гриценка, у диференційному форматі словника вдалося відтворити лексичне багатство говірок, зафіксувати архаїчні елементи, що мають надійні відповідники у давньоукраїнських пам'ятках княжої доби, а також наслідки багатовекторної міжетнічної (і міжмовної) взаємодії, впливи на буковинські говірки мов різних сімей. Тому значення *Словника* не вичерпується експлікацією лексики — це відчутний імпульс для нових лексикологічних, історико-етимологічних та етногенетичних студій, надійне джерело інформації для синтетичних праць про цей архаїчний говір. Прекрасним доповненням до *Словника* стало видання **«Буковинські говірки: хрестоматія діалектних текстів»** (2006 р., у співавт.), що пропонує дослідникам матеріали, записані впродовж 2000–2006 рр. на території Чернівецької області (Північної Буковини).

Ретельно дібраний, неодноразово перевірений цікавий фактичний матеріал — неодмінна умова всього її творчого доробку, що охоплює понад 300 наукових праць; 20 підручників з української мови та літератури для загальноосвітніх навчальних закладів (із грифом МОН України), 38 навчальних і навчально-методичних посібників для студентів-філологів, серед них: **«Співвідношення об'єктивної та суб'єктивної модальності в реченні»** (1997, у співавт.), **«Питальні речення в сучасній українській мові»** (2000, у співавт.), **«Семантична структура тексту»** (2000, у співавт.), **«Антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ»** (2001, у співавт.), **«Складні ускладнені речення»** (2003, у співавт.), **«Українська мова: Схеми, таблиці, тести»** (2000, 2005, у співавт.), **«Українська мова. Тестові завдання. 5–11 класи»** (2006, 2012, у співавт.), **«Синтаксис неповного речення. Еквіваленти речення»** (2007, у співавт.), **«Слово — Речення — Текст»** (2009), **«Державна підсумкова атестація з української мови та методики викладання української мови»** (2009, у співавт.), **«Асистентська практика магістрів філології»** (2012, у співавт.), **«На шляху до наукового визнання»** (2013, у співавт.) тощо.

Глибина філологічного мислення Ніни Василівни, неперевершеність у царині синтаксису, синтаксичної номінації, мовленнєвої діяльності, лінгвостилістики, історії української лінгвістики здобули заслу-

жене визнання й пошану в Україні та далеко за її межами. Наукові праці проф. Н.В. Гуйванюк, виступи на розширених Пленумах Наукової координаційної ради Інституту української мови НАН України та Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, на Міжнародних конгресах україністів позначені найновішими тенденціями у розв'язанні важливих мовознавчих проблем і високою культурою думки. Водночас вона охоче брала участь в організаційній роботі: з 1996 р. по 2004 р. була науковим редактором «Наукового вісника Чернівецького університету: Слов'янська філологія», а з 2004 р. — заступником головного редактора цього фахового видання; членом редколегії журналу «Українська мова» (Інститут української мови НАН України, м. Київ), «Українське мовознавство» (Київський національний університет імені Т. Шевченка), «Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах» (Міністерство освіти і науки України), «Буковинський журнал», «Українознавство» (Прикарпатський університет, м. Івано-Франківськ), «Веснік Брэсцкага універсітэта» (Білорусь) та ін.

Обсяг праці Н. В. Гуйванюк, невтомного очільника чернівецької школи синтаксистів, яку започаткували професори І.Г. Чередниченко та І.І. Слинько, вражає і виявляє справжній дослідницький талант, поєднаний із дивовижною працездатністю, потужною харизмою та енергією. Її професійний ріст пов'язаний із кафедрою української мови: від лаборанта (1973 р.) до вчених звань доцента (1982 р.) і професора (1996 р.). Ніна Василівна успішно поєднувала напружену педагогічну працю з адміністративною: з 1 лютого 1994 року очолила кафедру сучасної української мови. Досвідчений і передбачливий керівник, вона змогла на ґрунті шляхетності, партнерства й довіри згуртувати навколо себе колектив справжніх однодумців. Загалом упродовж 1996–2013 років під її науковим керівництвом захищено 2 докторські та 14 кандидатських дисертацій (ближчим часом буде захищена ще одна докторська дисертація). Так зреалізувала Ніна Гуйванюк Божий Дар творити успіхи — власні та своїх численних учнів, до яких ставилася з глибокою повагою та любов'ю.

Професор Н.В. Гуйванюк — високоавторитетний мовознавець, що засвідчує, зокрема, активність в опонуванні докторських і кандидатських дисертацій та її членство в двох спеціалізованих вчених радах для захисту кандидатських дисертацій: у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (1996–2000) та Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника (1996–2013). Починаючи з 2004 року й до березня 2013 р., Ніна Василівна — голова спеціалізованої вченої ради ЧНУ для захисту докторських і кандидатських дисертацій з українського та германського мовознавства, на засіданнях якої було успішно захищено 91 дисертацію.

Н.В. Гуйванюк була активна й у громадській роботі. За дорученням Міністерства освіти і науки України брала участь у роботі експертних комісій з акредитації вищих навчальних закладів, у засіданнях Право-

писної комісії при МОН України, була активним членом ради обласного осередку «Просвіти», членом журі Всеукраїнських олімпіад та Міжнародних літературно-мовних конкурсів, автором і ведучою науково-популярних передач «Рідна мова» на Чернівецькому телебаченні (починаючи з 2000 р.).

Її енергії вистачало на все: бути уважною дослідницею, викладачем європейського рівня, мудрим керівником кафедри, толерантним консультантом аспірантів і докторантів, чутливим поетом, зразковою дружиною, матір'ю та бабусею, гостинною господинею, несказанно вродливою жінкою... І от цей надпотужний життєвий ритм раптово, незбагненно обірвався...

Епіграфом до єдиної поетичної збірки Ніни Царук **«Душі моєї білий птах...»**, яка вийшла друком 2012 року, стали слова з її поезії, що виражають суть усього життя авторки — постійне прагнення до висоти:

...Душі моєї білий птах,
Моїх чуттів і дум стороже...
Нехай не втомить висота,
Бо низько ти літать
не зможеш.

Відійшовши у вічність, Ніна Василівна буде отим білим птахом торкатися наших сердець, огортати крилами любові наші душі й думки, а отже, назавжди залишиться в пам'яті всіх, хто знав її особисто, для кого вона була справжнім У ч и т е л е м, Д р у г о м, П о р а д н и к о м, К о л е г о ю, кому вона залишила свій духовний заповіт:

Зупинись. Підійди. Скажи.
І розрадь. І прости. І подай.
Не розтрать. Подаруй. Збережи.
Не забудь. Дорожи. Пам'ятай.

Олена КУЛЬБАБСЬКА (Чернівці)

Статтю отримано 23.10.2013

Мовна мозаїка

ПРО ФОРМИ ЧИСЛІВНИКІВ У СКЛАДНИХ ІМЕННИКАХ НА -річчя

Утворюючи складні іменники на **-річчя**, багато хто задумується над тим, у якій формі вживати їхню числівникову частину, що визначає вік кого-, чого-небудь, особливо якщо він вимірюється в сотнях років: у називному відмінку (**чотиристаріччя, п'ятсотріччя, шістсотріччя, сімсотріччя, вісімсотріччя, дев'ятсотріччя***)* чи в родовому (**чотирьохсотріччя, п'ятисотріччя, шестисотріччя, семисотріччя, восьмисотріччя, дев'ятисотріччя**). В українській мові вибір відмінкової форми залежить від того, що вона позначає. Числівники — назви одиниць і десятків, крім **дев'яносто**, уживаються у формі родового відмінка, пор.: ***п'ятиріччя, десятиріччя, двадцятиріччя, тридцятиріччя, сорокаріччя, п'ятдесятиріччя, п'ятдесятип'ятиріччя шістдесятиріччя, сімдесятиріччя, сімдесятип'ятиріччя, вісімдесятиріччя***, але ***дев'яносторіччя*.**

Числівники, що означають сотні, неоднорідні: **сто** не змінює своєї форми, **двісті, триста, чотириста** вживаються лише у формі родового відмінка (пор.: ***сторіччя, двохсотріччя, трьохсотріччя, чотирьохсотріччя***), **п'ятсот — дев'ятсот** у структурі таких складних назв, за найновішими орфографічними словниками, можуть мати форму називного і родового відмінків, тобто ***п'ятсотріччя*** і ***п'ятисотріччя***, ***шістсотріччя*** і ***шестисотріччя, сімсотріччя*** і ***семисотріччя, вісімсотріччя*** і ***восьмисотріччя, дев'ятсотріччя*** і ***дев'ятисотріччя***). У мовній практиці числівники **п'ятсот — дев'ятсот** як перша частина складних іменників на **-річчя** вживаються в обох названих відмінкових формах, хоч помітне переважання форми називного відмінка, що зумовлено, очевидно, її легшою вимовою, пор. використання таких складних іменників у різних друкованих і електронних засобах масової інформації: *Далі похід до Запоріжжя і Січеслава на святкування* ***п'ятсотріччя*** *Запорізької Січі*; *Яблочин відсвяткував своє* ***п'ятсотріччя*** *в червні 1998 р.; 14 жовтня на свято Покрови Пресвятої Богородиці ми відсвяткуємо своє* ***п'ятсотріччя****; Топорівці храмували і святкували* ***шістсотріччя****; За святкування* ***шістсотріччя*** *Чернівців взялися на загальнодержавному рівні; Новенький мототрек, монумент слави та гідропарк. Така втіха з'явилася у рівнян 25 років тому. Їх збудували до* ***сімсотріччя*** *Рівного; ...погодились із пропозицією львівських істориків взяти за підставу ювілею* ***сімсотріччя*** *датованої 1256 роком першої літописної згадки про Львів; На 2009 рік заплановано відзначення* ***вісімсотріччя*** *міста над Случем..; На* ***вісімсотріччя*** *й запрошую читачів у мандрівку древнім Львовом..* і *Марш на честь українського воїнства зібрав декілька десятків людей, які пройшли центральною вулицею Маріуполя від Драматичного театру до пам'ятника* ***п'ятисотріччя*** *козацтва; На честь* ***п'ятисотріччя*** *козацтва в Бериславі на березі Дніпра встановлено пам'ятний знак — дзвін і хрест; ...у похід рушили, щоби відсвяткувати* ***шестисотріччя*** *Грюнвальдської битви..; 5 червня 1087 р. Понтифік направив апостольське послання єпископам Литви з нагоди* ***шестисотріччя*** *навернення в католицьке християнство; ...храм був закладений сто років тому, в* ***семисотріччя*** *прибуття на Святу Землю..; І. Андрич прибув на святкування* ***восьмисотріччя*** *видатного азербайджанського митця Нізамі; Ректори європейських університетів, що підписалися нижче, зібралися в Болоньї на честь* ***дев'ятисотріччя*** *найстарішого університету України..; Рік 1888 —* ***дев'ятисотріччя*** *хрещення Русі.*

Сотні **п'ятсот — дев'ятсот**, поєднані з десятками чи одиницями, уживаються в складних назвах на **-річчя** лише в називному відмінку (пор.: ***п'ятсотдвадцятип'ятиріччя, шістсотп'ятдесятиріччя, сімсотсорокаріччя, вісімсотшістдесятип'ятиріччя, дев'ятсотсімдесятип'ятиріччя***). Якщо числівникову частину складного слова передають цифрою, то після неї перед **річчя** ставлять дефіс, пор.: **5-річчя, 10-річчя, 20-річчя, 30-річчя, 40-річчя, 50-річчя, 60-річчя, 70-річчя, 80-річчя, 90-річчя, 100-річчя, 125-річчя, 150-річчя, 200-річчя, 250-річчя, 300-річчя, 350-річчя, 400-річчя, 450-річчя, 500-річчя, 550-річчя, 600-річчя** і т.д.

Отже, числівникову частину, що називає **одиниці** і **десятки** першої сотні та сотні **двісті — чотириста**, у складних іменниках на **-річчя** потрібно вживати у формі родового відмінка (***п'ятиріччя, двадцятиріччя, двохсотріччя — чотирьохсотріччя***). Числівники **дев'яносто, сто** зберігають форму називного відмінка (***дев'яносторіччя, сторіччя***). Назви сотень **п'ятсот — дев'ятсот** можуть мати форму називного та родового відмінків (***п'ятсотріччя, п'ятисотріччя — дев'ятсотріччя, дев'ятисотріччя***), проте нині в мовній практиці переважає перша. З назвами десятків і одиниць ці назви сотень уживаються лише у формі називного відмінка (***п'ятсотдвадцятип'ятиріччя, дев'ятсотсімдесятип'ятиріччя***).

Катерина Городенська

Мовна мозаїка

ОТЖЕ З КОМОЮ І БЕЗ НЕЇ

Багато хто переконаний, що після **отже** потрібно завжди ставити кому. Справді, це типове вживання його як вставного слова, що передає логічний висновок з того, про що йшлося вище в тексті, напр.: ***Отже**, у системі складного речення української мови наявні одиниці, яким властива структурна єдність компонентів фразеосхеми* (Л. Шитик); ***Отже**, уживаючи спільнозначні слова* чисельність *та* кількість*, зважайте на те, що перше сполучається з назвами істот чи неістот, які становлять певну сукупність, а друге – з назвами окремих істот або неістот* (Л. Колібаба).

Проте **отже** може виконувати й інші функції, від яких залежить, де ставити кому чи й зовсім її не ставити. Зокрема, воно самостійно або разом із деякими частками вживається в ролі різних сполучників і сполучних слів. У такому разі кому потрібно ставити перед ним. Це буває, по-перше, тоді, коли **отже** набуває значення пояснювально-з'ясувального сполучника **а саме**, за допомогою якого з'ясовують, конкретизують якусь попереду висловлену думку, напр.: *Мова цього народу є мовою державною, **отже** мовою державно-адміністративних установ, війська, промислових підприємств, освіти (нижчої, середньої і вищої), засобів сполучення, великої торгівлі, державної медицини, мовою міста, де зосереджено переважно установи, пов'язані з цими галузями життя* (О. Ткаченко). По-друге, коли сполучник (сполучне слово) **отже** разом з відсполучниковими частками **й, і, а** передає відповідність, тотожність, яку встановлюють, зіставляючи що-небудь, напр.: *Ця тенденція через посередництво середньогрецької й новогрецької мови була передана мові старослов'янській, від якої перейшла до болгарської та східнослов'янських мов, **отже** вона характерна **й** для української* (О. Пономарів); *У лінгвістиці, **отже і** в стилістиці, використовують і загальнонаукові, і спеціальні методи дослідження* (П. Дудик). Якщо *отже й, отже і, а отже й* ужиті зі словами, які вони приєднують, усередині речень, то такі сполуки потрібно виділяти комами з обох боків, напр.: *Кожна галузь знань, **отже й стилістика**, послуговується неповторно-індивідуальною теорією і мовленнєвою практикою* (П. Дудик); *Вони звернулися до громадськості із закликом зробити вибір: або скоритися беззаконню, або обстоювати свої власні, **а отже й України**, гідність, волю і честь* (Дзеркало тижня, 24.01.2004). По-третє, коли **отже** використовують у ролі сполучного слова **тому**, що приєднує другу частину речення до першої і виражає причиново-наслідкові відношення, напр.: *Відступали старовинним Перекопським трактом, що проходив якраз через Чаплинку.., **отже** обминути повстанську свою столицю було неможливо* (О. Гончар).

Отже самостійно або разом з іншими частками може вживатися і в ролі підсилювальної частки. Ні після неї, ні перед нею коми не ставлять. Така частка увиразнює наслідок чого-небудь і рівнозначна частці **от і** (напр.: ***Отже ж то і** змалював він солдата, та ще як?* (Г. Квітка-Основ'яненко), підсилює спонукання, виражене дієсловом у формі наказового способу (напр.: *То **отже** слухай, Христино батьківно, жартує панич...* (Панас Мирний) тощо.

Запам'ятаймо: в українській мові кому ставлять після **отже**, що є вставним словом; кому ставлять перед **отже, отже й, отже і, а отже й**, що вживаються як сполучники або сполучні слова; кому не ставлять ні перед, ні після **отже**, якщо воно самостійно чи разом з іншими частками виконує роль підсилювальної частки.

Катерина Городенська

ЗМІСТ

До 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка

Флорій Бацевич
Семантика і прагматика пауз хезитації в поетичних творах Т. Шевченка **3**

Галина Сюта
Лінгвокогнітивні механізми цитації в сучасному поетичному тексті **9**

Тетяна Сукаленко
Лінгвокультурний типаж «козак»: історія та сучасність **23**

Дослідження

Віталій Кононенко
Ключові висловлення як текстотвірні знаки художнього дискурсу **38**

Василь Старко
Корпусні дані в дослідженні українських колоративів **51**

Олена Лаврінець
Пасивні конструкції з дієсловами на **-ся** в сучасній науковій мові: синонімія та паралелізм функціонування **61**

Людмила Коваль
Предикатна основа головного дієслівного компонента безособових речень в українській мові **76**

Лариса Колібаба
Варіантність відмінкових закінчень іменників на тлі морфологічних норм української літературної мови кінця XX – початку XXI сторіч **86**

Наталія Краснопольська
Загальні рекомендації щодо унормування української термінології менеджменту **97**

Ювілеї

Світлана Педченко, Світлана Галаур
Учений із широким дослідницьким діапазоном (до 55-річчя від дня народження професора Миколи Івановича Степаненка) **105**

Галина Вокальчук, Оксана Кузьмич, Ольга Степанова
Кафедра української мови Рівненського державного гуманітарного університету – осередок вітчизняної мовознавчої науки (1963 – 2013 роки) **117**

Наукова хроніка

Юлія Романюк
Інформаційно-пошукові системи в сучасному слов'янському мовознавстві **135**

Галина Сікора
І міждисциплінарні гуманітарні читання **139**

Жанна Колоїз
Міжнародна наукова конференція «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри» **145**

Рецензії та огляди

Лариса Кислюк
Пряшівські традиції вивчення української мови
(Jarmila Kredátusová. Konzekutívne tlmočenie 1. (pre ukrajinistov). – Filozofická fakulta Prešovskej university v Prešove. – Prešov, 2012. – 139 s.) **155**

Ніна Горголюк
У світлі актуальних проблем слов'янського мовознавства
(Aktualne problemy językoznawstwa słowiańskiego/ red. nauk. Elena Koriakowcewa, Janina Gardzińska. – Siedlce: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, 2012. – 275 s.) **158**

Віктор Мойсієнко
Новий посібник з історії української літературної мови
(Ніка О.І. Історія української літературної мови : [посібник// Оксана Ніка. – К : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2013. – 316 с.) **163**

Інформація

Ніна Яценко
Теми дисертацій, затверджених Науковою радою «Українська мова» НАН України в 2013 році **167**

Незабутні імена

Олена Кульбабська
Ніна Василівна Гуйванюк
(18 листопада 1949 – 24 вересня 2013) **170**

Мовна мозаїка

Катерина Городенська
Які грузинські прізвища відмінювані в українській мові? **8**
Від *dj* до *диджея* **50**
Розіграш замість *розиграш* **96**
У чергу ставайте, але у *свою чергу* не вживайте **104**
Хоспіс чи *госпіс*? **116**
Про правопис *назв станцій метрополітену* **134**
Був і залишається чи *був і є*? **138**
Зустрічайтеся на *майдані Незалежності*
або на станції *«Майдан Незалежності»* **154**
Чи можна *виглядати веселою?* **166**
Про форми числівників у складних іменниках на -річчя **178**
Отже з комою і без неї **179**

Відомості про авторів **182**

CONTENTS

To the 200th anniversary of Taras Shevchenko's birthday

Florij Batsevich
Semantics and pragmatics of hesitation pauses in T. Shevchenko's poetic works **3**

Galyna Syuta
Cognitive mechanism of quotation in modern poetry **9**

Tetjana Sukalenko
The linguistic-cultural type «kozak»: the history and the present time **23**

Researches

Vitalii Kononenko
Key expression as a text creating signs of the artistic discourse **38**

Vasyl Starko
Corpus data in the study of Ukrainian colour names **51**

Olena Lavrinets
Passive constructions with verbs with **-ся** in the modern scientific language: synonymy and parallelism of functioning **61**

Ludmila Koval
Predicate basis of the main verb's component of impersonal sentences in Ukrainian language **76**

Larysa Kolibaba
Alternativeness of case's endings of nouns on background | of morphological norms of Ukrainian literary language of end of XX — beginning of XXI of centuries **86**

Nataliya Krasnopolska
General recommendations for normalization of the Ukrainian terminology of management **97**

Anniversaries

Svitlana Pedchenko, Svitlana Galaur
The scholar with the great research scope (to the 55th birthday anniversary of Professor Mykola Ivanovych Stepanenko) **105**

Halyna Vokalchuk, Oksana Kuzmych, Olga Stepanova
The Ukrainian language department of Rivne State Humanitarian University is a centre of national linguistic (1963–2013) **117**

Science chronicle

Iuliia Romaniuk
Information retrieval systems in the modern Slavic linguistics **135**

Halyna Sikora
The first interdisciplinary humanities reading **139**

Zhanna Koloiz
International scientific conference “The Ukrainian language among other Slavic languages: ethnologic and grammatical parameters” **145**

Book review

Larysa Kysliuk
Preshov tradition of Ukrainian language study
(*Jarmila Kredátusová*. Konzekutívne tlmočenie 1.
(pre ukrajinistov). — Filizofická fakulta Prešovskej university. —
Prešov, 2012. — 139 s.) **155**

Nina Gorgoluk
In the light of urgent problems of Slavic linguistics
(Aktualne problemy językoznawstwa słowiańskiego/
red. nauk. Elena Koriakowcewa, Janina Gardzińska. — Siedlce:
Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, 2012. —
275 s.) **158**

Viktor Mojsienko
A new textbook on history of the Ukrainian literary language
(Nika O.I. History of Ukrainian standart language: [textbook] / Nika
Oksana. — Kyiv : Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2013. —
316 s.) **163**

Information

Nina Jatsenko
These topics approved by the scientific council "Ukrainian language»
NAS Ukraine in 2013 **167**

Unforgettable names

Nina V. Guivaniuk **170**

Linguistic miscellania **8, 50, 96, 104, 116, 134, 138, 154, 166, 178, 179**

Contributors **182**

Відомості про авторів

БАЦЕВИЧ Флорій Сергійович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства, Львівський національний університет імені Івана Франка

ВОКАЛЬЧУК Галина Миколаївна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови імені професора К.Ф. Шульжука, Рівненський державний гуманітарний університет

ГАЛАУР Світлана Петрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

ГОРГОЛЮК Ніна Георгіївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи, Інститут української мови НАН України

ГОРОДЕНСЬКА Катерина Григорівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу граматики Інститут української мови НАН України

КИСЛЮК Лариса Павлівна, кандидат філологічний наук, докторант відділу структурно-математичної лінгвістики, Інститут української мови НАН України

КОВАЛЬ Людмила Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, докторант, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

КОЛІБАБА Лариса Миколаївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу граматики, Інститут української мови НАН України

КОЛОЇЗ Жанна Василівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет»

КОНОНЕНКО Віталій Іванович, доктор філологічних наук, професор, академік Національної академії педагогічних наук України, завідувач кафедри загального і германського мовознавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

КРАСНОПОЛЬСЬКА Наталія Леонідівна, старший викладач кафедри української мови та літератури, ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"

КУЗЬМИЧ Оксана Олексіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови імені професора К.Ф. Шульжука, Рівненський державний гуманітарний університет

КУЛЬБАБСЬКА Олена Валентинівна, доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЛАВРІНЕЦЬ Олена Яківна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

МОЙСІЄНКО Віктор Михайлович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, Житомирський державний університет імені Івана Франка

ПЕДЧЕНКО Світлана Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка.

РОМАНЮК Юлія Віталіївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу структурно-математичної лінгвістики, Інститут української мови НАН України

СІКОРА Галина Вікторівна, молодший науковий співробітник відділу діалектології, Інститут української мови НАН України

СТАРКО Василь Феодосійович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

СТЕПАНОВА Ольга Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови імені професора К.Ф. Шульжука, Рівненський державний гуманітарний університет

СУКАЛЕНКО Тетяна Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української словесності та культури, Національний університет державної податкової служби України

СЮТА Галина Мирославівна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики і культури мови, Інститут української мови НАН України

ЯЦЕНКО Ніна Олександрівна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу наукової термінології, Інститут української мови НАН України